

A. 20. 69

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XVI.

A ZSIDÓSÁG SZERVEZETE
AZ EURÓPAI ÁLLAMOKBAN.

BUDAPEST.

1901.

A

ZSIDÓSÁG SZERVEZETE AZ EURÓPAI ÁLLAMOKBAN.

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÁLTAL JUTALMAZOTT
PÁLYAMŰ.

IRTA

Dr. VENETIANER LAJOS.

BUDAPEST.

1901.

A 2069

TARTALOM.

Előszó	Lap 9

I. RÉSZ.

A község szervezet története.

I. SZAKASZ.

A község szervezet története az államhatalom iránti viszonyában	15
I. Fejezet: Királyi védelem (Kamaraszolgaság).....	18
II. Fejezet: A királyi védelem átruházása	32
III. Fejezet: A védnöki hatóság képviselete	41
IV. Fejezet: Községi biráskodás hatósági felügyelettel	57
V. Fejezet: Adóügy	76

II. SZAKASZ.

A községi belszervezet története.

I. Fejezet: Községi belszervezkedés.....	97
A) A község	99
B) A községi tagság	101
C) Letelepülés	103
II. Fejezet: A község igazgatása.....	106
A) Elöljáróság	110
B) Biróság	119
III. Fejezet: Községi hivatalnokok.....	124
A) Rabbi	124
B) Előimádkozó	141
C) Egyéb alkalmazottak	145
IV. Fejezet: Községi határozatok	147

	Lap
V. Fejezet: Községi belserveszkedés hatósági felügyelettel	158
A) Elnök s Elöljáróság hatósági kineveztetése	159
B) Rabbi s más hivatalnokok hatósági kineveztetése	165
C) Hivatalok s tisztségek betöltése hatósági felügyelettel	171
D) Községi tagság rendszabályzata hatósági felügyelettel	176
E) Községi szervezkedés s igazgatás hatósági ellenőrzéssel	182
F) Hatósági beavatkozás vallásügyekbe	191
VI. Fejezet: Adóügy	205

III. SZAKASZ.

A községek érdekeinek országos képvisellete.

I. Fejezet: Országos határozatok	227
II. Fejezet: Udvari zsidók (Stadlan)	263
III. Fejezet: Országos főrabbiág	285
IV. Fejezet: Országos szervezet	313

II. RÉSZ.

A zsidók fennálló községi szervezetei Európa egyes államaiban.

I. Franciaország	343
II. Németország	372
1. Poroszország	376
2. Szászország	385
3. Schwarzburg-Sondershausen	386
4. Hamburg	387
5. Hannovera	393
6. Nassau	395
7. Homburg	397
8. Hohenzollern-Sigmaringen	398
9. Bajorország	399

	Lap
10. Hesseni nagyhercegség	404
11. Szász-Meiningen	407
12. Schwarzburg-Rudolstadt	408
13. Waldeck	408
14. Lübeck	410
15. Majnai Frankfurt	411
16. Kurhessen	413
17. Schleswig-Holstein	417
18. Szász-Weimar-Eisenach	418
19. Mecklenburg-Schwerin	420
20. Württemberg	423
21. Elzász-Lotharingia	426
22. Anhalt	427
23. Oldenburg	428
24. Baden	429
25. Braunschweig	432
26. Lippe	433
III. Hollandia	437
IV. Belgium	446
V. Dánia	450
VI. Angolország	452
VII. Osztrák birodalom	463
VIII. Magyarország	478
IX. Olaszország	529
X. Törökország	535
XI. Oroszország	538
XII. Svédország	549
XIII. Svájc	552
XIV. Románia	555
XV. Bulgária	556
XVI. Szerbia	559
Utószó	560
Név- és Tárgymutató	562

ELŐSZÓ.

Midőn 1895-ben az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat tek. Igazgatósága közzé tette «Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és méltatása történeti alapon» című pályakérdést, mindazok, kik szakszerűen foglalkoznak zsidó történettel és irodalommal, már eleve kétkedéssel s reménytelenül tekintettek a másfél évben megszabott határidő lejárta elé. A pályázat csakugyan meddő maradt, daczára annak, hogy e kérdésben bármely európai nyelven külföldi tudósok is versenyezhettek volna.

Ezen meddőség oka főleg abban keresendő, hogy a kérdés egészen különleges előtanulmányokat igényel s hogy a szükséges előmunkálatok kellő mértékben még hiányoznak. A zsidó történeti irodalom mindedig kevés figyelmet fordított a községi belélet vázolására; a történetírás alig ölelt fel egyebet, mint külső viszonytagságok festését és szellemi termékek felsorolását; közbevetve, elvétve akadunk ugyan egy-egy megjegyzésre, mely csak szempillantást enged vetni annak a körnek mozgalmas beléletébe, mely a világtörténet játszólabdája volt, de nem látjuk azokat az összetartó erőket, a melyek valamely vidék összzsidóságának alkotó részeit megóvták a teljes szertehullástól, vagy szétszóratás esetén újból a tömörülést eszközölték. Pe-

dig ép ezen erők megismerése kelti föl legfőbb érdeklődésünket, midőn gondolkozóba ejt a zsidóság csodálatos története. S ezen erőket fölismerhetjük a zsidó községe szervezet történeti alakulásaiban, melyek lényegben semmiben sem különböznek egymástól, de sőt — némi változatosságot csak formában s nevekben mutatva — valamennyi korszakban és országban egyazon jelenséget tárják elénk.

Ennek a megismerése, mely rendkívüli értékkel bír a zsidók történetének helyes megértésére, valamint annak megítélésére, hogy a történeti tanulság alapján mi módon fejleszthető tovább a jelenben a zsidó községe szervezet, a pályakérdés másodizben történt kihirdetése után arra indított, hogy a szorosán vett kérdéstől eltérően ne csak a jelenben fennálló szervezeteket s azoknak közvetetlen történeti okait fogjam beható tanulmányom körébe, hanem hogy lehetőleg a forrásig visszamenve mutassam be a szervezeti intézmények egész történeti fejlődését. Úgy véltem, hogy csakis ily módon szolgálhatok a tudománynak is, meg a gyakorlati célnak is, ha meg akarok felelni az előttem lebegett eszménynek, hogy munkámmal érezhető hiányt töltsék be a zsidó történeti irodalomban s hogy a multak egész fonalán mutathassam meg, vajon a jelent minő céltudatos törekvésre jogosítja fel a történet.

De már elejétől fogva beláttam azt, hogy részint a források gyér volta, részint pedig az egyes országok történeti alakulása lehetetlenné fogja tenni, hogy Európának földrajzilag határolt mai országait véve alapul, külön-külön tárgyaljam az egyes országok községe szervezetének az emancipációk előtti egész történetét.

Föltétlen hódolattal hajlok meg szeretett tanárom, Bacher Vilmos dr. úr nagybecsű ítélete előtt, melyben hibáztatja azt, hogy a történetet csak átmetszetben adom, nem pedig korok és országok szerint elkülönítve. Ám ha magam is elismerem ezt a hibát, úgyde legyen szabad igazolásomra megemlítenem azt, hogy az ily országok szerinti elkülönített történeti tárgyalás tervét el kellett ejtenem, nehogy kénytelenítve legyek minden egyes fejezethez külön történeti térképet csatolni. Hiszen, hogy csak Ausztriát említsem példa gyanánt, melyik földrajzilag határolt Ausztriát vehettem volna a történeti tárgyalás alapjául: a mait, vagy a Habsburgi Rudolf korabelit, a nélkül, hogy bele ne kellett volna kevernem a jelenben más országot képező terület történetét. Nagyon szerettem volna ily módon megoldani a kérdést s minden nehézség nélkül sikerült is volna, ha feladatomat csak egy ország történetének ismertetése képezi, de egész Európáról lévén szó, a szüntelenül akadékoskodó területváltozás arra indított, hogy az emanczipációkig csak az *intézmények* történetét nyujtsam, de úgy, hogy lépten-nyomon utaljak úgy a korbeli, mint a területbeli fejlődésre és különbségre.

Munkám megalkotásának ezen külső nehézsége azonban eltörpül azon óriási akadályok mellett, a melyekkel a források felkutatásában s a szükséges anyag összegyűjtésében kellett megküzdenem, s hogy a nehézségek nem riasztottak vissza s hogy négy évi szakadatlan fáradozással létrehozhattam a munkát, azt egyedül Bánóczy József dr. úrnak köszönhetem; ő tudott rábeszélni, hogy egyáltalán a kérdés tanulmányozásába fogtam, az ő buzdítása óvta meg erőmet a kitartásban.

Örömmel hozom ezt a tényt köztudomásra, mert amint a régi bölcsek mondják, hogy nagyobb érdeme van annak, a ki másoktól képes kieszközölni a jó megcselekvését, mint annak, a ki elvégzi a jót, úgy a jelen esetben is — ha jó szolgálatot tettem a zsidó-magyar irodalomnak s ha, mint egy Bacher mondja: «vele nemcsak a hazai, hanem az általános zsidó irodalom is nagybecsű meggazdagodásban részesül» — annak az érdeme csak Bánóczi urat illeti.

Végül kedves kötelességet akarok teljesíteni, midőn köszönetet mondok mindazon külföldi tudósoknak s hitközségi vezetőknek, kik szíves készséggel adtak felvilágosítást hozzájuk intézett kérdéseimre; de különösen köszönettel tartozom v. Mühlenbruck miniszteri tanácsos úrnak Mecklenburg-Schwerinben, Dr. de Hartog L. egyetemi tanár úrnak Amsterdamban, Dr. Levenstein Th. főrabbi úrnak Haagában és Dr. Littmann M. rabbi úrnak Zürichben, kik valóban legkötelező szíves-séggel nyújtottak segédkezet munkám egyes részeinek megalkotásához, valamint Dr. Simon József úrnak, az Orsz. Izr. Iroda vezetőjének, kinek a magyar zsidóság kettészakadását eszközlő okok ismeretét köszönhetem.

Ujpesten, 1901. év december havában.

Venetianer Lajos.

I. RÉSZ.

A KÖZSÉGSZERVEZET
TÖRTÉNETE.

I. SZAKASZ.

A község-szervezet története az államhatalom iránti viszonyában.

A zsidók letelepedése Európában pontos évszámmal nem határozható meg, de az kétségtelen, hogy a római birodalom meghódított területeire követte a győztes légiókat a zsidó kereskedő is. Judäa és Róma közt már egy századdal Jeruzsálem pusztulása előtt oly szoros politikai összeköttetés létezett, hogy hatása alatt napirenden volt a zsidóknak római tartományokba való kivándorlása, ami Judäának a rómaiak által történt leigáztatása után természetesen még jobban fokozódott.¹⁾ Mi volt a tömeges kivándorlás oka? Önkéntes elhatározás készítette őket arra, hogy új hazában boldogabb napokat lássanak, avagy nagyobb részt rab-szíjra fűzve telepítették idegen föld rögeire? Tény az, hogy Jeruzsálem pusztulása után terjedtek el a pyrenäi félszigeten, Galliában, déli és nyugoti Németországban, hol mindenütt teljes római polgárjogot élveztek s egészen szabadon élhettek összes vallásgyakorlataiknak.

¹⁾ L. Cassel dolgozatát az Ersch und Gruber encyklopædiájában. II. Sec. 27. k.; Gans dolgozatát a Zunz-féle Zeitschrift I. 25. és 231. ll.; Graetz, Geschichte IV. k.; Depping, Die Juden im Mittelalter. Stuttgart, 1834.; Stobbe, Die Juden in Deutschland während des Mittelalters. Braunschweig, 1860.

Az összetartozandóság érzetét ápták az idegenben, szoros kapcsolatú testületeket alkottak, s jellemző, hogy Julius Cæsar, a ki minden régóta fennálló testületet beszüntetett, egyedül a zsidóknak engedte meg, hogy külön egyesületet alkothassanak, a mely engedélyével a községek mint vallástársulatok ismertettek el.¹⁾

Mint az Itálián kívül eső városokban letelepült rómaiak saját önálló birósággal ellátott külön testületeket képeztek «Conventus civium Romanorum» czímmel, úgy voltak az önálló törvénykezés és közös vagyonkezelés jogával felruházott testületek a római birodalom egész területén szétszórt zsidó községek is,²⁾ mely szabad gyülekezési jogra nézve legjellemezőbb az a körülmény, hogy a keresztények üldöztetése korában sokan csak azért tértek át a zsidó vallásra, hogy megmeneküljenek a római üldözéstől.³⁾

A zsidók szabad községi szervezkedése s ennek keretében az önkormányzati jogú biráskodása addig tartott, míg Constantin a kereszténységet államvallássá nem tette. Ekkor kezdődik a megszorító rendszabályok kora, melyek fokozatosan megfosztották a zsidókat az önrendelkezéstől, ekkor kezdődik már a keresztény pap-ság apostoli buzgólkodása is, melynek törekvései elől az egyes jóindulatú, vagy a helyzetet saját előnyükre

¹⁾ Josephus, Antiquitates XIV. 10. 8. l. Berliner, Gesch. der Juden in Rom. Frankfurt a/M. 1893. I. k. 15. l.

²⁾ Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Ch. Leipzig, 1898. 3. kiadás. III. 66. l.

³⁾ Eusebius, Historia Ecclesiastica VI. 12. 1.; Schürer, Die Gemeindeverfassung der Juden in Rom. Leipzig, 1879. 9. l.

kiaknázni tudó uralkodók oltalmazó palástja mögé menekültek.

Ez a helyzet szignaturája a zsidó községi szervezet európai történetében kezdetétől fogva egészen az egyenjogusításig. Gyűlölet és kapzsiság vihara dobta egyes országok vagy városok zsidóit az uralkodók, egyházfejedelmek és földesurak kezeibe; az egyiknek gyűlölete vagy telhetetlen kapzsisága elől a másikhoz menekültek, kinél ideig-óráig oltalmat találtak, mely oltalom sohse mulasztotta el pergamenre írott s hivatalos pecséttel ellátott szabadalomlevéllel biztosítani a szabad vallásgyakorlatot, a községi önkormányzatot, a belczivódások önrendelkezésű és a zsidó jog szerinti elintézését, mindaddig, míg valamely szeszély vagy költséges kaland újabb próbára nem tette a zsidók fizetési képességét, mely ha már csődöt mondott, úgy vagy vége volt a községi önrendelkezésnek, vagy máshol voltak kénytelenek oltalmat keresni, de legtöbbszörre úgy fordult a koczka, hogy a zsidónak még élete árán sem lehetett fizető képességét beszüntetnie, hanem egyszerre kellett élveznie az uralkodó, az egyházfő és városi tanács, vagy földesúr agyonnyomó védelmét s a vele járó szabad önrendelkezést. «In selbstsüchtigem Interesse — mondja Stobbe ¹⁾ — nahmen sich die Kayser der Juden an: So wie ein Landmann sein Vieh vor jedem schädlichen Einfluss zu hüten sucht, um von ihm einen grösseren Nutzen zu ziehen, so beschützten die Kayser und dann auch die Landesherren ihre Juden, damit ihre Ertragsfähigkeit nicht leide»,

¹⁾ Die Juden in Deutschland während des Mittelalters. 24. l.

mely nyilatkozatot jellemzően egészítik ki Beugnot szavai ¹⁾ a francia zsidókról: «La France n'a jamais donné aux juifs une véritable protection. Si quelquefois elle leur a ouvert son sein et même accordé des faveures, sa conduite était intéressée, et ne durait pas plus que les bénéfices qu'elle lui procurait. C'est surtout en France que cette nation a été constituée matière imposable,» valamint Grant képviselő szavai az angol parlamentben, midőn 1830-ban először került ott szóba a zsidók egyenjogúsítása: «Valóban oltalmazták őket a királyok, de minő módon? Ugyanazon védelmet élvezték, melyben vadászterületeik vadállatait részesítették a fejedelmek. Megóvták őket a nép kirohanásai elől, hogy maguk számára tarthassák meg jobb zsákmány gyanánt.» ²⁾

Ezen állandó külső állapot szemmel tartásával lássuk a községi szervezet alakulását.

I. FEJEZET.

Királyi védelem. (Kamaraszolgaság.)

A zsidókra kiterjedő királyi közvetlen személy- és vagyonoltalom, valamint legfőbb községi joghatóság eredete époly kevéssé mutatható ki a történeti források nyomán, mint a mily homályos a viszony egész fejlődése.

¹⁾ Les Juifs d'Occident. Paris, 1824. 65. l.

²⁾ Verhandlungen in Betreff der Emancipation der Juden im grossbritannischen Parlament 1830. Pesth, bei Otto Wigand 1830. 8. l.

Az egyik részről függő és adózó, a másik részről védelmi kötelezettséget rejtő viszony alapját a középkori hadászat körülményeiben találhatjuk fel, a midőn a szabad paraszt, ki csekély birtokával nem képes a nagybirtokosokkal lépést tartani a hadiszolgálatban, elveszti fegyverjogát s háborús időben kénytelen valamely lovagnál oltalmat keresni s ezen védnökségért adót fizetni; a védelmi adót — akár magának a császárnak, akár csak valamely lovagnak szolgáltatja be — személye után fizeti, tehát személyével többé önmaga nem rendelkezhetett,¹⁾ melylyel szemben személye védelmére számíthatott. Így voltak a zsidók is, kik az uralkodó hatalom védelmét mindenütt és mindenha adófizetéssel váltották meg. Ezt a viszonyt a történeti okmányok úgy fejezik ki, hogy a zsidók a császárok kamaraszolgái voltak.

Mit értünk e kifejezés alatt? Mivé fejlődött az idők folyamában?

Nagy Károly, ki a népvándorlások megszünthe után az első rendezett világbirodalmat alkotta, bölcs s előrelátó gondoskodásával belátta, hogy világbirodalma megalkotásához szüksége van a zsidókra, kik kereskedelmileg köthetik össze a nyugatot a kelettel.²⁾ Ő volt az első, ki személyes oltalmába fogadott zsidókat, kik udvari szállítói voltak s kiknek külön-külön szabadelomleveleket adott, melylyel szemben évi adót kellett beszolgáltatniok az udvari kincstárba. Fia, Jámbor Lajos, követi atyja nyomdokait, ugyancsak ellát egyes,

¹⁾ Stobbe, i. m. 11. l.

²⁾ Dresemann, Die Juden in Aachen. Aachen, 1887. 7. l.

oltalmába fogadott zsidókat privilegiumokkal,¹⁾ melyek a zsidók kötelességeit állandóan a következő szavakkal fejezik ki: *ad cameram nostram fideliter ex suo negotio deservire*,²⁾ «kötelesek kamaránkhoz hűségesen kereskedelmükből beszolgáltatni.» Hogy e szavaknak mi a tulajdonképeni értelme, vajon kereskedelmi szolgálat volt-e a védelem bére, avagy a kereskedelmi üzem nagysága szerint kellett-e adót fizetni, nem mutatható ki, de annyi bizonyos, hogy a királyi személyes oltalomért kellett adózniok s hogy ezen szabadalomlevelekben fordul először elő az «*ad cameram deservire*» «a kamarához beszolgáltatni» kifejezés, mely magában véve semmitmondó kitétel — akár félreértés, akár szándékosság következtében — alapját képezte a későbbi rendkívüli nyomasztó kihatással bíró «*Servi Camerae*» «Kamaraszolgaság» fogalmának. Eredetileg a *Servi Camerae*, vagy *Servi camerae Imperialis speciales*, vagy *Servi Fiscelini*³⁾ kifejezések inkább mi-

¹⁾ Aronius, *Regesten zur Geschichte der Juden*. Berlin 1887—92. 30. l. 81. sz.

²⁾ Stobbe, i. m. 199. l. A kamaraszolgaság kezdetének első fokát a «*mundium*» (gyámság) rendszerében találhatjuk meg, mely a királyok részéről gyakorolt védelmi képviselőlet volt s kiterjedt nőkre, gyermekekre, szellemi és testi fogyatkozásban szenvedőkre, tehát olyan egyénekre, kik szabadok voltak ugyan, de nem lehettek jogilag önállóak; az ilyenek védelme ebben a korban a királyi hatalom vele született attribútuma volt; l. Wenzel, *Egyetemes európai jogtörténet*. III. kiadás. Budapest, 1873. 232. l.

³⁾ Barbeck, *Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth*. Nürnberg, 1878. 1. l.

nister-hivatalnok értelemben használták a servus szót,¹⁾ amennyiben a zsidók a császári kincstár kezelői voltak²⁾ s az ő hivatásuk volt — egyszersmind bérlői lévén a kincstári jövedelemnek — a megürült pénztárt meg is tölteni; de később, miután a császári kincstár jövedelmét nem is birták bérben, nevük s kötelezettségük továbbra is fenmaradt: nekik kellett a császári kincstár tele voltáról gondoskodni. Ám a német középkor távolból sem volt oly igazságtalan, aminőnek mi képzelhetnők; a német lovagok is tudtak különbséget tenni jogos kötelezettség és erőszakos rablás között. A szükség nagy mester s az üres kincstár felkutatatta a történelemből a jogalapot a zsidók kiszípolyozására. Hiszen nem voltak-e egyszersmind «római császárok» is a német uralkodók? Üres czimet viseljenek minden jogutódlás nélkül? Kisütötte hát a Sachsenspiegel (III. 7. 3.), hogy Vespasian császár a zsidók védelmére kötelezte magát Josephus történetíró iránt, aki fiát Titust kigyógyította a köszvényből.³⁾ Tehát a német császároknak is, mint «rómaiaknak» utódlási kötelezettsége birodalmuk zsidóinak a megvédése. De Vespasianus, miután romba döntötte a zsidó államot, lefoglalta a templom részére fizetett évi félsekel (didrachmon) adót s mint fiscus judaicus-t maga élvezte az évenként beszolgáltatott templomadót,⁴⁾ nem természetes-e, hogy

¹⁾ Nübling, Die Judengemeinden des Mittelalters. Ulm, 1896. 241. l.

²⁾ Saitschick, Beiträge zur Gesch. der rechtlichen Stellung der Juden. Frankfurt a/M. 1890. 4. l.

³⁾ Stobbe, i. m. 13. l.

⁴⁾ Berliner, i. m. I. k. 27. l.

a római császárok utódai nemcsak a védelem kötelességét, de az adószedés jogát is örökölték? A zsidók a császár birtoka, melynek megóvásáról gondoskodik s élvezi a hasznát, amelylyel azonban tetszés szerint rendelkezhetik is, akár elzálogosítás, akár eladás útján, csakhogy az elidegenítés védelmi kötelezettség átruházásával is járjon.

Ez a felfogás nem egyszerre keletkezett, hanem történeti fejlődés eredménye. Az első keresztes háború okozta szenvedések készítették a német zsidókat arra, hogy császári oltalomhoz folyamodjanak; ¹⁾ de jellemző, hogy még az 1084. és 1090. évbeli okmányok csak Speyer város zsidóira vonatkozólag említik a császári védelmet, ²⁾ holott 1103-ban IV. Henrik, valamint a második keresztes hadjárat idején III. Konrád már általános védelmet ígér. ³⁾ Így fejlődött az előbb csak szórványosan s maguk a zsidók által kért oltalom már a 13. század elején oly irányú szilárd intézménynyé, hogy a zsidók az egész birodalom területén a császár közvetlen védelme alatt állnak s minden vagyonukkal kincstára tulajdonát képezik. ⁴⁾

Nem érdektelen, hogy a Schwabenspiegel, valamint Wernher mainzi érsek 1265-ben kötött békeszerződése

¹⁾ Schaab, Diplomatische Geschichte der Juden zu Mainz und dessen Umgebung. Mainz, 1855. 45. l.

²⁾ Stobbe, i. m. 8. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. 12. l. A kamaraszolgaság kifejlettsége idejének meghatározására vonatkozó eltérő nézeteket l. Wertheimer, Die Juden in Oesterreich. I. k. 28. l. és Graetz VI. k. 113. és 269. ll.

a zsidókat mint «des Reichs Kammerknechte»¹⁾ említi, holott a császárok rendeleteiben sajátjuknak mondatnak, a mely körülmény arra a felfogásra készíthetne, hogy a zsidók tulajdonképen a birodalomhoz tartoztak, az államtest egyik kiegészítő részét képezték, s csak mint javadalmat birták őket a császárok, de valószínű, hogy a fenti elszigetelten előforduló kifejezés csak véletlen szüleménye, mert tényleg nem az állam védte őket a császár útján, hanem tisztán a császár személye. Hiszen a védelem, mint a római császárok jogutódlási kiváltsága, a 15. századig már oda fejlődött, hogy nem is tekintetett öröklött kötelezettségnek s minden trónralépő császár tetszés szerint dönthetett megkoronáztatása alkalmával országa zsidóinak élete felett; Brandenburgi Albert örgróf mondja egy 1462. évbéli okmányban: «so ein yeder Romischer Konig oder Kayser gekrönet wird, mag er den Juden allenthalben jm Rich alle jr güt nemen, darzu jr leben und sie tödten.»²⁾

A császár védelmi kötelezettségének főcélja nem is a védelem volt, hanem csak a jogcím a zsidók megszarolására. Számtalan esetet említenek a történeti források, a midőn a császári oltalmat búsán megfizetett zsidók üldözések ütötte nyílt sebekkel fordultak panaszkodva császári védnökükhöz, anélkül, hogy csak legcsekélyebb vigaszt nyerhettek volna fájdalmukra.

1241-ben Frankfurtban nagy üldözés volt; a zsidók panaszt emeltek IV. Konrád császárnál, ki 1246-ban a

¹⁾ Schaab, i. m. 17. l.

²⁾ Stobbe, i. m. 17. l.

következő ítéletet hozta : «Dass er seinen Bürgern von Frankfurt wegen der Treue, welche sie zu allen Zeiten . . . erwiesen hätten, allen Schaden und jede Beleidigung erlasse, welche sie durch Ermordung und Ausrottung der Juden zu Frankfurt, Knechte seiner Kammer, mehr aus Nachlässigkeit und Zufall, als aus Vorsatz zugefügt hätten»,¹⁾ tehát mintegy szentesítve az üldözést, csak az alól a nagy bűn alól tartja szükségesnek felmenteni a várost, hogy a zsidók lemészárlásával a császári kincstárnak okoztak kárt.

Überlingenben 1332-ben vérvád következtében üldözték a zsidókat, a mi miatt Bajor Lajos büntetést szabott a városi tanácsra, de nem azért, mert embertelenséget követtek el, hanem «mert őt előzetesen nem kérdezték meg ez iránt.»²⁾

Diessenhofenből 1349-ben kútmérgezés vádja folytán körülbelül 300 zsidó Kyburgba menekült Albrecht osztrák herczeg védelme alá ; Diessenhofen polgársága erőlyes hangu levélben követelte a herczegtől, hogy vagy ő égettesse el a zsidókat, vagy szolgáltatassa ki őket ; «a herczeg, hogy *megmentse* a zsidókat a felvadult nép dühétől, inkább maga égettette el őket.»³⁾

Igaz ugyan, hogy sok esetre utal a történet, a mikor a királyi védelem nem hunyász kodott meg az egyházi vagy városi hatóság óhaja előtt, de ezek mind oly ese-

¹⁾ Schaab, i. m. 47. l.

²⁾ Quia in hoc facto non requisierant imperatorem. Löwenstein, Gesch. d. Juden am Bodensee und Umgebung. 1879. I. 6. l.

³⁾ U. o. 81. l.

tek, a melyekben vagy nem kellett az uralkodónak félnie az egyház, illetőleg polgárság hatalmától, vagy pedig, hogy ép velük szemben akart királyi hatalmának érvényt szerezni.

Így veszi már Jámbor Lajos 827-ben hathatós oltalmába szabadalmazott zsidóit Agobard ellen,¹⁾ majd IV. Henrik császár 1098-ban a mainzi egyházi hatóság ellen, midőn a keresztes hadak üldözése alatt kényszerűségből áttérteknek megengedte a zsidósághoz való visszatérésüket s elrendelte elrablott vagyonuk visszaadását, mely rendelet ellen rendkívül kikelt az egyház, «da die getauften Juden in den Bischofsstädten, wenn sie zum Judenthum zurücktreten, aus dem bischöflich-landesherrlichen Patronate und Steuerrechte in das Patronat der Reichskrone und deren Steuerrecht zurückkehren» ;²⁾ valamint Prágában is megtörtént 1339. évben, hogy a kényszeráttértek királyi engedélylyel visszatérvén vallásukhoz, a herczegérsek által fogságba vették, mely fogságból az országos kamarás, mint királyi helynök mentette ki őket, a miért persze a kamarás egyházi átokkal sujtatott.³⁾

Elszigetelten áll a történetben az a bölcs és atyai gondoskodás, melylyel Könyves Kálmán tartotta távol hazánktól a keresztes hadak romboló áradatát, különben mindenütt önző érdek vezette az uralkodókat, valahányszor egyházi hatóság, vagy városi polgárság ellen

¹⁾ Aronius, i. m. 35., 40. és 41. ll.

²⁾ Aronius, i. m. 78—96. és 125. ll.

³⁾ Hermann, Gesch. d. Juden in Böhmen von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1813. Wien und Prag, 1819. 38. l.

feleltek meg a zsidók iránti védelmi kötelezettségüknek. Nürnbergben 1348-ban a czéhek magukhoz vissza ragadták az uralmat, a patricziusokat megfosztották a város vezetésétől s hogy a város pénztárát megtöltsék, kirabolták a zsidókat; ezt IV. Károly «saját személye és vagyona elleni merényletnek tekintvén» szigorú utasítást adott a várgrófnak a zsidók oltalmazására.¹⁾ Az egeri zsidókat IV. Venczel király vette 1379-ben hatóságos pártfogásába a város zaklatása miatt, hangsúlyozván, hogy a zsidók az ő saját «Kammergut»-ját képezik.²⁾ Nagy Lajos 1376-ban a pozsonyi városi hatóság igaztalansága ellen oltalmazza az ottani zsidókat,³⁾ III. Frigyes 1443-ban a konstanzi városi tanácsot dorgálja meg s ellene szigorú vizsgálatot rendel egy üldözés miatt, «dies geschehe jedoch nicht, — mondja maga a király — um die Juden zu schützen, sondern nur, damit die königliche Kammer in ihren Freiheiten nicht geschwächt werde, was bei längerer Gefangenschaft der Juden zu befürchten wäre,»⁴⁾ holott Posenben, hol oly városrészben laktak a zsidók, mely nem volt sem a városi tanács, sem a papság hatósága alatt, hanem

¹⁾ Hänle, Geschichte der Juden im Fürstenthum Ansbach. Ansbach, 1867. 10. l.

²⁾ Saitschick, i. m. 41. l.; Hermann, i. m. 36. l.

³⁾ Egy tüzeset alkalmával egy pozsonyi polgár kirabolta valamely zsidónak a házat; a zsidó a városi hatóságnál nem nyervén igazságot, magához a királyhoz fordult, ki az ügy megvizsgálása után elítélte a rablót, de ítéletét többször meg kellett sürgetnie, míg a város azt végre is hajtotta. Kohn, Zsidók tört. Magyarországon, 174. l.

⁴⁾ Löwenstein, i. m. 44. l.

egyenest a királyi joghatóság alatt, a miért a város és a papság szüntelenül kellemetlenségeket okozott a zsidóknak, egy előfordult eset alkalmából 1468-ban két ezer arany birsággal büntette IV. Kázmér a tanácsot, valamint később 1536-ban Zsigmond király 10.000 márka büntetéssel fenyegette a városi hatóságot, ha miatta bántódásuk lesz a zsidóknak.¹⁾

Ilyen külső keret vette körül a kétes értékű privilégiumokat, melyek pergamenen őrizték a drága pénzen megvásárolt védelmet, s a melyek alapját képezhették volna a községek szilárd szervezetének. E privilégiumok, melyek a zsidók polgári s kereskedelmi viszonyait szabályozták, főleg a községi szervezet magva tekintetében, az önálló biráskodás s községi önkormányzatra vonatkozólag a német és szláv tartományokban, állandóan még ugyanazon szövegűek is.

Az uralkodó, mint védnök, volt a zsidóügyek s a zsidók közti perek legfőbb birája ; eléje vittetett minden fenyegető ügy s felebbezési fórumot képezett a zsidó birósággal szemben. A mérhetetlen áldozatokkal szerzett védelmi viszonyban a biráskodás s a belügyek feletti szabad rendelkezés volt a zsidók legfőbb vágya, hogy legalább saját ügyeik s egymás közti pöreik elintézésében ne legyenek kitéve külső zaklatásoknak, hanem egyenest védnökük fenhatósága alatt álljanak. «Si Judæi inter se discordiam de facto moverint aut guerram, Judex civitatis nostræ nullam jurisdictionem sibi vendicet in eosdem, sed rex aut Dux aut summus

¹⁾ Perles, Geschichte der Juden in Posen. Breslau, 1865. 11. és 18. ll.

terrae vel regni Camerarius iudicium exercebit. Si autem reatus vergit in personam soli Regi vel Duci Casus reservabitur iudicandus. Item contra Judæum non nisi in scolis procedatur, nobis exceptis, qui eos possumus ad nostram præsentiam evocare.» Ezen rendelkezés, mely az önálló biráskodást s mint kamaraszolgáknál a közvetlen uralkodói fenhatóságot biztosítja, állandó szakaszt képezi a 13. századtól kezdve egészen a 18. század közepéig — legfőlebb csekély stílusú változtatással — kiadott szabadalom-leveleknek.

A legelső, ki ily értelmű privilégiumot adott, a melylyel a kamaraszolgaság viszonyát tényleges jogalapra helyezte, II. Frigyes osztrák herceg volt,¹⁾ ki 1238-ban oltalmába fogadta a bécsi zsidókat s 1244-ben megadta a saját főhatósága alatt álló, de mégis a községi önrendelkezésű bíróság privilégiumát, melyet a német, magyar és szláv uralkodók átvettek.

Ezen biráskodás közelebbi meghatározásáról s mikénti alakulásáról később külön fejezetben lesz szó; itt csak az eszme vándorútjáról akarunk említést tenni, s a kamaraszolgaság intézményével való legszorosabb összefüggését feltüntetni, minthogy ebben nyilvánul a községi szervezet kifelé történt alakulásának legelső megnyilatkozása: a korlátlan királyi főhatóság, mely a zsidókat érdeklő összes ügyekben — a belkormányzat, bizonyos mértékig, önrendelkezési jogának adományozása mellett is — a legfőbb felügyeletet gyakorolta.

¹⁾ Aronius, i. m. 233. l.; G. Wolf, Geschichte der Juden in Wien (1156—1876). Wien, 1876. 4. l.; Wiener, Regesten zur Geschichte der Juden in Deutschland. I. Hannover, 1862. 5. l.

II. Frigyes privilégiumát átvette s átültette hazánkba 1251-ben IV. Béla, miáltal Magyarországon is honossá vált a kamaraszolgaság, s a melyet a magyar királyok egészen II. Lajosig szószerint meg is erősítettek;¹⁾ 1254-ben átvette Ottokár cseh király, 1264-ben tovább adta Jámbor Boleslaus Nagylengyelországnak, 1295-ben elfogadta I. Bolko schweidnitzzi herczeg s 1299-ben III. Henrik glogau-i herczeg; ugyanezen privilégiumot erősítette meg IV. Kázmér 1453-ban, Zsigmond Ágost 1548-ban, Báthory István 1580-ban, III. Zsigmond 1592-ben, IV. Wladislaus 1633-ban, János Kázmér 1649-ben, II. Ágost 1697-ben, III. Ágost 1736-ban és végre Stanislaus Ágost 1795-ben.²⁾ Lényegében egyforma volt a zsidótörvény Cseh, Szilézia, Lengyel, Magyar, Morva. közép és észak Németországban a 13. századtól kezdve egészen a 18. század közepéig, a midőn újabb törvényes fordulatot adott a zsidók helyzetének ugyancsak egy II. Frigyes, Nagy Frigyes az 1750. évben kiadott General-Juden Reglementjével,³⁾ mely ismét irányadó volt középeurópa többi országaira is, s a melynek alapelvei érvényben maradtak az egyes államok egyenjogúsító törvényeig.

A. G. J. Reglement is a kamaraszolgaság azon elvé-

¹⁾ Kohn, i. m. 101. és 147. ll.

²⁾ Perles, i. m. 12. l.; Bloch, Die General-Privilegien der polnischen Judenschaft. Posen, 1892. 62. l.; Geyder, Ueber die Judenrechte im Mittelalter (Schlesisches Provinzialblatt 112. kötet) 306. l.; Wolff, Geschichte der Juden in Schlesien (Schlesisches Provinzialblatt 116. kötet) 301. l.

³⁾ Kiadta Rönne und Simon, Verhältnisse der Juden in Preussen. Breslau, 1843. 240. kk. l.

ből indul ki: «Das Jus recipiendi Judæos, oder die Ansetzung der Juden ist ein Landesherrliches Regale, so sich der Adel und die Unterobrigkeit nicht anzumassen haben,»¹⁾ s a kereskedelmi közlekedés céljából törvénybe iktatta a megszegyenítő vámcsédulát.

Ugyanis a régi privilégiumok értelmében az egy uralkodó hatalma alatt levő területen szabad elvonulási joga (Freizügigkeit) volt a védelmébe fogadott zsidónak, de úgy látszik, hogy a G. J. Reglementben törvényre emelt s gyakorlatban már meghonosodott intézmény sokkal nagyobb jövedelmet hajtott a királyi kincstárnak, s így Poroszország zsidói következő osztályokba soroltattak: 1. *Vergleितete Juden*, kik ideiglenesen tartózkodnak egyes városokban s kiknek a vámhivatalokban Geleitsbrief-et kellett váltaniok utazási céljuk megjelölésével;²⁾ 2. *rendkívüli Schutz-Jude*, a ki állandóan akar valahol megtelepedni, a mihez azonban legalább 10 ezer tallér vagyonkimutatás kellett, mely letelepedési jog halálával megszűnik s családjára át nem ruházható;³⁾ 3. *rendes Schutz-Jude*, vagy *Stammjude*, ki lakhatási jogát elsőszülött gyermekére örököltetheti át.⁴⁾ De úgy látszik, hogy még ez sem hajtott elég jövedelmet, mert 1761 január 12-iki udvari rendelettel General-Schutz und Handels-Privilegium is adatott kiváló esetekben, mely keresztény kereskedők jogaival ruházott fel, valamint 1791 május 2-iki rendelettel még

¹⁾ G. J. R. II. V. 3. VII., XXIII.

²⁾ G. J. R. II., XX.

³⁾ U. o. V. 8. és V. 2.

⁴⁾ U. o. V. 4., 10.

nagyobb kedvezmény gyanánt a Naturalisations-Patent adatott, mely a keresztény polgárok összes jogait adományozta.¹⁾ Végre voltak még *Toleráltak* vagy *Schutzgenossen*, kikhez az elhalt Schutzjude-k özvegyei, gyermekei és a magán- valamint községi alkalmazottak tartoztak.²⁾

Ezen beosztás érteti meg velünk a továbbiakban tárgyalt községi szervezet kifejlődését, mely, mint látni

¹⁾ Henckel v. Donnersmarck, Darstellung der bürgerlichen Verhältnisse der Juden im preussischen Staate. Leipzig, 1814. 87. kk. 1.

²⁾ G. J. R. V. 2., 4. — Boroszlóban 1754-ben ötféle zsidó volt: 1. Generalprivilegirte (a keresztényekkel egyenlő jogokkal), 2. Privilegirte, 3. Tolerirte, 4. Fixentriste (ezek Zulz, Festenberg és Hundsfeld szomszéd községek zsidói voltak, kik évi általányt fizettek, hogy időnként Boroszlóban tartózkodhassanak) és 5. Schutzgenossen. — Berlinben a XVII. század végén lehetetlenné vált az «Unvergleitet»-ek ellenőrzése, a miért is kormányrendelettel szorítottatott a rabbiság a Cherem kimondására olyanok ellen, kik engedély nélkül tartózkodnak a városban s a kik az illetőknek szállást adnak; de mivel a rabbiság visszaélt e jogával, 1704 szept. 20-án kiadott rendelet úgy intézkedett, hogy az ily ügyben való Cherem-mondáshoz minden egyes esetben királyi engedély kérendő (Geiger, Geschichte der Juden in Berlin. 1871. II. k. 35. l.). — Bécsben II. József 1782 jan. 2. rendelete toleráltakra és idegenekre osztotta be a zsidókat s az utóbbiaknak odajövetelükkor az alsóausztriai kormánynál kellett jelentkezniök. (Realis, Die Juden und die Judenstadt in Wien. 76. l.) Ezen rendeletig a XVIII. század első felében a letelepülni szándékozók a Handlungsgremiumnál jelentkeztek, hol tízezer frtnyi vagyont kellett kimutatniök, mely elegendő valamely nagykereskedés üzésére. (Wolf, Das hundertjährige Jubiläum der isr. Cultusgemeinde in Wien. 10. l.)

fogjuk, a minő jogtalan alaptól indult ki, a kamaraszolgaság aranybányából, époly meglepően sok igaztalanság merül fel a történet folyamán a zsidók részéről is, kik vagyonuk s befolyásuk révén kiaknázták a helyzetet s kezükben tartották a községek kifelé irányuló szervezetét, mely magában az uralkodóban, mint a zsidók személyes birtokosában csúcsosodott ki a legfőbb felügyelő és intéző hatáskörre.

II. FEJEZET.

A királyi védelem átruházása.

A zsidók helyzetének és szervezeti viszonyának története a legszorosabban függ össze a városok és földesúri jogok történetével, a mely jogok fejlődésének viharai mindenkor magukkal ragadták a zsidókat is. Ezen átalakulások egyes fázisai nem jelölhetők meg pontos évszámmal, de általában a következő korszakokat határozhatjuk meg: 1. a földesúri jogok korszaka, a midőn egyházi vagy világi hatalom kezébe volt letéve kisebb-nagyobb területek sorsa, a nélkül, hogy az illető földesúr bárminő felelősséggel tartozott volna a területen lakók helyzetére vonatkozólag valamely felettes hatóság iránt; ebben a korszakban volt legtűrhetőbb a zsidók helyzete, mert a földesúr igényeit kielégítve nem kellett tartaniok külön zaklatásoktól. 2. A birodalmi hatalom egységesítésének korszaka, a midőn a zsidók — mint a császár vagy király kamaraszolgái — birodalmi joghatóság alatt éltek az egyházi és világi földesurak birtokain, mely korszak a keresztes hadjáratoktól a 14. század végéig terjedt. 3. A városok ön-

állóságának korszaka, a midőn a városok kivonják magukat a földesurak hatalma alól, s így a zsidók védelmét s a vele járó jogokat is saját körükbe vonják, a mi a zsidók legsanyarúbb helyzetét teremti meg, a menyiben most már háromfelé kellett a védelmet megvásárolniok: a királytól, a földesúrtól s a várostól.

Hogy a közvetlen földesúri főhatóság alatt aránylag legjobb dolguk volt a zsidóknak s legérintetlenebb volt a községi viszonyuk, egyrészt abból gyanítható, hogy a keresztes hadjáratokig úgyszólván alig emlékszik meg róluk az európai történet, másrészt pedig ékesen bizonyítják azt a fenmaradt okmányok, melyek a zsidók őszinte gyászáról tesznek említést egyes érsekek s püspökök — mint földesuraik — halála alkalmával. Arlesben 449-ben Szt. Hilarius temetésén a zsidók sírtak s héber gyászdalokat énekeltek, 551-ben Clermonti Gallus püspök gyászkiséréteben fáklyákkal vonultak ki, Walthard magdeburgi érsek temetésén 1012-ben jajveszéklő fájdalommal adtak kifejezést a gyásznak, Bardo mainzi érsek temetésén 1051-ben hamuval hintették be fejüket s kiáltották: *heu pie pater*, valamint Anno kölni érsek halála alkalmával 1075-ben kora hajnalban templomi gyászünnepélyen siratták el a jámbor életű főpapot.¹⁾ E gyászmegnyilatkozások bizonyára őszinte szívből fakadtak az oltalmazó földesúr halála felett, s nem voltak pusztán hivatalos kötelességből folyók. S ha *Simon* a csodálkozás hangján kiált fel a Nimesi zsidók történetében az 1089. évről²⁾: «N'est il pas remarquable

¹⁾ Aronius, i. m. 5., 11., 61., 65. és 68. ll.

²⁾ Histoire des Juifs de Nîmes. Nîmes, 1886. 8. l.

de voir ainsi la synagogue et les habitations juives dans le voisinage de la cathédrale, de l'Evêché et du Chapitre ? C'est assurément un indice des bonnes relations qui existaient entre les adeptes des deux religions et des bons sentiments du clergé à l'égard des juifs,» úgy csak következtetésében téved, a mennyiben nem a benső baráti érzés vonzotta a zsidókat a püspöki rezidencia közvetlen közelében való letelepedésre, hanem az oltalom keresés, a mit a püspöki uralom alatt levő városokban meg is találtak a nemesen gondolkodó egyházfőknél.

De az aránylag nyugodt helyzet nagyot változott a keresztes hadjáratok megindításával, főleg midőn Bouilloni Gottfried követei 1096. év tavaszán megjelentek a Rajna vidékén. Vallásháborúról lévén szó, képesek lesznek-e, akarnak-e majd oltalmat nyújtani az egyházfejedelmek ? A zsidó történet elragadtatás hangján szól egyes püspökök nemesszivüségéről, melylyel saját várak falai mögé rejtették a szorongatott zsidókat, de alaposan mérlegelve a történeti tudósításokat, egészen más világításban tűnik fel azon oltalom. 1090-ben a speyeri község küldöttsége jelenik meg IV. Henrik császár előtt,¹⁾ majd 1096-ban a mainzi község küld követeit, kérve a császár oltalmát, a ki sürgős levelek útján szólítja fel a fejedelmeket, püspököket és grófokat a zsidók hathatós védelmére.²⁾ Tehát a császári nyomtatékot kellett előbb megszerezni az egyházfők kötelezően jól megfizetett védelmére. S minő volt a védelem?

¹⁾ Aronius, i. m. 71. l.

²⁾ U. o. 82. l.

Kölnben¹⁾ ép a legnagyobb zavargás idején nem volt otthon az érsek, s hivatalnokai vették jutalom fejében pártfogásukba a zsidókat; Wormsban Adalbert püspök csak a kitérés föltételével akarja zsidóit megvédeni;²⁾ Mainzban «sok pénz árán» csakugyan megoltalmazza őket Ruthard érsek, de e miatt oly magas fokra hágott a nép dühe, hogy maga az érsek is kénytelen volt menekülni, s midőn az érsek felmondta nekik a védelmet, ha csak ki nem térnek, előljárójuk Kalonymus «vergreift sich persönlich am Erzbischof,» minek következménye az volt, hogy Kalonymus megöletett.³⁾

Ilyen példák után nem nagyon vágyakozhattak a zsidók egyházi hatóságok védelme alá, de a korviszonyok más kiútat nem engedtek számukra. Egyedül a királyi védelem szalmaszálába kapaszkodhattak, de minthogy egyrészt az ország területének nagysága következtében e védelem csakis közvetett lehetett, másrészt pedig a püspökök egyházi és világi hatalmával az uralkodóknak is számot kellett vetniök, a kecsegtető jövedelmet szivesen juttatták az uralkodók ép a püspököknek, a kiknek oltalma alá helyeztettek. Ilyen törekvés kifolyásának tekinthető Könyves Kálmánnak — azon korban páratlan — törvénye (1101—1102), hogy «a zsidók szerezhetnek ugyan földbirtokot, de csakis ott lakhatnak, hol püspöki székhely van,»⁴⁾ valamint már előbb II. Ottó rendelete, ki 973-ban a

¹⁾ U. o. 83. l.

²⁾ U. o. 85. l.

³⁾ U. o. 86. l.; Nübling, i. m. 123. l.

⁴⁾ Kohn, i. m. 70. l.

magdeburgi zsidókat az ottani püspök joghatósága alá helyezi,¹⁾ s később I. Frigyes intézkedése, melylyel 1178-ban az avignoni és regensburgi zsidóktól befolyó jövedelmet — mint személyi ajándékot — adományozza az illető püspököknek, holott II. Frigyes 1211-ben nem a palermói érseknek, hanem az ottani érsekségnek ajándékozza a város zsidóit,²⁾ de megtörtént az is, hogy Richard király 1263-ban Worms zsidóit, mely ugyan szintén püspöki székhely volt, a speyeri püspöknek adományozta.³⁾

Ezen szórványos püspöki fenhatósággal szemben egészen különleges viszony fejlődött ki a 13. és 14. században a mainzi érsek és a német zsidók közt. A mainzi érsek — így írja a *Sachsenspiegel*⁴⁾ — ha a császár távozik az országból, mint főkancellárja helyettesíti a zsidók védelmében, a miért az országos zsidójövedelemnek egy tized része őt illeti meg. Tény az, hogy I. Rudolf a zsidók révén akarta jutalmazni Henrik mainzi érsek szolgálatait, neki adományozta Thüringia, Mark és Meissen zsidóit, kiknek 1287-ben megparancsolja, hogy az érseknek épúgy engedelmeskedjenek, mint neki;⁵⁾ tény az is, hogy VII. Henrik 1309-ben már kiegyezik Péter mainzi érsekkel, mint birodalmi kancellárral, a zsidóadók tizedének 600 font fillér évi általánynyal való megváltásában,⁶⁾ valamint az is, hogy 1357-ben a mainzi érsek a majnai frankfurti zsidók évi fejadóját, mely nem a királyi

¹⁾ Wiener, Regesten I. 1. l.

²⁾ U. o. 3. és 4. ll.

³⁾ Wiener, i. m. 9. l.

⁴⁾ Stobbe, i. m. 46. l.

⁵⁾ U. o. és Wiener 13. l.

⁶⁾ Wiener 21. l.

kincstárba, hanem a városi pénztárba folyt be, a maga részére követeli, mely követelés előtt a városi tanács meghajolt s évi átalányt szavazott meg az érsek részére;¹⁾ de úgy látszik, hogy a mainzi érsek ezen kiterjedt birodalmi jogának nagyon rozoga alapja volt, mert 1406-ban Ruprecht király jogosulatlannak tartja az érsek igényét, kinek panaszára egyszerűen kijelenti, hogy ő mitsem tud az érsek ezen jogáról s nem is helyesli.²⁾ Valószínűleg a mainzi érsek nem állt Ruprecht kegyében, a ki inkább a würzburgi püspököt kedvelte, mely püspökség már a 13. századtól kezdve feszült viszonyban volt az uralkodókkal, minthogy az 1000 font fillérnyi beszedett zsidó adóból 400 fontot a királyi kincstárba kellett beszolgáltatnia, a mit Wolfram püspök megtagadván, s a zsidók jogát szorítván meg, 1322-ben Bajor Lajos «greife ihn an, er sei Pfaffe oder Laie» utasítással meghatalmazottat küldött Würzburgba a zsidók védelmére; ezen viszony Ruprecht alatt fordult jobbra, a ki a würzburgi püspök kedvéért megtette azt is, hogy az egész birodalomban Cheremet mondatott bizonyos Süsslin zsidóra, mert engedetlen volt a püspök ítéletével szemben s e Cherem alól csak egy év multán oldotta fel, miután elégtételt adott a püspöknek.³⁾

A mainzi érsek ezen fővédnökhelyettesi minősége mellett azonban más püspökök jövedelmét is szivükön hordták az uralkodók, kik szolgálatok elismeréseül

¹⁾ Nübling, i. m. 310. l.; Stobbe, 25. l.

²⁾ Stobbe, 46. l.; Wiener, 63. l.

³⁾ Wiener, 63—65. ll.

zsidókat adományoztak az egyházfőknek. Így Nassaui Adolf 1294-ben megparancsolja a zsidóknak, hogy Gerhard mainzi érseknek fizessenek az évi zsidóadó tizedén felül még évi 200 ezüst márkát; ¹⁾ I. Albrecht 1298-ban a kölni érseknek ajándékozta a dortmundi zsidókat, mely adományozás után egy évvel szigorú rendeletet küld a dortmundi zsidókhoz, hogy föltétlen engedelmességgel legyenek a kölni érsek iránt; ²⁾ VII Henrik 1308-ban még luxemburgi gróf korában, a kölni érseknek igéri egész egyházmegyéje zsidóságát, ha megválasztják római császárrá. ³⁾

De ilynemű adományozásoknál még türhetőbb lehetett a zsidók helyzete, mint akkor, midőn egyes eladósodott uralkodók zsidókat egyszerűen elzálogosítottak; természetes, hogy ilyenkor a hitelező nem nagyon kímélte a zálogot, hogy ne csak a veszélyeztetett tőkét, hanem a busás kamatokat is mielőbb megszedje rajtuk. Így zálogosítja el IV. Konrád 1251-ben 3000 márka ezüstért a rothenburgi zsidókat Gottfried von Hohenlochnál, ⁴⁾ Bajor Lajos 1314-ben Emich speyeri püspöknél az ottani zsidókat ⁵⁾ s 1330-ban a schaffhauseni zsidókat nagybátyjainál Albrecht és Ottó osztrák hercegeknél, ⁶⁾ valamint 1339-ben a speyeri püspök engedélyével a speyeri zsidókat Ruprecht örgrófnál 2000 font fillér adóssága fejében. ⁷⁾

Ám a zsidók zaklattatása s nyugodt községi fejlődé-

¹⁾ Wiener, i. m. 16. l.

²⁾ U. o. 18. l.

³⁾ U. 20. l.

⁴⁾ U. o. 8. l.

⁵⁾ U. o. 25. l.

⁶⁾ Löwenstein, i. m. 58. l.

⁷⁾ Wiener, 43. l.

sük teljes megbénítása akkor érte el tetőpontját, midőn a városok önkormányzatra törekedve, le akarták magukról rázni a püspöki uralmat s maguknak reklamáltak a zsidók védnökségét s — természetesen — jóvedelmét is. Már a 13. század utolsó éveiben nagy egyenetlenség tör ki Mainz városa s az érsek közt, hogy az érseknek mi se jusson a zsidóadóból, de végre a tanács kiegyezkedett az érsekkel,¹⁾ s 1337-ben Bajor Lajos kénytelen ráparancsolni a frankfurti városi tanácsra, hogy segédkezzék a mainzi érseknek a zsidók megvédelmezésében.²⁾ Hogy milyen hullámokat vethetett az ilyen czivódás, legjobban bizonyítja a kölni érsek válasza, melyet a városnak, a zsidók iránt tanusított önkénye miatt emelt kifogására 1258-ban adott: «quod nihil ad cives Colonienses pertinet de suis Judeis, qualitercumque cum eis ipse agat; tenet enim ipsos Judeos in foeto ab imperio, et sicut sua interest eorum tributa recipere, ita et delicta corrigere et punire»,³⁾ valamint Strassburg városának százados harcza a püspökével, kinek uralma alól 1262-ben függetlenítette magát s az állandó surlódások oda vezettek, hogy 1349-ben — a fekete halál idején — a püspök szövetezett a nemesekkel s a néppel, megbuktattatta a zsidókat védő tanácsot, zsidóelleneset választatott, mely csakugyan el is égette a város összes zsidóit.⁴⁾

¹⁾ Schaab, i. m. 62. l.

²⁾ Wiener, 41. l.

³⁾ Aronius, i. m. 267. l.

⁴⁾ Weiss, Geschichte und rechtliche Stellung der Juden im Fürstbisthum Strassburg. Bonn (évszám nélkül) 9. l.

Bizony igaza lehet Nüblingnek,¹⁾ hogy a «fekete halál» néven ismert 1348—49-iki időszak egész Európára kiterjedt üldözés rendkívüli méretének oka alapján abban rejlett, hogy a zsidók kivonattak a Landesherrschaft alól s a Reichsstädte hatalma s védelme alá kerültek, miáltal a Landesherrek óriási jövedelmet veszítettek el. Valóban még nem szűnt meg az üldözés okozta jajkiáltás, midőn 1356-ban IV. Károly aranybullája új jogot teremt meg: a Judæos habere vagy tenere, a »zsidótartás» jogát.²⁾

Ugyanis a «fekete halál» pusztításai után a fejedelmek és főpapok legnagyobb igyekvése volt jogot szerezni a zsidótartásra,³⁾ mely törekvésükben előzékenységgel támogatta őket IV. Károly, ki a választófejedelmeket le akarta maga részére kötelezni, a miért is az 1356-iki nürnbergi és metzi birodalmi gyűléseken lemondott kizárólagos védnöki s zsidóadományozási jogáról, s az aranybulla 9. pontjában az összes választófejedelmeknek megadta ezt a jogot, a mely jog nemcsak a zsidótartásra, hanem idővel a zsidótartás engedélyezésére is kiterjedt az illető fejedelem birtokterületén élő földesurakkal szemben. Az eszme tulajdonképen a ravasz Gerlach mainzi érsektől eredt, a ki mint kancellár bizonyára legjobban tudta, hogy mennyit jövedelmeznek a zsidók, s aki még haza sem ért a birodalmi gyűlésről, már útközben oltalmába fogadott egy nürnbergi zsidót, kit egyben fel is hatalmazott, hogy

¹⁾ Die Judengemeinden stb. 286. l.

²⁾ Haenle, i. m. 9. l.

³⁾ Graetz, VII. 2. k. 3. l.

minél több zsidót vonzzon a mainzi püspökség védelme alá.¹⁾

Természetes, hogy IV. Károly nem azért osztotta meg jogát, hogy magánpénztára mepcsappanjon s így úgy ő, mint utódai is akként magyarázták a habere Judæos fogalmát, hogy királyi jövedelmüknek nem szabad csökkennie. Így történt, hogy ha azelőtt kizárólagosan királyi joghatóság alá tartoztak a zsidók s lakóhelyük földesurai jogtalan befolyást engedtek meg maguknak az adózsarolás révén — mint látni fogjuk — a községek beléletébe és szervezetébe, úgy IV. Károly aranybullája révén világgá röpitett fogalommal törvényes jogviszony keletkezett, mely a királyi főhatóság és a zsidók közt mellékhatóságokat létesített, mely körülmény — ha annál nyomasztóbb is volt a zsidókra, minél több földesúr tudta megszerezni a zsidótartás jogát — de nem maradhatott kihatás nélkül a községek szervezetére sem.

III. FEJEZET.

A védnöki hatóság képvisellete.

Minél nagyobb terület urának védnökségét kellett a zsidóknak élvezniök, annál elviselhetetlenebb volt helyzetük, minthogy a távolban tartozkodó uralkodónak személyes védelmét a viharok kitörése alkalmával soh'se vehették igénybe, valamint azért is, mivel az uralkodó iránti kötelezettségüknek csakis közbenjáró személyek közvetítése útján tehettek eleget, a kik a ki-

¹⁾ Schaab, i. m. 98. l.

rályi megbizást nem a legkiméletesebb módon, de rendszerint saját előnyeik figyelembe vételével hajtották végre. Ebből magyarázható meg az, hogy a zsidók mindig szivesebben tartózkodtak valamely püspök vagy földesúr joghatósága alatt levő területen, mint királyi birtokon, minthogy amazokkal közvetlenül érintkezhettek, holott a királyi megbizottaktól sokat kellett szenvedniök.¹⁾

Ily királyi megbizottak — kiknek feladata kiterjedt részint a zsidók iránti összes királyi jogok gyakorlására: védelemre, ítélkezésre és adóbeszedésre, részint pedig külön meghatalmazás kivitelére — legelső nyomait már a 9. század elején találjuk Jámbor Lajos birodalmában. Mi volt a hatásköre? Mi volt az intézmény létesítésének oka? Hála a napfényre hozott forrásoknak, a melyek segítségével ha nem is tudunk meg mindent, de legalább nem vagyunk kénytelenek kizárólagosan gyanítgatásokba bocsátkozni.

Ugyanis Agobard lyoni érsek zsidóellenes törekvéseit ellensúlyozandó, Evrardus-t magister judæorum-ot küldte Jámbor Lajos Lyonba, hogy segílyt nyujtson az ottani grófnak a zsidók megvédelmezésében.²⁾ Agobard 828-ban Nibridius érsekhez írt panaszlevelében említi legelőször Evrardus nevét, qui Judæorum nunc magister est.³⁾ Ebből azt következtethetjük, hogy a lyoni gróf volt megbizva az udvar részéről az ottani zsidók állandó védelmével, de miután Agobarddal szem-

¹⁾ Saige, Les Juifs du Languedoc. Paris, 1886. 49. l.

²⁾ Aronius, i. m. 35. l.; Nübling, i. m. 76. l.

³⁾ Aronius, 40. l.

ben gyengének bizonyult, az udvar egy ad hoc biztost küldött Lyonba. De Jámbor Lajos 828-ban újabb szabadalmat adván a zsidóknak, elrendeli, hogy oly perekkel, miket azonnal nem tudnának elintézni, várni kell, míg maga a császár, vagy «magister illorum, quem super ea et super alios negociatores praeponimus» oda nem érkezik,¹⁾ miből az következne, hogy létezett egy állandó császári hivatal: «a kereskedők mestere», a ki a kereskedők ügyeit s pöreit intézte. Aronius azonosnak tartja a Judenmeister-t a Kaufmannmeisterrel, s minthogy egyéb történeti forrásunk nincs, meg kell elégednünk avval a ténnyel, hogy a zsidók védelmében a császárt hatósági joggal felruházott egyének — mint Lyonban a gróf — képviselték, peres ügyekben pedig a császár mint legfőbb bíró által a kereskedők fölé kinevezett magister-maitre intézkedett, a kiről azt mondja Beugnot:²⁾ «le maitre des Juifs résida près de l'empereur, et devint son intime conseiller», tanácsosa volt a császárnak zsidó ügyekben, a ki bizonyára nemcsak peres ügyekben helyettesíté a császárt, hanem üldözések esetén annak nevében a helyszínen is megjelent, ha a helyi védnökséggel megbizottnak ereje elégtelen volt.

A források ezen tudósítása teljesen beleillik Nagy Károly közigazgatási rendszerének keretébe,³⁾ mely szerint birodalma grófságokra osztatott fel, melyekben a

¹⁾ Aronius, 41. l.

²⁾ Les Juifs d'Occident. Paris, 1824. 77. l.

³⁾ L. Wenzel, Egyetemes európai jogtörténet. III. kiadás. Budapest, 1873. 187. l.

gróf intézte az egész közigazgatást, törvénykezést, katonai s közgazdasági hatalmat a király nevében; a grófon kívül királyi kiküldöttek (*missi Regii*) is voltak, kik felülvizsgálták a grófok s a közigazgatási közegek működését. Nagy Károly után megszűnt e rendszer, minthogy utódai gyengék voltak a grófok erőszakoskodásaival szemben.

A következő két századból nem nyujt adatot a történet a *magister judæorum* hivatal mibenlétére s fennállására vonatkozólag, de annál kifejezettebb formát ölt a helyi védnök hivatala, a mennyiben VI. és VII. Lajos alatt (1108—1180) polgármesterek (*prevôt, præpositus*) álltak a községek élén, kiket maguk a községek választottak, de a király vagy a város bárója megerősített, s a kiknek feladata volt mindenben képviselni a zsidók érdekeit.¹⁾ Utánuk a 12. század végén Fülöp Ágost szervezett új hatóságot (rendeletének nincsen dátuma), melynek azonban inkább birói hatásköre volt; a király ugyanis minden község részére két *très-probes* embert nevezett ki «a zsidók pecsétjének őrizete» céljából s melléjük, mint jegyzőt, *scriptor litterarum judæorum*-ot érvényes okmányok kiállítására.²⁾ Ezen hatóságokat e korban — mint látni fogjuk — Európa minden államában megtaláljuk, de Franciaországban közvetlen királyi kinevezés alatt állván, föl nem tételhető, hogy birói hatáskörük mellett ne lettek volna — közvetve vagy közvetlenül — a koronának informáló közegei. A történeti okmányok különben oly kevés fel-

¹⁾ Graetz, VI. 169. l.

²⁾ Beugnot, i. m. 87. l.

világosítást adnak e hatóság tekintetében, hogy még arra a kérdésre sem adhatunk határozott választ, vajon e hivatal viselői zsidók voltak-e vagy sem. Bár nem valószínű, hogy «a zsidók pecsétjének őre» ellenőrző hivatalára zsidót neveztek volna ki, de a kétely jogsultságát bizonyítja a további fejlődésben az a körülmény, hogy a 13. században találkozunk Franciaországban általános és helyi procuratorokkal (Procureurs generaux és Procureurs spéciaux), kik közül az előbbiek az összsidó ügyeket, az utóbbiak a helyieket intézték, a kikről ép oly kevéssé tudjuk, hogy hivataluk tulajdonképpen mire vonatkozott, mint azt, hogy zsidók voltak-e vagy sem. Tény az, hogy 1299-ben a Provence-ban egy türelmi adót kivető bizottságba három zsidó is beválasztott: Rotelus de Olobrega, Salves de Digne és Bonfils de Beaucaire, kik azután az okmányokon mint «Bayloni et procuratores Judæorum» szerepelnek,¹⁾ a mi azt is bizonyíthatja, hogy az adókivető-bizottságba informálás céljából beválasztott zsidók csak e szereplési minőségükben használhatták a procurator címet, kinek a zsidók érdekeinek képviselése mellett gondját képezte az adó-beszédés is. Még 1280-ban a procureurs a zsidók szószólói a toulousei parlament előtt,²⁾ de már 1295-ben Szép Fülöp rendelete folytán a beaucaire-i senechal, Alphonse de Rouvrai kezében összpontosult Languedoc összsidóságának minden ügye,³⁾ valamint 1306-ban Bertrand de Crépy, beau-

¹⁾ Arnaud, Essai sur la Condition des Juifs en Provence au moyen âge. Torcalquière, 1879. 22. l.

²⁾ Saige, i. m. 36. l.

³⁾ Simon, i. m. 25. l.

caire-i kanonokot nevezte ki «dans l'affaire des juifs» királyi biztos gyanánt.¹⁾

Szép Fülöp még ugyanazon évben kiűzte a zsidókat, kiket X. Lajos hívott vissza 1315-ben, s a kiknek letelepedési levelei kiállítására, valamint érdekeik képviselésére két magas rangú hivatalnokot (prud'hommes, auditeurs des juifs) nevezett ki,²⁾ de a zsidók tarthatatlan helyzete, mely a 14. század minden évtizedében majd kiűzetéssel, majd visszahivatással váltakozott Franciaországban, megkövetelte, hogy e század közepén ismét újabb hivatal fejlődött ki: a gardien général (országos őr, Privilegienbewahrer) hivatala, mely legmagasabb állású s befolyásos egyénekekkel tölthetett be, kiknek már személyében is biztosítékot véltek találni a zsidók, hogy újabb letelepedés esetén nem fognak a régi sérelmek ismétlődni s nem csorbíttatnak szabadalmazott jogaik.³⁾

Legelőször 1360. évben találkozunk a Gardien Général hivatalával, melyre Menassier de Vesou udvari zsidó befolyása következtében, a ki a zsidók ismételt visszatérését eszközölte ki, Étampes grófja neveztetett ki, miután előbb csak Gardien du Languedoc volt.⁴⁾ A gardien général hivatal, mely a védelmen kívül bíráskodást is gyakorolt a király helyettesítésében, valamint az adó pontos beszolgáltatásáról is gondoskodott, még a 15. század végén fennállt; de a zsidók nem lát-

¹⁾ U. o.

²⁾ Graetz, VII. k. 275. l.; Depping, i. m. 203. l.

³⁾ Beugnot, i. m. 116. l.

⁴⁾ Graetz, VII. 2. k. 3. l.; Depping, 225. l.; Beugnot u. o.

ták reményeik megvalósulását e hivatalban, mert már VI. Károlytól a gardien général hivatal megszüntetését kérelmezték,¹⁾ s ügyeik intézését a városok polgármestereire óhajtották bizni. VI. Károly 1388-ban kiadott rendeletével csakugyan teljesíti a zsidók kérését, de már 1394-ben meg is szüntette a polgármesterek «gardien des juifes» voltát²⁾ s még ugyanazon évben ki is űzte a zsidókat. De a zsidók csakhamar visszahivattak s a gardien général hivatal újból feltámadt, még pedig Conservateur czímmel. A Conservateur des juifs hivatala semmiben sem különbözött a gardien hivataltól; mindkettő — csak más néven — a király helyettesítésében védte a zsidókat s ítélkezett fölöttük; egy 1424. évi rendelet mondja: «quia conservator judeorum est in cognoscendi possessione de omnibus causis criminalibus et de injuriis per eos factis et passis,»³⁾ de a történeti források nem tudnak egy esetet sem, melyben a Conservateur tényleg megfelelt volna hivatásának, ám visszaéléseiről, melyet zsarolásaival elkövetett, valamint azzal, hogy kénye-kedve szerint nevezhetett ki helyetteseket, annál többet tud a történet.⁴⁾

Alapjában véve a maitre, procureur, gardien és conservateur des juifs egy és ugyanazon hivatal volt, melynek kötelességét képezte a király helyettesítésében a zsidóknak adott s szabadalomlevélben biztosított vé-

¹⁾ Depping, 245. l.

²⁾ Halphen, Recueil des lois etc. concernant les Israélites. Paris, 1851. XXV. és XXVII. ll.

³⁾ Arnaud, i. m. 29. l.

⁴⁾ U. o. 32. l.

delmet gyakorolni, mely védelem felölelte a zsidó önálló bíróságot is, valamint a zsidók ellen irányzott bárminő jogtalanság távoltartását, esetleg megtorlását. Fájdalom, hogy a történeti források sokkal kevesebb anyagot nyújtanak, hogysem kellő betekintést nyerhettünk ezen hivatal egész hatáskörébe és fejlődésébe, s így alig tudhatunk többet, mint csak hogy léteztek. Minthogy azonban egész Európában egy szellem uralkodott s a királyok által adott szabadalomlevelek egy mintára készültek — helyi viszonyoknak megfelelő csekély változtatásokkal — úgy a királyi védnökség képviselőjét is más-más nevek alatt egyéb európai államokban is megtaláljuk, hol minden valószínűség szerint a francziaországi képezte az eredeti mintát, mint-hogy ott már a Carolingok alatt állandó intézmény volt.

Ilyen, az *egész országra* kiterjedő védnökségi képviselő — vagy mai értelemben szólva: zsidó ügyek vezetősége — Németországban nem volt soha; az uralkodók, mint a zsidók közvetlen birtokosai és védnökei, nem érezték ennek a gondnak a súlyát, hanem a zsidók elajándékozásának rendszerével decentralizálták a védelmet. Bár a 13. és 14. századokban a mainzi érsek birodalmi kancellársága föltételezné a központi képviselőt, de tényleg csakis az egyházmegyéje területére terjedt ki a védelme, holott egy ideig csak a zsidóadó tizedének élvezete fűzte a birodalom összszidóságához. Különben valahány okmány azt mondja, hogy valamely uralkodó egy lovag, egyházfő, választófejedelem vagy városi tanács hatalma és törvénykezése (*jurisdictio*) alá helyezte az illető hatósága alatti terü-

leten lakó zsidókat, úgy azzal reá ruházta a védelem összes jogait és kötelességeit mintegy az uralkodó képviselőjében. Így helyezte már Nagy Ottó 965-ben a magdeburgi zsidókat az ottani érsek törvénykezése alá,¹⁾ mely jogot 979-ben kiterjesztette arra is, a kit az érsek fog önmaga helyett megbizni; ²⁾ Erfurt zsidói a 13. század második felében Werner mainzi érsek joghatósága alá kerültek; ³⁾ Albrecht bajor herczeg 1383-ban a regensburgi zsidók feletti biróságot az ottani Ulrich prépostra ruházta; ⁴⁾ Ruprecht 1410-ben a landau-i zsidókat Rhaban speyeri püspöknek s a würzburgiakat János würzburgi érseknek birósága alá helyezi,⁵⁾ valamint Fürth zsidósága még 1719-ben az ottani prépost ítélőszékéhez tartozott.⁶⁾ Ezen példák mintegy kiegészítésül szolgálnak a fenti fejezetben említett védnöki átruházásokhoz, a melyekkel egyetemben azt bizonyítják, hogy úgy az átruházás, mint a joghatóság alá helyezés tulajdonképen nem volt egyéb, mint az uralkodó képviselője zsidó ügyekben bizonyos védelem élvezete fejében.

Ezen közvetlen joghatóság alá tartozás a legelőnyö-

¹⁾ Gudemann, Zur Geschichte der Juden in Magdeburg. Breslau, 1866. 7. l.

²⁾ Quem archiepiscopus, quisquis umquam fuerit, sibi ex voto elegerit. Aronius, 57. l.

³⁾ Jaraczewsky, Die Geschichte der Juden in Erfurt. Erfurt, 1868. 7. l.

⁴⁾ Wiener, Regesten 148. l.

⁵⁾ U. o. 68. l.

⁶⁾ Barbeck, Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth. Nürnberg, 1878. 55. l.

sebb volt a községek fejlődésére, s ennek tulajdonítható, hogy minden üldöztetés daczára is a német községek voltak a legerőteljesebbek. A községek fejlődését bénító joghatósági összeütközések nem fordultak elő, s egészen egyedül álló esetnek tekinthető a regensburgi község kellemetlen helyzete, melybe 1389-ben juttatta Venczel király. Eladdig ugyanis egészen a város védelme s hatósága alatt álltak a zsidók, csak bizonyos adójárulékot tartottak fenn maguk részére a bajor hercegek; úgy látszik, hogy a zsidók feletti biráskodásnak 1383-ban a prépostra történt átruházása illetéktelen beleavatkozás volt a városi hatóság jogkörébe, mert 1389-ben Venczel két lovagot bizott meg a zsidók ügyeinek vezetésével s utasította a várost, hogy őket támogassa. De csakhamar kitűnt, hogy Venczel célja csak az volt, hogy két megbízható embere legyen a városban, kik hűségesen elősegítik zsarolásait; ezért a városi tanács nem fogadta el a megbizottakat, hanem kieszközölte a zsidóknál, hogy nagyobb évi összeget fizessenek a királynak; erre Venczel visszarendelte lovagjait, kiket azonban már egy év múlva ismét Regensburgba küldött az előbbi célzattal.¹⁾

A királyi főhatóság képviselőjét Németország Brandenburg tartományában látjuk leghatározottabban kifejezve, hol a kamaraszolgaság fentartása mellett létesített a választó-fejedelem külön hatóságot a zsidók ügyeinek elintézésére. Midőn ugyanis 1670-ben a bécsi kiűzöttek közül az első 50 család megtelepedett Brandenburgban, a fejedelem úgy intézkedett, hogy a vidéki

¹⁾ Stobbe, i. m. 73. l.

városokban lakók külső viszonyainak s polgári ügyeinek elintézése első fokban az illető helységek polgármesterei, fenyítő ügyekben azonban magának a választófejedelemnek kezébe volt letéve; Berlinben azonban a zsidó ügyek vezetője s birája a fejedelem házi minisztere (Hausvogt) volt, s miután 1681-ben «saját kérésére» elvették tőle a zsidó ügyek, azok a Kammergericht-re bizattak, melynek helyébe 1708-ban külön Judencommission lépett. E bizottság Bartholdi miniszter elnöklete alatt három titkos udvari tanácsosból állt, s hatásköréhez tartozott a törvénykezésen kívül a türelmi adó kivetése, felügyelet a fejedelmi rendeletek betartására és ellenőrzése a zsidó letelepültek számának.¹⁾

A királyi főhatóság képviselőjét látjuk Boroszlóban is, hol 1702-ben — mielőtt még porosz kézre került — a Landeshauptmann fölügyelete alatt álltak, s később 1754-ben már a porosz uralom idején ott is külön Judencommission működött kereskedelmi és rendőri ügyeik, valamint az adószedés intézésére és a bevándorlók ellenőrzésére.²⁾

Az osztrák herczegségben még Habsburg Rudolf személyesen intézett minden zsidó ügyet,³⁾ holott IV. Rudolf herczeg 1361-ben már egy (keresztény) Judenrichtert nevezett ki, kinek az adó behajtásán kívül kö-

¹⁾ Geiger, Geschichte der Juden in Berlin. 1871. 4., 8. és 33. kk. II.

²⁾ Kräcker, Geschichte der Juden in Breslau. 1880. 16. 1.; Berndt, Geschichte der Juden in Gross-Glogau. 1873. 44. 1.

³⁾ Realis, Die Juden und die Judenstadt in Wien. 1846. 18. 1.

telessége volt közbenjáró szerepet vinni a zsidók s a hatóságok közt.¹⁾ Miksa császár 1518-ban a Regimentet (helytartóságot) mondja ki felettes hatóságnak,²⁾ s III. Ferdinánd 1638-ban a bécsi magistratus alá helyezi összes ügyeikkel a zsidókat,³⁾ holott közvetlen az 1670-iki kiűzetés előtt a letelepülési joggal bíró zsidók a Hofmarschall főhatóságát, de azok szolgaszemélyzete s az idegenek a városi tanács jurisdictióját élvezték.⁴⁾

Magyarországon a királyi képviselőlet zsidó ügyekben IV. Béla idején veszi kezdetét, a ki 1251-ben adott szabadságlevelével honosította meg a kamaraszolgaság intézményét. A zsidók egymás közti ügyeit, fontos s nagyobb méretű esetekben, maga a király vagy helyettesítésében a főkanczellár intézte el, holott kisebb s csupán helyi viszonyokat érdeklő ügyekben a királyi hatóságot a zsidóbíró (judex judæorum) helyettesítette. A zsidóbírót, ki rendszerint előkelő keresztény volt, a király nevezte ki, s csak akkor avatkozhatott a zsidók közt felmerült ügyekbe, ha előtte a peres felek formszerű panaszt emeltek s ítékezésre felszólították.⁵⁾

Ezen tisztán német ízű intézmény változást szenvedett Nagy Lajos alatt, ki 1360-ban kiűzte a zsidókat, de öt év múlván ismét visszafogadván, az újonnan

¹⁾ Wolf, Geschichte der Juden in Wien (1156—1876) 13. l.

²⁾ Wolf, u. o. 21. l.

³⁾ Realis, i. m. 36. l.; Wolf, Die Juden in der Leopoldstadt im XVII. Jahrhundert in Wien. 1864. 24. l.; Hermann, Geschichte der Israeliten in Böhmen. 59. l.

⁴⁾ Wolf, Die Juden in der Leopoldstadt etc. 3. l.

⁵⁾ Kohn, A zsidók tört. Magyarországon. I. 114. l.; Bergl, A magyarországi zsidók története. Kaposvár, 1879. 30. l.

szervezkedő zsidók számára külön hivatalt létesített «az országban lakó minden zsidók birája» czímmel,¹ mely az egyidejűleg s ugyanoly viszonyok közt létesült franczia gardien général hivatalnak felelt meg. Az országos zsidóbíró, kinek jogköréhez nemcsak a zsidók egymás közti ügyei, hanem keresztények ellen fölmerült viszályai is tartoztak, akadályoztatás esetén egy országos albiró helyettesíté, s alárendelt közegeit az általa kinevezett zsidóbírák képezték, a kik a királyt közvetve képviselték a zsidókkal s a városokkal szemben s a bíráskodáson kívül kötelességükhöz tartozott a zsidóvédelem és adóbehajtás.²) Az első országos zsidóbíró Simon mester volt 1371-ben; utána a következők viselték e fontos hivatalt: Jakab országbíró és tárnokmester 1376-ban, Temlinus szt-györgyi gróf 1378-ban, Zámbó Miklós tárnokmester 1381-ben, Gara Miklós nádor 1416—1431., Ország Mihály kincstárnok 1435. évben s valószínűleg Hédervári Lőrincz nádor volt az utolsó 1440-ben.³) E gyors változások okát vagy abban kell keresnünk, hogy az országos zsidóbírák nem nagyon voltak elragadtatva hivataluktól, a mint a 17. században a berlini udvar házi minisztere is kivétette hatásköréből a zsidó ügyeket, vagy pedig — a mi valószínűbb — hogy az országos zsidóbírák visszaéltek hatalmukkal. Erre tud is példát a magyar zsidók története Erzsébet királyné idejéből, kinek gyöngye uralmát Zámbó Miklós arra használja fel, hogy a zsidókat

¹) Kohn, u. o. 161. l.

²) U. o. 163. és 321. ll.

³) U. o. 162. l.

zsarolta; bizonyára beható panaszok után végre is Erzsébet arról értesíté a zsidókat, hogy Zámót fölmentette állásától, míg a zsidókon elkövetett bántalmakért elégtételt nem ad.¹⁾

Az országos zsidóbíró hatásköre Mátyás király idejében szűkebb térre szorítottatott, a mennyiben az adó-kivetés és az általános zsidó érdekek képviselőjére egészen új hivatalt hívott életbe: a zsidó praefecturát, melynek viselője zsidó volt, holott a zsidók feletti igazságszolgáltatás az országos tárnokmester jogaihoz tartozott, úgy hogy II. Ulászló idején 1502-ben úgy tekintett a főtárnok, hogy a király után közvetlenül ő alá vannak rendelve a zsidók.²⁾

Lengyelországban szintén honos volt a királyi képviselő, melyet Boleslav király Nagy Lengyelország részére adott privilégiumában a vajdákra, Kázmér pedig — minthogy szabadalomlevele a régi lengyel tartományokra is kiterjedt — a starostákra bizott,³⁾ közvetlen helyettesítőként pedig a Palatinus, vagy annak helyettese szerepelt.⁴⁾ Jellemző azonban az, hogy bár a vajdák közvetlen helyettesítői voltak a királynak, mégis előfordult olyan eset, hogy pl. Posenben a 16. század végén külön írásbeli egyezséget is kötött a község a vajdával,⁵⁾ sőt az is megtörtént, hogy 1640-ben a köz-

¹⁾ Kohn, i. m. 178. l.

²⁾ U. o. 211. l.

³⁾ Bloch, Die General-Privilegien der polnischen Judenschaft. 36. l.

⁴⁾ Graetz, VII. 2. k. 201. l.

⁵⁾ Perles, Gesch. der Juden in Posen. 31. l.

ség elhatározta a zsidógyűlölő alvajda elmozdításának kieszközlését a királynál «es koste, was es wolle.»¹⁾

Angolországban, hol a 13. században történt kiűzésükig a legkisebb mértékben részesültek védelemben, ugyancsak meg volt a királyi védelem képviselője, melylyel már II. Henrik rendelete folytán a 12. században a királyi várkapitányságok bizattak meg.²⁾ II. Henrik központi hivatalát is létesített, mely nem annyira a zsidók, mint inkább a király érdekeit képviselte: a Scaccarium Judæorum-ot, vagy Judaismi-t, mely a zsidóktól befolyó jövedelmet kezelte; élén a király által kinevezett Justitarii Judæorum álltak, kik kincstárnok minőségük mellett a zsidók és keresztények közt felmerült ügyeket intézték.³⁾

A pápai uralom alatt levő területen, szorosabban Rómában a főhatósági képviselőket természetesen egyházi tanácsok képezték; az összes zsidó ügyek közvetlen vezetését a 16. században egy praelátus intézte Viceregens czímmel, s csak a fontosabbak kerültek a Tribunal elé, melynek elnöke a Cardinalvicar volt; a legfelsőbb fórumot az Inquisitio alkotta, mely gyakran még a pápának is ellenmondott, ha az kedvezett a zsidóknak.⁴⁾

Mindezen hatóságok megbizott közegei voltak a zsidók személyes birtokosának, az uralkodónak, ki szabadalom-

¹⁾ U. o. 57. l.

²⁾ Goldschmidt, Gesch. der Juden in England im XI. und XII. Jahrhundert. Berlin, 1886. 21. l.

³⁾ U. o. 60. l.

⁴⁾ Berliner, Gesch. der Juden in Rom. II. k. 31. kk. l.

levélben jogokat tartott fenn maga részére s kötelességeket vállalt zsidó alattvalóival szemben. A főczél, melynek elérésére fentartott jogai irányultak: a jövedelem, az adó minél pontosabb és dúsabb behajtása volt, a melynek ellenértéke gyanánt a védelem biztosított. De ezen védelem legfontosabb s legértékesebb oldala nem az összzsidóság külső védelmére irányult, a mely pontja a privilégiumoknak mindig nagyon is problematikus értékű volt, mint inkább a községek beléletének megóvására, még pedig a törvénykezés útján, a mennyiben megvédettek a világi bíróságok zaklatásai elől, belviszályaikat maguk intézhették el, a fontosabb vagy pedig keresztények iránti ügyeket vagy maga az uralkodó, vagy kinevezett képviselő elé vihették. E kettő: a bíróság és az adó volt tehát a zsidók s az uralkodó közti viszony tengelye, a mely körül mindkettőjük törekvése és óhaja fordult: minél több adó egyrészt, minél nagyobb önállóság másrészt. Természetes, hogy ebben a vágyakozásban a zsidók húzták a rövidebbet, minthogy az adó pontos beszolgáltatása és biztosítása megkivánta, hogy az uralkodó hatalom a község legbensőbb ügyeibe s belszervezetébe is belenyúljon, hogy a hatalom érdekeit szolgáló zsidók álljanak a község élén. A községi élet egész vonalára irányuló külső befolyás észlelhető Európa minden államában, úgy a bíróságok megalkotásánál, valamint a községi tisztségek és hivatalok betöltésénél, mely befolyás közép-pontját s végcélját az adójövedelem képezte. De az uralkodó hatalom befolyása tisztán személyi ügyeknél nem állapodott meg, hanem számtalan esetben a község egész belszervezetét is irányította, sőt még tisztán

vallási ügyekbe is beleavatkozott, a mint ezt az uralkodó érdeke kívánta, vagy a község belbékéje követelte meg. Mindezen befolyás vagy közvetlenül az uralkodó részéről, vagy meghatalmazott képviselője útján érvényesült.

IV. FEJEZET.

Községi biráskodás hatósági felügyelettel.

Bárhol telepedtek meg zsidók, adókötelezettségük fejében legelső kívánságukat az képezte, hogy minden peres dolgaikban védnökük közvetlen birói székéhez tartozzanak, ha pedig oly számban laktak valamely helyen, hogy külön testületté szervezkedtek, legelsőbbben is azt kérték, hogy egymás közt felmerült ügyeiket saját biróságuk útján intézhessék el. E kívánság a középkori viszonyok tekintetbe vétele mellett egészen természetes; nemcsak azért, mert maguk a zsidók szivesebben vették önálló s vallásjog szerint működő biróságukat igénybe, hol minden körülmény közt több igazságot remélhettek, mint az állami vagy városi biróságoknál, de főleg azért, mert minden társulatnak meg volt a maga önálló birósága. «Die Deutschordenskommende, die Klöster und Klösterhöfe, die Herrenhöfe, die Herrenzechen, wie die Zünfte haben ihre eigenen Gesetze, ihren Meister, ihren Rath, ihren Genossenschaftspriester, ihren Altar, ihr Genossenschaftshaus . . . und wie diese Genossenschaften um jene Zeit die eigene Gerichtsbarkeit sich erkämpfen, so gelingt dies gleichzeitig auch den Juden.»¹⁾ Nem nyujt tehát semmi anya-

¹⁾ Nübling, i. m. 7. l., lásd Stobbe, i. m. 140. l.

got a csodálkozásra, vagy talán gáncsoskodásra, hogy a zsidók még az igazságszolgáltatás tekintetében is mintegy államot alkottak az államban, hiszen époly privilegizált zárt testületnek tekintettek, mint bármely más testület, azzal a különbséggel, hogy nekik sokkal fokozódottabb mértékben volt létérdekük saját földelük alatt keresni az igazság oltalmát, melyet nagyon drágán kellett megváltaniok.

Már Theodorich gót király elismerte Itáliában a zsidók önálló biróságát egymásközti ügyeikre nézve,¹⁾ és Spanyolországban egész a 11. századig nyúlik vissza a zsidók államilag elismert saját törvénykezése,²⁾ holott az összes nyugateurópai államokban a kamaraszolgaság fejlődésével jár karöltve az önálló biróság. Az összes privilegiumok főpontját képezi a zsidó törvénykezés, a vádlottak kényszerítése a zsidó biróság előtt való megjelenésre s hogy a zsidó csak a község törvény-széke vagy az uralkodó elé idézhető.³⁾ Még városokban is, a melyek tanácsa mindenkör féltékenyen őrizte a

¹⁾ Berliner, i. m. II. 1. 5. l.

²⁾ Kayserling, Das Castilianische Gemeinde-Statut. (Jahrbuch für d. Gesch. d. Juden und des Judenthums IV. kötetében. Leipzig, 1869.) 267. l.

³⁾ Si Judeus per edictum sui judicis vocatur ad iudicium primo et secundo non venerit pro utraque vice Judici quatuor denarios persolvat; si ad tertium edictum non venerit solvat triginta sex denarios Judici memorato. Item contra Judeum non nisi in scolis procedatur nobis exceptis, qui eos possumus ad nostram præsentiam evocare. II. Ottokár 1268. évi privilégiumából. L. Hermann, i. m. 111. l. Csekély stiláris változtatással megvan e pont valamennyi szabadalomlevélben.

városi bíróságot, mint pl. Nürnberg, megadta a zsidó községnek a jogot, hogy saját bíróságuk előtt intézzék el azon dolgaikat, melyek «iren Jüdischen glauben und Jüdisch recht getreffen.»¹⁾

Az uralkodó hatalom rendszerint meg is védelmezte a szabadalmazott zsidó bíróságot s annak hatáskörét, melyre nézve jellemző példa a mainzi kurfürstlich Kammeramt 1603. évi rendelete, a mely időben nagyon sűrűn fordult elő, hogy Mainzban nem lévén rabbi, az ottani zsidók idegen községek rabbijaihoz föllebbezték előljáróik ítéleteit — mely büntetés terhe mellett engedelmességet parancsol az előljárók iránt s kimondja, hogy míg Mainznak nem lesz rabbija, a Bingen-i rabbi jöjjön időnként a községbe s tartson ott törvényt.²⁾

E védelemre s az ítéletek keresztülvitelében hatósági segédkezésre bizony szükség is volt, mert nagyon sűrűn fordulhatott elő, hogy a peres felek — ismervén a zsidó bíróságok meg nem vesztegethetőségét — vagy a vádlók az állami bíróság nagyobb tekintélye miatt elkerülhették a zsidó bíróságot s a királyihoz folyamodtak.³⁾ Így ígér még írásbeli kötelezettséggel is, a würzburgi püspök 1412-ben segédkezet az engedetlenek megbüntetéséhez,⁴⁾ továbbá a mainzi érsek 1679-ben szigorú rendelettel utasítja a hatóságokat a zsidó bíróságnak nyújtandó segédkezésre, minthogy az elmarasztaltak folyton molesztálták a hatóságokat s rágalmazták a rabbibiró-

¹⁾ Stobbe, i. m. 63. l.

²⁾ Schaab, i. m. 192. l.

³⁾ Goldschmidt, i. m. 70. l.

⁴⁾ Stobbe, i. m. 143. l.

ság ítéletét,¹⁾ valamint Ansbachban a 17. században szintén a fejedelmi hatóság segédkezett a zsidó birák ítéletének végrehajtásában.²⁾ Természetes, hogy ezen védelemnek meg volt az az árnyékoldala, hogy a hatóság annak megvonásával fenyegetőzhetett, ha kívánságának nyomatékot akart szerezni. Ilyen megvonásával a védelemnek fenyegette a regensburgi püspök 1327-ben a községet, ha Isserl zsidót és testvérét, kik egy papot üldöztek, nem kényszeríti a püspöki törvénytársak elé.³⁾

A zsidó bíróság hatáskörének megvédése okát egy alkalommal a kölni érsek 1341-ben leplezetlenül árulta el; a kölni zsidó bíróságnak abban az időben meg volt a joga, hogy keresztény csak előtte perelhetett zsidót s az ítélet nem volt föllebbezhető, de az érsek kötelessége volt egész tekintélyével s hatalmával érvényt szerezni az ítéletnek; erre az érseki káptalan panaszt emelt, hogy a praelátusok s kanonokok is kénytelenek a zsidó bíróság előtt megjelenni, ha zsidóval van pörük, s az érsek védekezésül azt mondotta, hogy «pénzzavarában mit sem tehetett, minthogy a zsidó község nagy összeget kölcsönzött neki,»⁴⁾ megjegyzendő azonban az, hogy Kölnben a 14. század első felében csak vallásügyekben ítéltetett a zsidóbíróság zsidójog szerint, minden egyéb pörben a városi jog alapján kellett ítélnie,⁵⁾ a mely

¹⁾ Schaab, i. m. 255. l.

³⁾ Wiener, i. m. 117. l.

²⁾ Haenle, i. m. 120. l.

⁴⁾ Nübling, i. m. 31. l.

⁵⁾ *Judæorum magistratus in scholis eorum possit judicare tantum de iis, que eorum ritum et legem contingent, secundum judaicum jus.* Stobbe, i. m. 95. l.

körülménynek annyival is inkább nagy fontosság tulajdonítandó, mert még oly időben is, a mikor az önálló zsidó bíróság működése beható állami ellenőrzés alatt állt, vallásügyi kihágásoknál egészen szabad kezet hagyott a zsidó bíróságnak, olyannyira, hogy pl. Zsigmond Ágost 1571-ben adott privilegiumában, melyben a poseni várkapitányságra ruháztatik az ottani zsidók védelme s ellenőrzése, szigorúan meghagyja, hogy még abban sem szabad megakadályozni a zsidó bíróságot, ha a vallástörvény ellen szegülőket kiutasítással, vagy akár halállal is sujtaná.¹⁾

Ily széles körű jogok mellett nem csoda, ha a zsidók, miután a mult század végén a modern államalakulások s az emanczipáczióális törekvések kifejlődésével megfosztattak az önálló bíraskodástól, minden erejüket megfeszítették, hogy legalább mint vallásbíróságot tartsák fenn továbbra is a zsidó törvénykezést, hogy a lelkiismereti szabadság elvonásával vethessenek gátat a vallástalanság terjedésének. Jellemző példát szolgáltatnak erre a magyarországi zsidók. Miután ugyanis II. József 1785 április 18-iki udvari rendelettel a már 1783 augusztus 25-én megszüntetett zsidó bíróságok hatásköréből a házassági ügyeket is kivette s 1785 május 23-iki rendelettel kimondta, hogy die «Gerichtsbarkeit jüdischer Gerichter ferners nach der publizirten

¹⁾ Si aliquos Judæos discolos et in legem Judaicum peccantes ipsi Judæi per Seniores suos juxta morem suum corrigere, castigare et punire . . . vel etiam urbe depellere et exturbare aut vita privare perexerint, ut in eo nullam illis difficultatem a Palatinis imponetur. Perles, i. m. 22. l.

Jurisdictionsnorma in keiner Art bestehen könne und daher die Juden ohne weiters der in jedem Orte bestehenden Ortsobrigkeit unterworfen seien,»¹⁾ a magyar zsidók az 1792 május 12-én megnyilt országgyűléshez törvényjavaslatot nyújtottak be, melynek 8. pontjában azt kérték, hogy zsidók közti pörök továbbra is vallástörvény szerint a rabbi, a törvénytudók s előljárók bírósága előtt intéztessenek, s hogy rabbiknak s előljáróknak továbbra is megmaradjon a joguk, megbüntetni a vallástörvény megszegőit. E törvényjavaslat jelen pontjára az 1792 november 12-én József nádor elnöklete alatt tartott ülés gróf Haller József előadása után nem is válaszolt. De a zsidók nem nyugodtak; 1807-ben újból megfolyamodtak a törvény védelme alatti szabad vallásgyakorlatot, melylyel egyszersmind azt is kérték, hogy zsidójog szerint büntethessék azokat, kik áthágják a vallástörvényt a nélkül, hogy más felekezethez csatlakoznának. Ezen folyamodásra már oly törvényjavaslat készült 1807 nov. 24-én, melynek első pontja kimondja, hogy «a zsidó vallás szabad gyakorlatát védi a törvény s megengedi, hogy a vallás megszegője megbüntettessék, csak lealacsonyító testi fenyítéssel s pénzbírsággal nem; ezért a büntető szabályzat a császár elé terjesztendő jóváhagyás végett.» Az előkészítő bizottság ki is jelölte a három fokú büntetést:

¹⁾ Josephs des Zweiten Römischen Kaysers Gesetze und Verfassungen im Justizfache. Prag und Wien, 1786. II. k. 32. l. Zweiter Nachtrag und Fortsetzung des vermehrten Handbuches der Gesetze und Verordnungen. Vom 1. Maj 1785 bis 1. Maj 1786. (Nyom. hely nélkül.) 373. l.

1. szégyenpad a templomban, 2. 1—3 napig terjedő börtön, közben böjttel, 3. nyakgyűrű (pellengér) a templom előcsarnokában; az egész javaslatból nem lett semmi,¹⁾ mert a törvényhozók nagyon is jól voltak az iránt informálva, hogy mily mértékben aknázza ki az elnökök fenhéjazása a községi vallásbiróság büntető hatalmát, melyet legkedvesebb esetben kellett vallásmegszegők ellen alkalmazni.

A zsidó biróság széles jogkörével szemben már az államrend érdekében sem lehet közömbös a kérdés, hogy ki választotta a birákat? Természetes, hogy önálló zsidóbiróságról lévén szó, a mi már eleve föltételezi a zsidó jog ismeretét, a melynek megítélése csakis a zsidó hatóságokhoz tartozhatik, a biró választása csakis a községtől függhetett. A régi szabadalomlevelekben csakugyan a község saját választotta biróról van szó; pl. VII. Henrik 1230-ban adott regensburgi privilegiumában²⁾ és II. Frigyesében, melyet 1238. és 1244-ben adott a bécsi zsidóknak;³⁾ de másrészt az államhatalom ellenőrző kötelessége nem hagyhatta teljesen szabadjárára e legfontosabb hivatal betöltését. (A rabbi hivatal — mely általában azonosítható a birói hivattal, — függesztését az államhatalomtól alább majd külön fejezetben fogjuk tárgyalni, minthogy az előljárói tisztség is szorosán bevág a birósági hatáskörbe s így jobb áttekintés

¹⁾ Löw, Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn. II. kiadás. Budapest, 1874. 14. kk., 35. kk. és 69. ll.

²⁾ Quem ex parte eorum elegerint et accipiunt. Aronius, i. m. 197. l.

³⁾ Aronius, 222. l.; Realis, i. m. 14. l.

szempontjából célszerűbb a kettőnek külön tárgyalása; itt csak a legkifejezettebben birói jogkörrel felruházott tisztséget vesszük tekintetbe, minthogy az önálló bíróság intézményének fejlődését s mivoltát óhajtjuk itt megismertetni, s nem a hivatalt viselő személyeket.)

Az arles-i községnek vallási ügyekben való ítélkezésre szintén meg volt a joga évenként három bírót választani, de legelső ízben 1215-ben a praelátus nevezte ki őket oly utasítással, hogy attól kezdve évenként a visszalépő bírák jelöljenek meg három választót, a kik a bírakat ki fogják nevezni.¹⁾ VII. Henrik fent említett privilégiumában (1230-ból) fentartotta magának a község által választott bírák megerősítési jogát s egy 1476. évi okmány szerint a regensburgi községnek két bírója volt, kik közül egyet a herczeg nevezett ki, egyet pedig a község választott.²⁾ Heinrich der Erlauchte, meissen-i örgróf 1265-ben utasítja a zsidókat, hogy csak azon bíró előtt tartoznak megjelenni, a kit ő maga helyez föléljük,³⁾ s Mainzban 1335. évi okirat szerint a városi törvényszék főnöke nevezte ki évről-évre a zsidó bíróság vezetőjét.⁴⁾

Ezek a bírák zsidók voltak; de az egész középkoron végighúzódik egy oly zsidóbírói intézmény is, melynek viselői keresztények voltak. A történeti munkákban sokszor összezavartatik e két intézmény, minthogy az okmányok csak *Judex Judæorum*—*Judenrichter* címe-

¹⁾ Depping, i. m. 260. l.

²⁾ Stobbe, 81. l.

³⁾ Aronius, 292. l. *Quem nos dederimus eisdem.*

⁴⁾ Schaab, i. m. 72. l.

ket emlegetnek minden közelebbi meghatározás nélkül. Így említi már Frigyes 1244-ki privilegiuma, hogy: «a zsidó-bíró csak akkor ítélkezhetik, ha egyenest elébe vitetik valamely ügy» s hogy «zsidók felett csak a zsidó törvényházban (apud scholas) ítélkezhetni»,¹⁾ mely kitételek megtették vándorútjokat az összes szabadalomlevelekben, s a melyek kapcsán — hogy csak egyet említsünk — Sidori azt a megjegyzést koczkáztatja, hogy: «vielleicht war der zur Schlichtung dieser Streitigkeiten vom Fürsten eigens ernannte Richter selbst ein Jude... denn christlichen Richtern eine Synagoge (apud scholas) zum Tribunal zu geben, könnte man wohl dem damaligen Zeitgeiste am wenigsten zutrauen.»²⁾ «Man müsste denn einem Schöppen des Mittelalters eine genaue Kenntniss des mosaischen Rechts und was noch mehr, eine Forschung der talmudischen Aussprüche und Erläuterungen zutrauen wollen.»³⁾ A valóság az, hogy a zsidó bíróság mellé volt rendelve egy keresztény «zsidóbíró,» részint felebbezési fórum gyanánt a *fenyítő* ügyekben, részint bírósági elnök gyanánt zsidók és keresztények közt felmerült ügyekben, minden körülmény közt az állami jogrend ellenőrző hatalma képviseletében, mely ügyeknél nem a zsidójog, hanem az állami törvény képezte az ítélkezés alapját, de tisztán vallási ügyben felmerült pörök-nél, vagy zsidók közti polgári czivódások s kihágási esetekben teljesen önálló hatáskörrel volt felruházva

¹⁾ Aronius, 233. l.

²⁾ Geschichte der Juden in Sachsen. Leipzig 1840. 13. l.

³⁾ U. o. 34. l.

a zsidó bíróság. A keresztény zsidóbíró *ellenőrző* jogkörét legjobban bizonyítja Boleslav 1264-ben adott privilegiuma, mely a zsidóbírót eltiltja a keresztények és zsidók közti ügyekben az ítélethozataltól, ha a zsidó bírák nincsenek jelen,¹⁾ valamint IV. Kázmér 1453-ban adott privilegiuma, mely szerint polgári ügyekben a zsidók maguk ítékezhetnek a zsidóbíró nélkül, s a zsidóbíró egyáltalán nem hozhatott zsidók felett ítéletet, ha az illetők nem kaptak a zsidó végrehajtó s törvényszéki szolga útján rendes idézést,²⁾ a mely utasítást, hogy a zsidóbíró csak a zsidó bírósággal együtt tárgyalhat, már Zsigmond is kiadta 1436-ban Magyarország részére.³⁾

A zsidó önálló bíróság szabadalmazásánál mindig fontos kérdést képezett a fenytő ügyek és zsidó s keresztény közti pörök hovatarozási fóruma; az előbbiek mindig vagy egészen, vagy legalább is fölebbezési tárgyalásra a védnöki hatóság elé kerültek; de ez utóbbiakban a legváltozatosabb esetekkel találkozunk a történet folyamán. Angliában a 12. században a zsidót csak a királyi kúria előtt lehetett pörbe fogni s így minden zsidó-keresztény ügy ott került tárgyalásra, de könnyebb kezelés s gyors elintézés céljából a királyi kúria vándorbírákat bizott meg, kik az ország kijelölt területein utazgattak s a pörök helyszínén tartottak tárgyalásokat.⁴⁾ I. Henrik, mecklenburgi fejedelem,

¹ Judex eorum non debet sententiam sine Judæis promulgare nec proferre. L. Bloch, Die General-Privilegien stb. 16. l.

²⁾ U. o. 68. l.

³⁾ Kohn, i. m. 190. l.

⁴⁾ Goldschmidt, i. m. 21. és 70. ll.

csak a fejedelmi érdekkörbe vágó vétségek tárgyalását tartotta fenn saját ítélőszéke számára, holott minden egyéb ügyet a városi Tanácshoz utasított, a mely azonban csak a fejedelmi helytartó jelenlétében tárgyalhatott.¹⁾ Magdeburgban Günther érsek 1410-iki privilégiuma a zsidó-keresztény pörökben a zsidó bíróságot ruházza fel ítélkezési joggal, kivéve a csalás, lopás, gyilkosság, gyujtogatás és in flagranti rajtakapás eseteit, melyek az érseki törvényszék elé jutottak.²⁾

A zsidó-keresztény pörökben azonban leggyakoribb a vegyes bíróság, melylyel már Jámbor Lajos idejében találkozunk, kinek rendelete szerint az ilyen ügyeket 3 zsidó s 3 keresztény bíró együttesen intézi s ha azok nem tudnak megállapodni, úgy a király, vagy megbízottjai (missi dominici) elé került az ügy.³⁾ Ansbachban V. Frigyes uralma alatt (1357—1397) zsidók ellen keresztény által emelt panaszokban egy udvari hivatalnok elnöklete alatt három zsidó és két keresztény bíró ítélt,⁴⁾ Augsburgban 1436-ig egyenlő számú zsidó és keresztény bírák ítélkeztek zsidó-keresztény pörökben a zsinagógában (a mi alatt a Beth Hammidrás érteendő, hol imádkoztak is, s törvényt is ültek, de rendszerint tanítási célra szolgált), úgy hogy közös gyűlésben külön szólította fel a keresztény bírák elnöke a keresztény bírákat nyilatkozatra s a zsidó bírák el-

¹⁾ Donath, Geschichte der Juden in Mecklenburg. Leipzig, 1874. 5. l.

²⁾ Gudemann, i. m. 17. l.

³⁾ Depping, i. m. 49. kk. ll.

⁴⁾ Haenle, i. m. 35. l.

nöke a zsidókat, a mi után többséggel határoztak,¹⁾ de 1436-ban megszűnt a vegyes bíróság s az összes zsidó-keresztény ügyek a városi Tanácshoz utasítottak.²⁾

Az állandó vegyes bíróságon kívül nyomát leljük az alkalmi békebíróságnak (tribunal arbitral) 1267-ből, a midőn két zsidó és a narbonne-i vicomte közt támadt peres ügyben chevalier Raymond de Quarante, Pierre Arnaud de Fraise és egy zsidó Crescas de Beziers mondtak ki a vicomte-ra nézve hátrányos ítéletet.³⁾

Végre megemlítjük II. János würzburgi püspök 1412-ben kiadott s elszigetelten álló rendelkezését, mely szerint mindennemű pörben vegyes bíróság ítél, de ha csak zsidók voltak a peres felek, úgy a vegyes bíróságnak is zsidó jog alapján kellett itélnie.⁴⁾

A zsidó önálló biráskodás mellékágát képezte a jogérvényes kölcsönügyletek lebonyolítása. A franciaországi 12. századbéli «scriptor litterarum Judæorum» intézményről már fentebb volt szó, melynek működéséről a történeti források nem nyújtanak további felvilágosítást, de bizonyára ellenőrző közegei voltak az államnak a hitelműveletek megkötésénél. Az államfők már korán érezhették annak a szükségét, hogy a zsidók kölcsönügyleteiben jogérvényes s perelhető okmányok kiállítására közhivatal létesíttessék, hogy elejét vegyék az adóslevelek szavahihetősége ellen emelt kifogásoknak. Spanyolországban is volt ily jegyzőség, a hol a

1) Stobbe, i. m. 144. l.

2) Wiener, i. m. 194. l.

3) Saige, i. m. 55. l.

4) Wiener, i. m. 168. l.

zsidó okmányokat állami — királyi — pecséttel látták el, a mely hivatal azonban — ha tulajdonképen állami ellenőrzés céljából létesült is — tényleg királyi jóvelmet képezett, amennyiben időről-időre bérbe adattott.¹⁾

A kölcsönügyletek hatósági ellenőrzése legjobban volt kifejlődve Németországban, Angliában s részben Magyarországon.

Németországban a zsidók beleilleszkedtek az általános czéhrendszerbe, s mint *usurarii publici* — nyilvános kölcsönzők — azon kizárólagos jogot birták, hogy pénzt adhattak kölcsön zálog fejében, mely jog ellenértéke gyanánt kötelességük volt a szükségben levő védnököt pénzzel ellátni. Ulm legrégebb városi szabályzatában 1274. évből az ottani zsidó községről mint szabadalmazott kölcsönző társulatról van szó,²⁾ melynek élén egy az állam által kinevezett mester állt; Nürnbergben a 14. század végén megszűnt a mester állami kinevezése s helyébe a «*freie Judendarleiherzunft*» lépett.³⁾ Mint ilyen nyilvános jogú társulatok,

¹⁾ Kayserling, *Die Juden in Navarra etc.* Berlin, 1861. 73. l. Hogy Spanyolországban mily kevés haszonnal járt ez a «Jegyzőség», bizonyítja az, hogy állandóan merültek föl az iránt panaszok, hogy zsidók nem szolgáltatnak vissza zálogokat s letéteket, melyekről talmudi jogon alapuló irást adtak, azon megokolással, hogy a visszavétel joga elévült. Végre III. Károly elé került az ügy, a ki — miután az ország zsidó tudósait megkérdezte e tárgyban — 1417-ben elrendelte, hogy az összes értékek az irás ellenében visszaadandók, minthogy a zsidó jog elévülést nem ismer. L. u. o. 101. l.

²⁾ Pressel, *Ulmisches Urkundenbuch.* Stuttgart, 1873. I. 234. l.

³⁾ Nübling, i. m. LXXII. l.

legfőbb a mester ellenőrzésével, fel is voltak jogosítva érvényes záloglevelek kiállítására. Kölnben a 13. századig a kölcsönügyletekről szóló okmányokat a zsidók irodájában állították ki,¹⁾ holott ingatlanok zálogolása s átiratása tekintetében a Laurenzpfarre telekkönyvi hivatala képezte hatóságukat, mely csakis örökség, házasság s gyámügyekben kérte ki a zsidó előjárók informáló nyilatkozatát,²⁾ s minden okmányt latin nyelven állított ki. A 13. század hatvanas éveitől kezdve minden adás-vétel s kölcsönügy kizárólagosan a zsidó hatóság előtt történik, mely héber-latin kettős nyelvű okiratot szolgáltat át a feleknek, a kik ez okmány alapján iratják át az ingatlant az érseki telekkönyvben. 1321-ben, miután a zsidók feletti érseki jogok egészen a városi Tanácsra mentek át, megszűnt a zsidó hatóság közérvényű jogköre is kölcsönügyekben.³⁾

De ha az állami felügyelet kölcsönügyletekben — Németország szétagoltsága következtében — csak szórványos volt, úgy Angliában már I. Richard alatt az egész országra kiterjedő s szigorúan keresztülvitt törvény létezett, mely szerint pénzt jogérvényesen csak két zsidó és két keresztény tanú jelenlétében, valamint két királyi jegyző közreműködésével lehetett kölcsönbe adni; azonfelül minden adósságról chirographum-okmány állíttatott ki, melynek szélei fűrészalakúlag szegélyeztettek körül s két részre vágatott; az egyik részt,

¹⁾ U. o. XLII. kk. 11.

²⁾ Hoeniger, Das Judenschreibsbuch der Laurenzpfarre zu Köln. Berlin, 1888. 12. 1.

³⁾ U. o. 13. 1.

melyet a kölcsönző látott el pecsétjével, a zsidó hitelező kapta; a másik rész pedig egy állami felügyelet alatt levő szekrényben őriztetett; ezen a szekrényen három lakat volt, melyeknek kulcsai a két keresztény, két zsidó tanú és két clericus közt — mint az államhatalom képviselői közt — szétosztattak, miután e három pár mindegyike saját pecsétjével is ellátta a szekrényt; az adóslevél csak akkor volt behajtható, ha a pecsétek érintetlenek voltak s a zsidó hitelező kezében levő rész teljesen hozzáillett a szekrényben megőrzött részhez.¹⁾

Részben ezen angol mintára volt berendezve hazánkban Nagy Lajos intézkedése, melylyel «zsidókönyv»-et létesített, a hová minden kölcsönügylet bejegyeztetett s egy keresztény esküdt, rendszeren a városi zsidóbíró őrizete alatt állt; keresztények és zsidók egy-egy esküdtet választottak, kik a könyvet használat után lepecsételték s kiknek a felnyitáskor jelen kellett lenniök.²⁾ Ily zsidókönyv azonban csak Pozsonyban létezett.³⁾

A keresztények és zsidók közt felmerült ügyeken kívül a fölebbezés esetei voltak kivéve, ugyancsak mintegy ellenőrző célzattal az önálló zsidóbírótság kezeiből. A fölebbezés módozatában s fóruma tekintetében bár szintén nem találunk valamely egyöntetű eljárást, de mindenesetre a fölebbezés lehetőségének megadása sok védelmet nyujthatott a zsidóknak az önálló bíró-

¹⁾ Goldschmidt, i. m. 55. l.

²⁾ Kohn, i. m. 169. l.

³⁾ U. o. 172. l.

ságok túlkapásaival szemben. Már Rüdiger speyeri püspök megadta 1084-ben a jogot a püspöki bírósághoz való fölebbezésre,¹⁾ s IV. Károly — miután 1347-ben fölszabadította Bamberg zsidóit minden külső bíróság alól — szükség esetére nyitva hagyja számukra mégis az útat a püspöki bíróság elé.²⁾

De a fölebbezés lehetősége nemcsak a zsidóbírósággal szemben volt megadva, találunk arra is eseteket, hogy a püspöki bíróság ítélete is megváltoztatott fölebbezés útján; így Schweinfurt tanácsa appellálta meg egy ízben a würzburgi püspök ítéletét, melyet egy a tanács védelme alatt álló zsidó ellen hozott, a mainzi érsekhez, a ki az ítéletet föl is oldotta,³⁾ valamint III. Frigyes 1454-ben engedte el bizonyos Seligman büntetését, melyre őt az eichstädti püspök ítélte,⁴⁾ sőt Posenben a vegyes bíróság ítélete ellen is — mely keresztény s zsidók közti ügyeket tárgyalt — épúgy lehetett appellálni a vajdához, mint az önálló zsidóbíróság testi sértés esetekben hozott ítélete ellen.⁵⁾

Az önálló bíróságok korszaka már a 17. század második felében vége felé közeledik; mindinkább előtérbe lép a felfogás, hogy a zsidó bíróságnak csak a jus cog-

1) Sicut tribunus urbis inter cives, ita archisynagogus suus omnem iudicet querimoniam, que contigerit inter eos, vel adversus eos. At si quam forte determinare non potuerit, ascendat causa ante episcopum civitatis vel eius camerarium. Aronius, 69. l.

2) Wiener, i. m. 125. l.

3) Wiener, i. m. 190. l.

4) U. o. 84. l.

5) Perles, i. m. 31. l.

noscendi in ceremonialibus adandó meg, de amellet pl. Frankfurtban és Mainzban meghagyatott még a jog in delictis levioribus et in causis civilibus inter Judæos, a melyekben azonban csak pénzbüntetést lehetett kiszabni s még az ellen is szabadságában állt az elítéltnek a Kurfürstliche Obrigkeithez appellálni.¹⁾

De az önálló bíróságok teljes megszűntét a vegyes bíróságok megszüntetése előzte meg. Ansbach fejedelemségben már a 17. század végén minden zsidó s keresztény közti ügy a rendes állami bírósághoz utasított, a nélkül, hogy felebbezési joggal élhettek volna, s csak sűrű panasz után, hogy a zsidók soh'se jutnak igazsághoz a bíróságnál, adatott meg nekik 1680-ban a jog, hogy a Hofrath bíróságához appellálhatnak.²⁾

Az igazság érdekében s a zsidók iránt táplált jogérzet teljes megvilágítása céljából szükségesnek tartjuk annak a megemlítését, hogy a hatóságok buzgólkodása, melylyel a feleket a zsidó bíróság elé kényszerítették, nem egészen a méltányosságból, vagy a szabadalomlevelekben lekötött kötelességből fakadt, hanem nagyban hozzájárult az is, hogy rendszerint a büntetéspénzek fele a védnöki hatóságot illette.³⁾ Hogy a bírágpénzekből befolyó jövedelem mily alkalmas eszköz volt rendeletek kieszközlésére, bizonyítja a következő eset: Worms község 1652-ben panaszt emel a

¹⁾ Schaab, i. m. 251. l.

²⁾ Haenle, i. m. 120. l.

³⁾ Graetz, VIII. 2. k. 201. l.; Bodenmayer, Die Juden. Beitrag zur hannoverischen Rechtsgeschichte. Göttingen, 1855. 40. l.

fejedelelemnél, hogy a zsidók, kik egész Churpfalzból kötelezve volnának in ceremonialibus a wormszi zsidó bíróság előtt megjelenni, nem hajlanak az idézésre; nyomatékul megemlítik, hogy a birságok fele a fejedelmi kamarának jut. Erre, mielőtt a válasz megadott volna, utasítást kapott a Rechen-Kammer, hogy nézzen utána, vajon eladdig is beszolgáltatták-e a birságok felét s minő összegben; a jelentéstétel után tényleg meg is jelent a szigorú rendelet, hogy az egész Churpfalz zsidósága a wormszi zsidó bíróság előtt tartozik megjelenni.¹⁾ Ámde megtörtént az is, hogy pl. a mainzi Churfürst 1667-ben szigorúan meghagyta a zsidó bíróságnak, hogy legfőlebb csak 3—4 frtról szóló perekben szabad ítélkeznie, de arra nem gondolt, hogy ilyen apró pöröknél úgyszólván semmi birságjutalék nem esik a fejedelmi pénztárra; mi történt tehát? 1669-ben ismételten elrendelte, hogy minden polgári pört a zsidó bíróság intézzen, de minden büntetést bejelentsen «und die herrschaftliche Gebühr davon liefern sollen.»²⁾

Végre még csak egy eset álljon itt annak a feltüntetésére, hogy ilyen eljárásokkal szemben bizony a zsidók is igyekeztek azon, hogy, ahol és míg csak teheték, ne a legnagyobb készséggel nyissák meg a védnök jövedelmének ezt a forrását. Strassburgban történt, ahol Wilhelm Egon von Fürstenberg fogta először a zsidó bíróságot állami felügyelet alá, hogy 1669-ben elrendelte, hogy a zsidó bíróság az összes büntetett ki-

¹⁾ Kaufmann, R. Jair Chajjim Bacharach. Trier, 1894. 137. l.

²⁾ Schaab, i. m. 235. l.

hágásokról minden negyedévben kimutatást terjeszsen fel s egyszersmind a birságok felét szolgáltatassa be a fejedelmi kormányynak. E rendeletre azt válaszolta a «Gesamtvorsteher jüdischer Ordnung für das Fürstbisthum Strassburg», hogy negyedévenként nem adhatnak jelentést, mert évenként csak 1—2 összülést tartanak a fejedelemség zsidói s különben is az elmúlt évben egyetlen egy büntetendő eset sem fordult elő. Az udvar 1670-ben ismétli a rendeletet, de még 1671-ben is hiába sürgeti a kimutatás felterjesztését. Végre 1673-ban a fejedelem türelmetlen haraggal ír le kormányához az «ungehorsame Judenschaft» miatt s utolsó 14 napi határidőt szab meg a jelentés benyújtására. Erre a zsidók már csakugyan megfeleltek a kívánságnak, de úgy, hogy a felterjesztett lajstrom értelmében — birságjutalék czimén — csak 24 frt jutott a fejedelemnek.¹⁾

Mindezekből azonban végső elemzésében csak az tűnik ki, hogy még az igazság védelme is csak a védnöki jövedelem sarkpontja körül fordult meg. A mily kevésbé voltak — minden szabadalomlevélbeli biztosíték mellett is — az üldözések ellen megvédve, amennyire legkisebb gondját képezte a fejedelmi fővédnökség képviselőtére kinevezett oltalmazó hatóságoknak a zsidók külső zavartalan nyugalma, époly kevésbé képezte a tiszta igazság a zsidó bíróságokat ellenőrző hatóságoknak célját a felügyelet és a felsőbb fórumok megalkotásával. A városi zsidóbírótól kezdve föl egé-

¹⁾ Weiss, Gesch. und rechtl. Stellung d. Juden im Fürstbisthum Strassburg. 48. l.

szen a fejedelmekig hosszú láncolatát láttuk az állami közegeknek, kik a zsidók ügyeit intézték, de minden államban csak egy központja, hogy ne mondjuk gyűjtőpontja volt e külső szervezetnek: a zsidóktól remélhető jövedelem.

V. FEJEZET.

Adóügy.

A zsidók adóterhe mindig lépést tartott ama külső szervezet hálózatának nagyobbodásával, melyet az állami védnökség szeretettel teljes gondoskodása font köréjük, hogy minél nagyobb biztonságban érezzék magukat s minél kevésbé zavartassék meg községi beléletük nyugodt fejlődése. Míg közvetlenül s kizárólagosan a királyi kamarához tartoztak és csakis a királyi kincstár iránt voltak adófizetésre kötelezve, addig ugyan kevesebb teher nyomta vállaikat, de annál inkább szabadjára voltak hagyva közvetlen lakóhelyük népe haragiának, melynek kitörését nemcsak nem akadályozták meg, de szították is a jövedelemre áhítózó földesurak. Minimális részben volt a vallásgyűlölség azon hajmeresztő üldözésnek oka, mely a keresztes hadjáratok s a fekete halál idején pusztított főleg a nagy német birodalomban; a vihar lecsillapulta után beállt viszonyok tanuskodnak az okok mellett, a melyek előidézték a fürgeteget. A keresztes háborúk következménye volt, hogy az uralkodók más hatóságokra ruházták a védnökséget, a mi természetesen a zsidók nagyobb megterhelésével járt. A XIII. század elejéig a zsidóktól csak a királyi kincstár szedett adót, attól az időtől

kezdve pedig a városok, vagy földesurak, illetőleg a főpapok is.¹⁾ Ezen kettős megadóztatás nemcsak azon helyek zsidóira szól, a hol magának az uralkodónak megbizásából élvezték a védnökség helyettesítését, hanem ott is, a hol az uralkodó továbbra is saját személyének tartotta fenn a védnökséget, gondoskodtak a város urai, hogy az uralkodó jövedelmének csorbítása nélkül húzhassanak hasznot a zsidóktól. Így pl. Freiburg város ura, Egeno gróf, 1230-ban egyszerűen fogóságba vetette a város összes zsidóit s ott tartotta addig, míg a király ki nem egyezett vele abban, hogy ezentúl a királyi adón kívül a grófnak is, meg a városnak is fizessenek a zsidók.²⁾ Könnyen képzelhető, hogy a zsidók inkább vonzódtak olyan helyekre, a melyek földesurait nemcsak megbízta az uralkodó a védnökséggel, hanem adományozás útján az ott lakó zsidók teljhatalmú uraivá tette, minthogy ott a földesúr közvetlen védelme alatt élvén, még kevesebb adót is kellett fizetniök; ebből magyarázható meg az a szomorú jelenség, a minek szintén csak a zsidók itták meg a levét, hogy pl. Szt. Lajos és Szép Fülöp franczia királyok folytonos háborúskodásban álltak a seigneur-ökkel, a kiktől visszareklamáltak saját zsidáikat, kik a királyi nagy adók miatt menekültek a seigneur-ök uradalmaira.³⁾

A zsidók adóterhében a XIV. század második felében a fekete halál réme hozta meg az újabb fordulatot.

¹⁾ Nübling, i. m. 5. és 242. ll.

²⁾ Lewin, Juden in Freiburg i. B. Trier, 1890. 6. l.

³⁾ Saige, i. m. 34. kk. ll.

Eladdig fizettek a királyoknak és a földesuraknak, vagy egyes helyeken mindkettőnek kisebb-nagyobb évi általányösszegeket, de a kényszerűség, a melylyel a XIV. században véglegesen megadatott a választófejedelemnek a zsidótartás joga, megteremtette az állandó adótételt, a mely nem függhetett többé kölcsönös meg-egyezőstől, s a melynek esetleges elégtelen volta mind-újabb adónemekkel sújtotta a zsidókat.

Lehetetlenség felsorolni az összes rendes és rend-kívüli adónemeket; rendszer azokban nem volt soha és sehol, minthogy az uralkodók s felettes hatóságok pénzsüksége hozta működésbe a prést, mely kisajtolta a zsidók anyagi erejét.

A legelső rendes adó, mely Bajor Lajos előtt (1342) egyáltalán nem is említették, az *arany áldozati fillér*¹⁾ (der goldene Opferpfennig) volt, s célja abban rejlett, hogy bármely úrnak fizettek is a zsidók védelmi díjat, de azért a királynak is legyen tőlük jövedelme. Minden 12 éven felüli zsidó (akár férfi, akár nő), kinek legalább 20 frt vagyona volt, évenként 1 frtot tartozott mint fejadót fizetni a királynak. Ennek az adónak alapját Vespasianus császár intézkedése képezte, melylyel a zsidóknak a jeruzsálemi templom részére juttatott évi járulékát a római Jupiter Capitolinus templomának, illetőleg magának foglalta le. A német császárok, mint a «rómaiak» cím- és jogutódai, miután a zsidótartás adományozásával észrevették kincstáruk megcsappanását, jogos kárpótlást kerestek — a személyükkel lekötött «kamaraszolgáiknál» — a jeruzsálemi félsékel fel-

¹⁾ Stobbe, 31. l.; Nübling, 261. l.

elevenítése által a Goldener Opferpfennig adóban. Bátoran átengedhették tehát a császárok a zsidótartás jogát egyes uraknak, nekik is jutott így még elég.

De az uralkodók evvel nem elégedtek meg. Csakhamar következett a *koronázási adó* (Krönungssteuer, vagy Ehrung, vagy aurum coronarium), melyet a koronáztatási költségek czímén szedték a zsidóktól, még pedig teljes vagyonuk egy harmada erejéig, a miért a «harmadik fillér» czímen is említették. Már Brandenburgi Albert örgróf mondja egy 1462. évi okmányban: a királyok szabadon rendelkezhetnek a zsidók életével és vagyonával, «des hat die gemain Judischait jm Reich Teutscher Land freyheit behalten, das sie sulcher beschwerd halben mit dem drittentail Irs guts hinfür einem yeglichen Kayser zu geben verpenet sind, damit jr leib, leben und ander jr gut auf das mal zu lössen».¹⁾ Mikor keletkezett és min alapult e felfogás, mely ép ellentéte a kamaraszolgaság intézményével egybekötött örökölhetésnek, ki nem mutatható, valamint az sem, hogy miért szabattott meg ez az adó a zsidók vagyonának egy harmadában, de nagyon valószínű, hogy — ha maguk az uralkodók a «római császár» czímével öröklött jogot formáltak is a zsidók birtoklására, kiket az utódok részére is meg kell óvniok — maguk a zsidók érezhették legjobban, hogy életük és vagyonuk tényleg ki van szolgáltatva az épen trónra lépő császárnak, kinek érzelmeit a zsidók iránt még nem ismerték, a miért megkoronáztatása alkalmával bizonyára nevezetes összeggel járultak elébe jóindulat föl-

¹⁾ Stobbe, 17. l.

ébresztése céljából. Ezen spontán ajándékozás néhányszor történt megismétlése már kötelesség számban tünhetett fel, úgy hogy a XV. században már Zsigmond volt az első, a ki megkoronáztatásakor nyíltan követelte a zsidóság vagyonának egy harmadát «Ehrung» czímen.¹⁾

Ezen két — személyi és vagyoni — adóhoz járult a harmadik nyomasztó teher: a *községek adója* (Schätzung der Gemeinden), a mely szintén az uralkodó pénztárát volt hivatva megtölteni; «fél zsidóadó»-nak is neveztetett, minthogy felét képezte annak az adónak, a mit a zsidók a tartományi fejedelmeknek (Landesherren) fizettek.²⁾

Ezek voltak a rendes adók, miket az udvari kincstárba kellett a zsidóknak beszállítaniok, de kívülök még szinte végtelen sorozata volt állandóan érvényben a rendkívüli adóknak is.

Poroszországban Nagy Frigyes 1750-ben adott General-Juden-Reglement-jében a fenti három adónem egyesítettet oly módon, hogy védelemdíj czímén minden család 25 tallért, özvegyek pedig a felét fizették évenként;³⁾ III. Ferdinand azonban 1625-ben már akként egyesítette a három adónemet, hogy a bécsi zsidóktól 10,000 frt általányösszeget követelt évenként; ezen kívül persze a rendkívüli adóktól sem kímélte meg őket, olyannyira, hogy 1622-ben 50,000 frt és

¹⁾ Stobbe, 18. l.

²⁾ Nübling, 263. l.; Wolf, Die Juden in der Leopoldstadt in Wien. 15. l.

³⁾ G. J. R. VI., VIII.

1626-ban csak 10,000 frt rendkívüli hadijárulékot követelt.¹⁾

Az általányosított három királyi adónemből fejlődött a boldog emlékezetű türelmi adó, mely Morvaországra 1669-ben 12,000 frtnyi, 1729-ben ugyanannyi, 1752-ben már 90000 frtnyi összegben vettetett ki,²⁾ s Csehországban, honnét 1744-ben Mária Terézia ki akarta utasítani az összes zsidókat, hosszas tárgyalás után kegyesen megengedte, hogy még tíz évig lakhatnak ott, ha az első öt évre 204,000 frtot, a további öt évre pedig 205,000 frtot fizetnek.³⁾

A magyarországi türelmi adó⁴⁾ megszüntetésére irányuló törekvés érdekes világításba helyezi a magyar zsidókat. Az 1807. évi országgyűlési bizottság törvényjavaslatot készített a 80,000 frtra rúgó évi türelmi adónak 1.600,000 frttal való örök megváltására, mire a zsidók egybegyűlt képviselői — bár örömmel fogadták a javaslatot — azt kérelmezték: «damit wir aber keiner Verantwortung unterzogen werden, bitten wir inständigst, die Sache dahin huldreich zu leiten, damit dieser Vorschlag nicht von Seite der Nation (t. i. a zsidóktól kiindulva), wohl aber durch das Land selbst

¹⁾ Wolf, u. o.

²⁾ Scari, Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren und Schlesien erlassenen Gesetze. Brünn, 1835. 173. kk. ll.

³⁾ Hermann, i. m. 65. kk. l.

⁴⁾ 1425-ben 1.600 frt, V. László alatt 4000 vörös frt, Mátyás idején 20.000 arany, 1755-ben 30.000 frt, 1772-ben 50.000 frt és 1778-ban már 80.000 frt volt a türelmi adó. L. Bergl, i. m. 40. és 65. l.

aufgebürdet werde». ¹⁾ Sok évi gyűlésezés s folyamodás után végre József főherczeg közbenjárására 1846. július 27-iki királyi leirat öt év alatt lefizetendő 1.200,000 frt összeg ellenében megszüntette a türelmi adót. ²⁾

A zsidók sanyarú helyzetére azonban távolról sem ezen — ha még oly nagy — rendes adók vetnek szomorú fényt, hanem a rendkívüliek, melyeket a közvetlen környezetüket képező hatóságoknak kellett juttatniok. A következőkben csak mintegy böngészetet nyújtunk ezen adónemek közül, a mi azonban teljesen elegendő arra, hogy megcsodáljuk a hatóságok genialitását a pénzszerzésben s hogy igazán fájó szánakozással tekinthessünk apáink zaklatott állapotára.

Az 1215-ben III. Incze pápa alatt tartott IV. lateráni zsinat adta ki először a jelszót, hogy a zsidók, a kezükbe jutott házak s egyéb ingatlanok után járó papitizedekért, mindenütt kártalanítsák az egyházakat. ³⁾ Evvel kimondatott az elv, hogy a plébániák jövedelme nem szenvedhet csorbát a miatt, hogy területük egyházközségében nem kizárólagosan keresztények laknak. Ez a felfogás indította 1240-ben az erfurti plébánost arra, hogy a kerületében lakó zsidóktól egyházi adót követelt, ⁴⁾ továbbá az 1267. év áprilisában Guidó kardinális alatt Prágában tartott érseki conciliumot és ugyancsak 1267. év májusában tartott bécsi tartományi synodust azon határozatra, hogy a zsidók mindenütt

¹⁾ Löw, Zur neueren Geschichte stb. 62. kk. 11.

²⁾ U. o. 195. l.; Bergl, i. m. 88. l.

³⁾ L. Himmelstein, Die Juden in Franken. 152. l.

⁴⁾ Jaraczewsky, Die Geschichte der Juden in Erfurt. 6. l.

fizessék meg a papi tizedet, valamint körülmetélés, lakodalom és temetés alkalmával a rendes stólailetményt a kerület plébániájának, ép úgy, mint ha helyükben keresztények laknának.¹⁾ Bécsben csak 1865-ben szűnt meg a zsidók kötelezettsége a papi tized iránt; addig évenként 100 frtot fizettek az érseki consistóriumnak.²⁾

Ezen rendes egyházi járulékon kívül még mellékjövedelemről is gondoskodtak az egyházak a zsidók részéről; így kellett már a XIII. században a mainzi zsidóknak évenként a következőket beszolgáltatniok: az érsekségnek minden Márton napján 15 ludat, a Ferenczrendieknek, kapuczinusoknak s jezsuitáknak a nagy böjt idején meghatározott mennyiségű halat, az egyetemi rektornak a nagy hétben egy csukát s a jezsuitákhoz járó szegény tanulók részére alamizsnát.³⁾

Közbevetve megjegyzendő az, hogy a Márton-nap, melynek középkori szomorú emlékét a pozsonyi zsidó község még ma is jónak látja fentartani, már 1169-ben kísért, a midőn a kölni érsek feljogosítja a várgrófit,

¹⁾ Wolf, Geschichte der Juden in Wien (1156—1876). 5. l.; Herrmann i. m. 30.; Realis, i. m. 16. l.; Baerwald, Die Beschlüsse des Wiener Conciliums (Wertheimer-féle Jahrbuch, VI. évf. 181. l.).

²⁾ Wolf, u. o. 9. l.

³⁾ Schaab, i. m. 142. l.; Saitschick, i. m. 36. jegyzet. Hogy minő meggyalázó véradót is tudott követelni az egyház a zsidóktól, bizonyítja a Toulouse-i szokás, mely a XI. században divott s bizonyára nemcsak Toulouseban gyakorolták, hogy minden húsvét napján egy zsidót a székesegyház főbejáratában hivatalból felpofoztak. Saige, i. m. 11. l.

hogy minden Márton-napkor 10 márkát és 6 font borsot fizettessen magának a zsidóktól.¹⁾

A katolikus egyház adókövetelése mellett nem is lehet csodálnunk azt, hogy a reformáció után evangélikus papok is igényt támasztottak a zsidóktól befolyó jövedelemre; így pl. Wormsban minden zsidó újévkor egy aranyforint ajándékot tartozott adni az evangélikus predikátornak «dieweil die Juden erinnert werden, dass sie seyn unter einem fremden Scepter und müssen die Schuldige Gabe bringen denen, welche an den wahren Messias glauben, ja ihn gar öffentlich predigen».²⁾

A katolikus egyháznak szolgáltatott alkalmi adókon kívül — melyek közt nem a legutolsó helyet foglalja el az sem, hogy II. Zsigmond az 1417-ben Konstanzban tartott zsinat költségeit a zsidók által fedeztette³⁾ — a következő, kulturhistóriai jellemzést nyújtó adónemekről óhajtunk említést tenni.

¹⁾ Aronius, 127. l.

²⁾ Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten. II. 322. l. Worms különben a legkülönlegesebb módon tudta hatalmát éreztetni a zsidókkal, a melynek jellemző példáját Schudt (II. 263. l.) következőkép beszéli el: «Die Juden sind in Worms verpflichtet gewesen alle Jahr zur Fastenzeit 2—3 Tage die Rossmühle zu ziehen, *doch zu Zeiten*, wann sie Gönner gehabt, *konnten sie es mit Geld erkaufen*. Die Vorsteher waren davon ausgenommen, denn diese mussten den Herren der Stadt, so sich bei der Mühl befunden und sich einen lustigen Tag machten, aufwarten und den Confect und den Trunk präsentiren. Der Stadtknecht mit der Peitsche in der Hand führte das Commando in diesem Zug.»

³⁾ Löwenstein, i. m. 36. l.

A XIV. század elején Rómában a Monte Testacción évente megtartott díszes népünnepély költségeihez 10 aranyforinttal kellett hozzájárulniok, mely adó 1443-ban már 1130 aranyfrtra rúgott; ebből az összegből csináltatták a senátorok ünnepi ruháit s lovaik dísztakaróit,¹⁾ valamint — ha már Olaszországról van szó — nem érdekes-e a szardíniai királyság idejéből, hogy még e század elején a turini zsidók 20 tallér évi adót fizettek az ottani egyetemnek azért, hogy az egyetemi hallgatóknak ne szabadjon a zsidókat hólabdákkal megdobálniok.²⁾

Mainzban és vidékén a XIV. és XV. századbéli okmányok «Würfelzoll»-t említenek, mit ottan a zsidóknak azért kellett fizetniök, minthogy állítólag sorsot vetettek Jézus ruháira. Ezt az adót Conrad mainzi érsek szüntette meg 1422-ben.³⁾

A frankfurti városi tanács 1593-ban elhatározta, hogy a zsidóknak házassági adót kell fizetniök, melynek befolyó jövedelméből a városi kutak csöveit tartották fenn; ezen adó nyilvántartására vezetett könyv hivatalos czíme «Judenbrunnenrohr» volt.⁴⁾

Ansbachban az alumneum deákjai karácsony este a jobbmódú lakók háza előtt énekeltek, a miért mindenütt

¹⁾ Berliner, i. m. II. k. 60. l. és II. 2. k. 47. l.

²⁾ Pinner, Offenes Sendschreiben an die Nationen Europas. Berlin, 1848. 129. l.

³⁾ Hecht, Der Würfelzoll der Juden (Monatsschrift X. évf. 275. l.).

⁴⁾ Neustadt, Stammtafeln der von Liebmann Schwartzschild in Frankfurt a/M. abstammenden Familien. Frankfurt a/M. 1886. 5. l.

ajándékot kaptak; 1738-ig a zsidók háza előtt is énekeltek, de akkor az alumneum új szabályzata azt megtiltotta s így a zsidók nem érezték magukat az ajándékadásra kötelezve; persze a deákok panaszt emeltek s a zsidók kénytelenek voltak az «übliche Verehrung»-ot továbbra is — ének nélkül is — megfizetni.¹⁾

Ugyancsak Ansbachban «Herbstanlagegeld»-et, vagyis «lópénz»-t is kellett fizetniök 3000 frtnyi évi összegben, mint átalányt azon kötelezettségért, hogy azelőtt a fejedelmi udvar kimustrált lovait kellett megvenniök, természetesen az udvar becslése szerint.²⁾ Hasonló módon kellett a porosz zsidóknak az állami porcellángyár «Ausschuss» edényeit megvásárolniök.³⁾

Poroszországban az 1750. évi Gen. Juden-Reglement VIII. szakasza kalendárium-díjról szól, melyet a zsidó naptárakért fizettek s VI. szakaszában az ezüstliferálás említettik, mely szerint 12,000 márka ezüstöt kellett az állami pénzverdébe vagy természetben, vagy 2—2 tallér megváltással szállítaniök.

Ausztriában a sátrak ünnepére importált czedrusgyümölcs s pálmagalyakért évi 4000 frt adót fizettek, melynek beszolgáltatása egyszer elmaradván, a morva helytartóság 1748-ban szigorú rendeletet bocsátott ki, «dass die Kreishauptleute die saumseligen Landesältesten beim Kopf nehmen und so lange arrestirlich aufbewahren lassen», míg a hátralék be nem folyik.⁴⁾

¹⁾ Haenle, i. m. 112. l.

²⁾ U. o. 105. l.

³⁾ Jost, Neuere Geschichte der Israeliten von 1815 bis 1845. I. k. 7. l.

⁴⁾ Scari, i. m. 173. l.

A magyarországi viszonyokat legjobban jellemzi a rohonczi zsidó község hosszú lajstroma, melyet 1737-ben csak a földesúr iránti adózás czímén fizetett végig: szarvasmarha vágatási engedély 400 frt; borjú, bárány vágatásért 80 frt; aprójószág vágatásért 40 frt; kóserborért 400 frt; pálinkamérés 40 frt; aprójószág beszolgáltatásától való felmentésért 75 frt és évi védelemdíj czímén 1116 frt. Ezen felül azonban a következő újévi ajándékokat kellett adnia: az uraságnak 13 drb arany, 2 süveg cukor, 4 font kávé, 3 tuczat narancs és citrom és két lúd; a felügyelőnek 12 frt, 1 süveg cukor, 1 font kávé s 2 lúd; a tisztartónak 6 frt és egy lúd; a plébánosnak 1 lúd, 1 font bors, 1 font gyömbér, $\frac{1}{2}$ lat sáfrán, 1 lat szegfűszeg, 1 lat szerecsendió, 1 lat virágmag és 1 lat fahéj; a tanítónak 4 frt; orgonajavításra 5 frt; toronyvilágításhoz 1 font olaj; a vásárbiróknak 1—1 lúd; a kisbirónak $\frac{1}{4}$ font bors s ugyanannyi minden czéhmesternek, valamint a hajdúnak. Az alispán, továbbá Kőszeg és Szombathely birái és azok titkárjai 1—2 ludat kaptak, még pedig Márton-napján. Ezen ajándékok e század elején lassanként megszűntek, de a plébánosnak orgonajavításra adott évi 5 frtot 1862-ig fizették.¹⁾

¹⁾ Bergl, i. m. 40. l. A pozsonyi zsidóközség által mai napig fentartott Márton-ludak adományozása ezen szomorú idők maradványa. Ansbachban a XVII. században minden zsidó családnak 2 font tollat kellett a fejedelmi udvarhoz liferálnia; ezen adó már generalizálása volt egy régebbi kötelezettségnek, mely szerint 1593-ban 1—2 mázsa pehely, 1 mázsa toll, 1 mázsa len, 1 vég közönséges csinvat s 1 vég ágyruhához való barchet-tel kellett a letelepülési engedélyt megváltani;

Képtelenség ugyan mindennemű adót itt felsorolni, a melylyel a szegény zsidókat sújtották, de nagyon is hiányos volna e fejezet, ha a galicziai zsidók keserves helyzetéből nem ragadnánk ki a következőket:

A mióta Lengyelország felosztásával Galiczia Ausztriához csatoltatott, a bécsi miniszteriumban nem fogytak ki a projektumokból, minthogy azon zsidók, kik valamelyes országos érdekű javaslatot nyújtottak be a kormánynál, addig maradhattak Bécsben, míg javaslatuk sorsa végleg nem dőlt el. Ha tehát valamely morva vagy lengyel zsidó, kinek Bécsben nem volt lakhatási engedélye, hosszabb időt akart a fővárosban tölteni, csak valami országos érdekű javaslattal kellett előhozkodnia. Így 1798-ban bizonyos Menachem Schneyer zsidó vagyonadót javasolt; elutasították ugyan, mint-hogy a zsidók kereskedők lévén, vagyonuk soh'se állandó, de komolyan vették s addig Menachem nyugodtan végezhetette Bécsben teendőit. 1802-ben bizonyos Bünnem Lecker kereskedelmi adót javasolt; őt is elutasították s már feltűnő módon meg is jegyezték: «das Gesuch sei nur ein neuer Beweis dafür, dass die polnischen Juden ähnliche Wege nur als Kunstgriff einschlagen, damit die Polizei sie nicht nach Hause zurückweise». 1804-ben Josef Roser, Josefa Mayer és J. Mauchtner hármias consortiuma imaköpeny- (Tallisz)

bizonyára ezen toll-adóból fejlődött a XVII. és XVIII. században a Gänsegeld-adónem. Bayreuthben már 1459-ből említetik, hogy a zsidók a tanácsnak néhány hizott ludat ajándékoztak s ezen «Judengänse» elköltése nagy vidámság közepette történt. (Haenle, i. m. 28. kk. ll.)

adót javasolt, de elutasították azzal a megjegyzéssel, hogy javaslatuk «nichts, als den schmutzigen Eigennutz der Projectanten beweist». Végre azonban Salomon Koffler megtudta 1795-ben fogni javaslatával a kormányt. Koffler ugyanis a «gyertyagyújtási adót» (Lichtanzündesteuer) proponálta, hogy t. i. Galicziában minden egyes péntek és ünnepi esti gyertya után 2—2 krajczár adó fizettessék, a mi számítása szerint évenként 194,403 frtot jövedelmezne az államnak. A javaslatot nagyon komoly tárgyalás alá vették, sőt Ferencz császár — ki maga is nagyon vallásos lévén, nem akarta a zsidók vallásos érzületét sem sérteni, — véleményadásra szólította fel Herz Homburg galicziai zsidó iskolafelügyelőt, a ki az adót nem tartotta vallássértőnek. Elvégre is a javaslatot elfogadták, az adót persze bérbe adta a kormány Kofflernek, a ki oly irgalmatlanul hajtotta be ezt az adót s oly jövedelmezőnek tekintette, hogy már 1800-ban nem kevesebbet, mint 350,000 frtnyi bérösszeget ajánlott föl a kormánynak. Ezen adó csak 1848 október 6-án szűnt meg.¹⁾

Az előadottak után könnyen képzelhető, hogy mily óriási apparátusra volt szükség úgy a zsidók, mint az állam részéről az adó kivetése s behajtása céljából. A királytól kezdve egészen le az éjjeli bakterig minden hatóságnak volt mit követelnie a zsidón, s mindenki gondoskodott a saját hatáskörében arról, hogy javadalmasában meg ne rövidüljön. Mindenekfölött a zsidók létérdeke kívánta meg, hogy a legpontosabban feleljenek meg a kötelezettségnek s így nem csodálhatjuk, ha

¹⁾ G. Wolf, Kleine historische Schriften. Wien, 1892. 193. kk. II.

idővel oly kiterjedt adótörvény keletkezett, mint azt a II. szakaszban fogjuk bemutatni, valamint azt sem, ha maguk a zsidók sokszor kegyetlenül bántak el egymás közt az adók behajtásánál. De másrészt maga a hatóság sem bizta az adóügyet egészen a zsidókra; segédkeznie kellett a behajtásnál s ellenőrzést akart gyakorolni a kivetésnél. Ez a hatósági érdek teremtett meg olyan hivatalokat, melyek a legfontosabb szerepet vitték a községek külső szervezetében. Hogy miként alakultak ezen adókivető-bizottságok, arról a következő adatokból szerezhetünk fogalmat:

Konrád érsek 1252-ben a kölni zsidóknak adott privilégiumában megígéri, hogy az évi adó meghatározására s behajtására a maga részéről mindig — két évenként — *jó embereket* fog kijelölni,¹⁾ mely kifejezéssel, úgy látszik, már előre vigasztalni akarta remegő zsidóit.

Konrád császár 1266-ban az augsburgi zsidók részére elrendelte, hogy a királyi adó kivetését s behajtását két keresztény polgár és két zsidóból álló bizottság eszközölje.²⁾

Mint látjuk, Németországban az a bizottság, a melytől legtöbbet függött az adóteher, már elejétől kezdve vegyes volt. Francziaországban, úgy látszik, egészen keresztény tagokból álló hatóságokra volt az adókezelés bízva, mert különben érthetetlen volna Szép Fülöp rendelete, melylyel szigoruan meghagyja a *procureurs des juifs*-nak, hogy az adókezelés biztossága céljából

¹⁾ De nostro latere bonis viris ad hoc specialiter deputatis. Aronius, 250. l.

²⁾ Wiener, i. m. 109. l.

minden megyében zsidókat nevezzenek ki;¹⁾ az összeget az uralkodó határozta meg, valószínűleg a procureurs osztották szét az egyes községekre, de a községekben az egyes tagokra zsidó bizottságok vetették ki. Megbízhatóbbaknak tűnhettek fel a zsidók, egyrészt azért, mert jobban ismerték a község tagjainak vagyoni állapotát, másrészt pedig náluk nem kellett félni attól, hogy nem a legpontosabban fogják beszolgáltatni az összeget, a mely utóbbi ok készítette 1338-ban a Dauphint is arra a rendeletre; hogy a helységekben ne a chate-lain-ek, hanem zsidók legyenek a beszedők s ők legyenek felelősek az adóért.²⁾ Igaz, hogy ezen felelősség sokszor kegyetlenségre ragadhatta a zsidó adószedőket, de az uralkodó annál biztosabb volt jövedelmében s annál jobban támogatta a beszedőket, a kik ellen azonban a legszigorubb vizsgálatot indította meg, ha oly panaszok merültek fel, hogy többet szedtek be, mint mennyire fel voltak jogosítva.³⁾ Ezen zsidó adóbiztosok egészen a XIV. század végéig szerepeltek Franciaországban; X. Lajos, miután ismételten visszatelepítette országába a zsidókat, 1315. évi rendelettel Poncin de Bar, Jose de Pontoise, Hélie de Vesou, Crescent de Corbeil és More d'Amboise zsidókat nevezte ki az ország északi (langue d'oïl) és Bonnet de Lunel s Bon-

¹⁾ Saige, i. m. 27. l. Erre vonatkozik 1306-iki rendelete is: «Volumus, quod Judei in illis talliis quas universitates ipse, ob proprias et communes utilitates seu necessitates, inter se fecerint, cum eis contribuere teneantur.» Arnaud, i. m. 16. l.

²⁾ Prudhomme, Les Juifs en Dauphiné au XIV. et XV. siècles. Grenoble, 1883. 40. l.

³⁾ Saige, 90. l.

jour de Beaucaire zsidókat a déli (langue d'oc) részre adószedő commissariusoknak.¹⁾ Ezen biztosok bizonyára nem voltak csupán tiszteletbeli hivatalnokok, mert legalább a XIV. század második feléről megbízható adatunk van arra nézve, hogy Menassier de Vesou és Denis Quinon zsidó adószedők 14 százalék ellenében szolgáltatták be a királyi pénztárba a zsidók befolyt adóját.²⁾

Magdeburgban 1410-ben Günther érsek oly adókivetőbizottságot szervezett, mely általa kinevezett két kánokból és a zsidók által szabadon választott két községi tagból állt,³⁾ holott Zsigmond által 1418-ban az egész birodalomra kivetett adó behajtásával Conrad von Weinsberg bízott meg, aki mellé vagyonbecslés végett négy zsidó rendeltetett ki.⁴⁾

Fájdalom, a történeti források sokkal kevesebb adatot szolgáltatnak, hogysen betekintést nyerhetnénk az adókivetés s behajtás történeti fejlődésébe s megismerhetnők minden mozzanatát, főleg abban a pontban, a hol az adózó község a hatalommal érintkezett. A továbbiakban látni fogjuk, hogy minő befolyást gyakorolt az uralkodó hatalom a községi előljáróságok s hivatalok betöltésénél, minő országos zsidó állásokat szervezett azon községek befolyásolására, melyekkel nem érintkezhetett közvetlenül az államhatalom, de ama kapocs feltüntetésére hiányoznak kellő mértékben a történeti adatok, a mely az uralkodót az adóösszeg meghatározásával s az egyes községekre való szétosztásával fűzte össze a községekkel.

¹⁾ U. o. 106. l.

²⁾ Graetz, VII. 2. k. 3. l.

³⁾ Güdemann, i. m. 17. l.

⁴⁾ Stobbe, 37. l.

Csehországban pl. 1589. előtt a cseh tartományi gyűlés vetette ki a zsidó adót, de azután a király saját személyes hatásköréhez tartozónak tekintette a zsidók adójának megszabását.¹⁾

Morvaországban — melynek országos zsidó szervezetéről alább lesz szó — a tartományi kormányzás volt a főhivatal, mely a járási hatóságok útján meghatározta az adót s az 1752. évi Repartirungs- und Collectirungs-Norma szerint oly módon érintkezett a községekkel, hogy az állami kerületi főnökök elnöklete alatt a községi előljáróságok kisorsoltak a gazdagok közül két, a középosztályból két s a szegények közül egy községi tagot, mely kisorsoltak vagyonbecslő s részletes adókivető bizottságának határozata ismét a járási hivatalok útján került föl a helytartósághoz jóváhagyás végett.²⁾

Magyarországon megyei választmányok léteztek egészen a türelmi adó megszüntetéséig; a községek képviselői — rendszeren a megyei gyűlések napjain — összegyültek a megye székhelyén s tanácskoztak az adókivetésről, mely alkalommal érintkeztek a hatóságokkal is.³⁾

Mindezek azt bizonyítják, hogy egyes országok és tartományi kerületek zsidó lakói az adókötelezettségnek való megfelelés céljából szervezkedni voltak kénytelenek, hogy közmegegyezéssel oszszák fel egymás közt az adókat s hogy az egyesülés által könnyítsenek

¹⁾ Hermann, i. m. 42. l.

²⁾ Scari, i. m. 56. kk. ll.

³⁾ Bergl, 112. l.

egymás terhén; s ha az eddig napfényre jutott források nagyon kevés adatot nyujtanak is arra nézve, vajjon ezen egyesüléseknél mennyire nyult közbe az államhatalom, úgy mindenütt szivesen fogadhatta a zsidók önkéntes egyesülését már abból a célból is, hogy által egy központi képviselőség útján jobban juttathatta óhajait a községekhez s inkább volt valaki kéznél, a kit felelősségre lehetett vonni. Így pl. jellemző, hogy Poroszországra a zsidók közti rend s adóbehajtás főfelügyelete céljából a 18. században a berlini előljáróság két Oberältester-t választott, kiket a király erősített meg élethossziglan tartó hivatalukban; 1770-ben a király kikerülte az előljáróság választását s maga nevezett ki két gazdag berlini zsidót, kik felelősekké tettek az ország zsidóadójáért.¹⁾ E mellett azonban az 1750-iki General-Juden-Reglement óta hivatalos szervezet is volt az adó ügyében, amennyiben öt évenként az államhatalom által időnként megjelölt városban Generalzusammenkunft tartatott, hová minden község 1—1 képviselőt küldött, kik az Oberlandesrabbi elnöklete alatt az adót az egyes községekre kivetették.²⁾

Ily hatóságilag támogatott egyesülést látunk Franciaország Viennois kerületében is, hol 1337-ben Moras Roybon, Saint-Nazaire, Laval, Mont-Rigaud, Chatte, l'Albanc, Tullins és Beaucroissant községek 2—2 küldöttel képviselve tartottak Moras-ban adókivető gyűlést,³⁾ valamint egész Franciaországra kiterjedőleg

¹⁾ Geiger, i. m. 70. l.

²⁾ Donnersmarck, i. m. 58. l.; G. J. R. VI., VIII.

³⁾ Prudhomme, i. m. 17. l.

VI. Károly 1387 körül kiadott rendeletében, mely — a párisi zsidók azon kérelmére, hogy Languedoc zsidósága, egymagában nem felelhetvén meg a sok adónak, egyesíttessék Langue d'oui zsidóságával — a zsidóadó repartitíója tekintetében a két országrészt tényleg egybekapcsolta.¹⁾

Olaszországban különösen a 15. század háborúi folytán elszegényedett községek közt indult meg nagy mozgalom az adóügyben létesítendő egyesülés céljából. A római község, mely felelős volt az összes községekre kivetett adóért, 1443-ban Moise de Isach da Rieti tudóst küldte ki az olasz községekbe az egyesülésre való fölszólítás céljából.²⁾

Legalaposabb szervezete — mely azonban nemcsak adóügyre, hanem a községek egész vezetésére kiterjedt, s ép ezért később külön fog tárgyalatni — a morva zsidóságnak volt, mely adó tekintetében az 1752. évi Jüdisches Steuer-Patent rendelete folytán három kerületbe osztatott; a felső kerület állt: olmützi, perauai járásokból s a brünni járás egy részéből; a középső: a brünni járás másik részéből és a znaimi s iglauri járásokból; az alsó kerület pedig ugyancsak a brünni járás harmadik részéből s a hradischi járásból. A kerületek elnökei képezték a központi hatóságot.³⁾

Az eddigi előadottakból világossá vált, hogy egészen

¹⁾ Depping, i. m. 238. l.

²⁾ Berliner, i. m. II. k. 71. l.

³⁾ Scari, Zusätze zu der systematischen Darstellung stb. 46. l.

a zsidók egyenjogusításáig az adójövedelem volt a kiindulási pont s a végcél, a mely az államhatalmat bárminemű viszonyba hozta a zsidókkal; egyéb tekintet velük szemben az államraison nem ismert. Nem-e természetes, hogy — a községek saját kebelükben lévén kénytelenek az adó kivetéséről s behajtásáról gondoskodni — az államhatalom mindenkor jogot igyekezett formálni arra, hogy saját érdekéből gyakoroljon befolyást a község vezetőségére s hivatalnokaira, hogy bennök engedelmes és szolgálatra kész eszközök álljanak rendelkezésre a követelések pontos teljesítésében? A következőkben fogjuk látni egész terjedelmében ezt a befolyást, mely szoros összeköttetést létesített a községek belszervezete s az államhatalom közt.

II. SZAKASZ.

A zsidó községi belserveszet története.

I. FEJEZET.

Községi belserveszkesedés.

A védelem külső keretén belül általában szabadon szervezkeskedhettek az egyes községek. Elöljáróikat s hivatalnokaikat szabadon választhatták, községük vezetését saját maguk alkotta szabályzat szerint intézhették, melynek természetesen figyelemmel kellett lennie mindazon szükségletekre, miket a községnek úgy az államhatalom iránt, mint egészen különálló politikai község voltából kifolyólag kellett kielégítenie.

Mert mai értelemben vett *hitközséget*, vagyis csak a hitélet ápolására s vallásgyakorlatok közös végzésére szervezkeszett testületet teljes polgári egyenjogusítása idejéig a zsidóság nem ismert. A mint saját államának önállósága korában az egységes nemzeti élet keretébe illeszkesedett be hitélete, úgy Jeruzsálem pusztulása után is a római uralom alatt a politikai község jelleében nyilatkozott meg hitközségi élete. Judæa egészének az igazgatása Róma kezében volt, de meghagyta a régi szervezketet, s minthogy Judæában a legtöbb lakó zsidó volt, zsidók intézték a közigazgatást is, minek

következtében azonossá vált a hitközség és a politikai község fogalma.¹⁾

Igaz ugyan, hogy már az állami önállóság idejében is megtaláljuk a szorosabb értelemben vett hitközség nyomait, amennyiben nemcsak Palæsztinának Judäán kívüli provinciáiban, melyekben túlnyomó volt a pogány lakosság s így a városok vezetése részben vagy egészen pogányok kezében volt, miáltal az illető városokban lakó zsidók, hitéletük szükségleteinek kielégítése céljából kénytelenek voltak külön testületté is szervezkedni, de még magában Jeruzsálemben is külön zsinagógákkal, külön községekké szervezkedtek az idegenből jött letelepültek, mely községekhez a jeruzsálemi főhatóság rendelt ki külön kezelő hivatalnokokat a zsinagóga külső s belső rendjének, valamint a szegényügynek pontos végrehajtására; ²⁾ de különben a hol a lakosság egészben vagy túlnyomó részben zsidó volt, ott a hitközség és a politikai község fogalma összeesik. Ebből kifolyólag természetesen fog feltűnni, ha az Európában letelepült zsidóknál sem találjuk különválasztva a politikai és a hitközség fogalmát egészen az egyenjogúsítás koráig. Maga az államhatalom szabadalmazta mindenütt a zsidó községet, mint olyan önálló testü-

¹⁾ L. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Chr. 3. kiadás; Schürer, Die Gemeindeverfassung der Juden in Rom in der Kaiserzeit; Mommsen, Römische Geschichte V.; Kuhn, die städtische und bürgerliche Verfassung des römischen Reiches; Weinberg, Die Organisation der jüdischen Ortsgemeinden in der talmudischen Zeit (Monatsschrift für Gesch. u. Wiss. d. J. 1897. évf.).

²⁾ Schürer, Geschichte II. kötet 5—14., 65., 428. l.

letet, mely a saját körében intézi el tagjainak mindazon ügyeit is, a melyekkel az állam iránt tartoznak. Ezen önállóság, vagy önkormányzat — de még legtalálóbban mondhatnók: magukra hagyatás — keretében a zsidó község belszervezete egész Európában nemcsak egyenes folytatása volt a palaesztinainak, de egészen talmudi alapon nyugodott. A talmud és a hagyományos törvények gyűjteménye volt az egyedüli irányadó, mely megszabta a községi belszervezkedés módját, az igazgatás határait, a vezetők jogait és kötelességeit, s mely kétes esetekben egyedüli döntő tekintély volt.

A) A község.

Az európai zsidó községek belszervezkedésének alapját képező ezen források szerint a lakosság számára való tekintettel felosztattak a községek: 1. *falvakra* (Kefarim), melyekben nem tartózkodik állandóan tíz felnőtt férfi,¹⁾ s a melyek vallási s polgári peres ügyekben a szomszéd községhez osztattak be; 2. *városokra* (Ajóroth), állandó istentisztelettel és birósággal;²⁾ 3. *várrakra* (Kerakim), melyek fontosabb kereskedelmi központot képezvén, a legnépesebbek voltak.³⁾

Már ez a felosztás is mutatja, hogy a zsidóság politikai függetlenségének megszűnte után sem tekintette magát kizárólagosan vallástestületnek, vagy mondjuk, egyháznak, melynek értelmében semmi egyéb kapocs

¹⁾ Megilla 3. b.

²⁾ Szanhedrin 17. b.

³⁾ Megilla I. 1., Kélim I. 7.

nem fűzné tagjait egymáshoz, mint csakis a közös hitelv és egyöntetű vallásgyakorlat. Noha a politikai község jellegét mutató keretben találkozunk a hitéletet gyakorló *gyülekezet* (Kenésziya,¹⁾ Czibbur,²⁾ Kahal,³⁾ kifejezésével is, a mi azonban sehol sem vonatkozott valamely helység zsidóinak összességére, hanem csakis

¹⁾ Megilla I. 1., világosan utal a kifejezés nem általánosan egybefoglaló, hanem csak alkalmoszerű értelmére; ugyanis hétfőn és csütörtökön a falvakból bevonult a nép a városokba, hogy *gyülekezetben* imádkozhassék s hallgassa a tórát. Aboth III. 10. és IV. 11. a Kenésziya-Gyülekezet kifejezést profán gyülekezetre is használja. L. Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden. ed. Brüll. 2. l.

²⁾ Berakhoth 8. a. b. 31. a. 34. b. stb. szerint imádkozás céljából egybegyültekre használt kifejezés.

³⁾ Ros Hasana 19. b. Joma 69. a. «Kahala Kaddisa debijrusalaim» (Jeruzsálem szent gyülekezete) kitétel kizárólag vallásgyülekezetre utal, azonban a Kahal szintén általánosabb értelemben vétetett s nem jelent egyebet, mint közös vonás, cél vagy érdek által egybekapcsolt testületet; pl. Jer. Jebamoth VIII. 9. mondja: «négyféle Kahal van: Kóhaniták Kahalja, Leviták Kahalja, Izraeliták Kahalja és idegenek Kahalja». Bedarsi, a Chotham Thokhnith szerzője, ed. Polak, 215. l. szerint Kahal alatt csak sok ember összessége értendő, holott határozott célzattal egybegyültek összefoglaló neve: Éda (község). A továbbiakban látni fogjuk, hogy az orosz-lengyel tartományokban és a mai Oroszországban az állam hivatalosan Kahal-nak nevezi a község vezető testületét, az előljáróságot. — A babyloniai Gáónok Responzumaiban már előtérbe lép a Kehilla kifejezés, de csakis spanyolországi községekre vonatkozólag, holott a babyloniaiak csak Ir-város, vagy Jisuv-helység névvel illetetnek. (L. Müller, Die Responzen der spanischen Lehrer des 10. Jahrhunderts. Berlin, 1889. 7. és 25. l. Tesuboth Hageonim Saaré Czedek 4. 7. és 38. sz.)

bizonyos vallásos célzattal összegyűlt tagjainak egybefoglaló jelzésére. Ebből kifolyólag nemcsak a város és a hitközség kritériuma nincsen egymástól különválasztva, hanem a község lakóinak, mint polgároknak s mint zsidóknak jólétére irányuló intézmények fentartásáról is egyaránt tartozik gondoskodni a zsidó közigazgatás, amennyiben az általános szabály¹⁾ megkövetelte, hogy minden községben istentisztelet tartásának, polgári és vallási törvénykezésnek, jótékonyági pénztárnak, tanítónak, irnoknak, orvosnak, mészárszéknek, gyümölcsfáknak, kézműveseknek, nyilvános sütőháznak, templomnak, iskolának, törvényháznak, fürdőháznak és illemhelynek kellett lennie. Jóllehet, hogy ezen intézmények mindegyikének megvolt a saját felügyelője, de az egész egységes vezetés alatt állván, természetesen nem volt elválasztható a hitközség a politikai község fogalmától.

B) Községi tagság.

Tényleg nem is akadunk az egész irodalomban kifejezésre, mely a *polgár* és a *hitközségi tag* közti különbséget jelezné. A község állandóan *Ir-Város* néven szerepel s a zsidóról, mint a község tagjáról csakis Ben Hair — «*a város fia, lakója*» kifejezés fordul elő. Ezen az alapon véve tekintetbe az egyesnek viszonyát az összességhez, a községben tartózkodók felosztattak: 1. átutazókra (óbér mimakóm lemakóm), 2. a városban lakókra (jósebhé hair) és 3. a város fiaira (bené hair) vagy a város embereire (ansé hair).

¹⁾ Szanhedrin 17. b. IV. 3. Nedarim V. 5.

Az átutazók csoportját képezték azok, kik harmincz napnál kevesebb ideig tartózkodtak a helységben; ezek csak a szegények számára rendezett rendkívüli gyűjtéseknél voltak kötelezhetők a hozzájárulásra; különben minden adó vagy egyéb kötelezettség alól fel voltak mentve, hacsak ingatlan vagyonuk nem volt az illető községben.¹⁾

A városban lakók közé számítottak azok, kik tizenkét hónapnál kevesebb időt töltöttek a községben. Kötelezettségük csak a szegények segélyezésére terjedt ki; még pedig 30 napi tartózkodás után a helyi szegények pénztárához (Kuppa), 3 havi ott tartózkodásuk után az átutazó szegények gyűjtéséhez (thamchuj), 6 hónap után a szegények ruhasegélyéhez (Kheszuth) s 9 hónap után a szegények temetési költségeihez való hozzájárulásra köteleztettek. Ezen kötelezettséggel szemben azonban meg volt az a joguk, hogy szükség esetén szintén igénybe vehették a szegénypénztárt; különben ki voltak zárva minden jogból, minthogy egyébként sem voltak a község intézményeinek, templom felszerelésének, a helység közbiztonságának költségeihez, vagy tanítók s irnokok fizetéséhez való hozzájárulással megterhelhetők.²⁾

A város fiai a teljes jogú polgárok, kik 12 havi tartózkodás után minden közteher viselésében részt vesznek, választják a község igazgató közegeit s nélkülök községi határozat nem hozható.³⁾

¹⁾ B. Bathra 8. a. Megilla 27. a. Szanhedrin X. 5.

²⁾ B. Bathra 8. a. b. Jer. Peah VIII. 6.

³⁾ Ugyanott.

C) *Letelepülés.*¹⁾

Ilyen belső szervezet mellett, a midőn névleg és valósággal politikai igazgatás jellegét viselte a község, természetesen, hogy a község jogköréhez tartozott a letelepülési engedély megadása vagy megvonása is. A szabad letelepedés jogát egyedül a tudósok és tanítók²⁾ élvezték; kívülök mindenki más csak a község előzetes tudta és beleegyezésével telepedhetett meg és üzhetett kereskedést. Rendszerint megadatott az engedély, de oly helyeken, a hol az uralkodó nem szivesen látta a zsidók elszaporodását s esetleg még üldözéstől is lehetett tartani, ha feltűnő módon növekszik a számuk, ott a község a legszigorúbb kiközösítési átokkal, vagy az uralkodó hatóság közbejöttével is megakadályozhatta az idegenek letelepülését. A község vezetősége a templomban kihirdettette, hogy az idegenek távozzanak, nehogy fölidézzék az uralkodó haragját s átokkal sujtotta azt is, ki nem engedett a felszólításnak s a község kijátszásával egyenest az uralkodónál eszközölt ki maga számára letelepülési jogot.³⁾

Olyan idegen, ki üzérkedni jön valamely községbe, távozásra kényszeríthető, hacsak alá nem veti magát a község által reá szabott adókötelezettségnek, még abban az esetben is, ha a helységben lakó nemzsidók szólí-

¹⁾ Sulchan Arukh Chosen Mispát 156. 5. 6. 7.

²⁾ V. ö. R. Jákób Tam a Széfer Hajasar 86. c. d.

³⁾ Bacharach, Rsp. Chavoth Jair, 213. sz. Nehány esetet említ Z. Frankel, Entwurf einer Geschichte der Literatur der nachtalmudischen Responsen. Breslau, 1865. 33. l.

tották föl az idegent, hogy árúkat hozzon számukra, minthogy a zsidók szerezték és váltották meg az uralkodótól a lakhatási jogot (Chezkáth Jisuv) s így egyedül ők határozhatnak abban, hogy ki jöhessen oda.¹⁾

De ha üldözés elől menekülve jöttek idegenek, a község nem tagadhatta meg föltétlenül a lakhatási engedélyt; ²⁾ az ilyen idegenek szabadon üzérkedhettek a megélhetés fokáig, de üzletük terjedelméhez viszonyítva hozzájárultak a község terheinek viseléséhez; azonban ha a község szándékában van megadni a me-

¹⁾ Bacharach Rsp. Chút Hásoni 49. és 61. sz. Hamburg-Altona egyesült községben a mult században idegen város lakói, ha községi tagoktól származtak, csak akkor kaptak letelepülési jogot, ha megfizették az elődjük halála óta be nem folyt községi adót; egészen idegenek csak 6 vén és 9 kisorolt községi tag szavazata alapján s fölvételi díj ellenében kaptak telepengedélyt. (Haarbleicher, Zwei Epochen aus der Gesch. der isr. Gem. in Hamburg. 41. 1.)

²⁾ Ibn Verga (Sévet Jehuda 57.) beszéli el, hogy a midőn 1492-ben a spanyol kiűzöttek közül sokan Rómában akartak letelepedni, a római zsidók újabb konkurrencziától félve, ezer aranyat adtak VI. Sándor pápának, hogy ne engedje meg a spanyol zsidók letelepülését, de a pápa azt mondta: «Eddig azt hittem, hogy ti testvéreitekkel irgalmasan bántok, de szivtelenségtek meglep engem» és rendeletet adott, hogy a már letelepült római zsidók üzessenek ki a városból; persze erre nem került a sor, de kétezzer aranyat kellett fizetniök, hogy maradhassanak s azonfelül még a spanyol zsidók invázióját is el kellett tűrniök (l. Berliner, Geschichte der Juden in Rom. II. 76. 1.). Hasonló esetet beszél el Izsák ben Séseth is Rsp. 61. sz., a mikor a barcellonai zsidók a piac megdrágulásától való félelmükben kérték a város urát, hogy ne engedje meg 45 majorkai üldözöttek a letelepülést.

nekülteknek a végleges letelepülési jogot, úgy a már ott lakókkal egyenlő mértékben kötelesek viselni az adóterhet, különben távoznik kell.

Kinek nincs letelepülési joga, nem távolítható el addig, míg künn levő követeléseit be nem szedte, valamint az olyan idegen sem, ki csupán bevásárlási szándékkal jön a községbe, noha megdrágítja a piaczi árakat.

Jogában áll a községnek időleges engedélyt is adni, melynek lejártával nem hivatkozhatik senki arra a jogtételre, hogy három évi használat birtokjogot szerzett számára.¹⁾

A letelepült, ha már megfizette a reá rótt királyi és városi adót, szabadon lakhatik tetszése szerint a községben; de ha még nem fizette meg adóját, úgy egy már létező üzlet szomszédságában nem nyithat versenyzületet, ha szomszédja kifogást emelne.

Oly helységben, hol hatóságilag meg van szabva a lakhatási joggal felruházott családok száma, mely jogot az elsőszülött örökli, ha az utóbbi más helyre költözik, úgy jogát bármely idegenre átruházhatja, a nélkül, hogy a község engedélyét kellene kikérnie.²⁾

Ha valaki 12 hónapon át távol volt községétől s kijelentette, hogy nincsen szándékában visszatérni, úgy elveszti telepjogát; de ha nem tett nyilatkozatot, úgy csak három évi távollét után veszti el a jogot.

Arra is volt azonban eset, hogy a község, azon a

¹⁾ R. Meir Rothenburg, Rsp. ed. Sydilkov 46., 101. és 382. sz. ed. Bloch. 292. l.

²⁾ Landau, Noda Bijehuda Rsp. II. 41. sz.

törvényes alapon, hogy községi határozatnak mindenki kénytelen magát alávetnie (l. később), kényszeríteni tudta az elköltözötteket községi tagságuk örökös megtartására.¹⁾

II. FEJEZET.

A község igazgatása.

A legmélyebb történeti homály fedi a zsidó községeket igazgató intézmények keletkezését. Kétségtelen, hogy már a palæsztinai honfoglalás idejétől kezdve a község élén népképviselőlet állt, mely nemcsak igazgatta a községet, de bíraskodott is a lakosság felett.²⁾ A «város vénei» czímet viselte a képviselőlet, mely mellett bírák és hivatalnokok is működtek, de valószínű, hogy úgy a jogot szolgáltató bírák, mint a végrehajtó közeg gyanánt szereplő hivatalnokok a vének testületéből kerültek elő. Tulajdonképen ilyen volt később is a szervezet, a midőn idegen uralom alá jutva, annak a hatása vehető észre a zsidóközségek vezetésében is. A történeti források fájdalom csak annyi időre terjednek vissza, hogy biztossággal belőlük leg-

¹⁾ Wandsbeck község nagyon hanyatlani kezdett, minthogy a gazdag tagok a szomszéd községekbe házasították ki gyermekeiket, miáltal a vagyont elviszik a községből; összeültek hát a község előljárói — összesen 15-en — és elhatározták, hogy a szomszéd községekbe házasulóknak meg kell továbbra is tartaniok a községi tagságot (Chezkath Hakehilla) s minden községi adóhoz hozzá kell járulniok. Zwi Askenazi Rsp. 131. sz.

²⁾ Deut. 19, 12. 21, 2. 22, 15. stb. Józsuá 20, 4. Bírák 8, 14. I. Sámuel 11, 3. 16, 4. I. Királyok 21, 8. Ezra 10, 14.

elsőnek csak a hellén hatás hámozható ki. Még perzsa hatásnak tulajdonítatik¹⁾ ugyan a jeruzsálemi II-ik templom pusztulásáig fenmaradt «vének tanácsá»-nak (gerúzia) arisztokratikus intézménye, valamint a nép összességének rendi képvisellete,²⁾ mely arisztokrata vezetés — ha nem is volna tekinthető eredeti vonásnak — oly mély gyökeret vert a zsidó népben, hogy mindvégig fentartatott s a demokrata hellén szervezeteiből, úgyszólván, csak lényegtelen mellékkörülményeket: címeket,³⁾ munkabeosztást vett át. A görög szervezettel bíró városok élén, pl. Tiberiásban egy 600 tagú választott vagy kisorsolt tanács állt, melynek vezetését egy archón intézte, végrehajtó választmányát pedig tíz előljáró (próton) képezte; így a jeruzsálemi fővezetést eszközlő szinhedrionban is, melyben a vezető papok archontes címet is viselték, minden valószínűség szerint egy tizes tagú szűkebb tanács létezett,⁴⁾ s a mint a jeruzsálemi templom belső és külső rendje

¹⁾ Schürer Geschichte des jüd. Volkes im Zeitalter J. Chr. II. 189. 1.

²⁾ U. o. 1. Grætz, Die grosse Versammlung, ihre Geschichtlichkeit, Zahl, Bedeutung stb. (Monatschrift 1857. évf. 31. 1.).

³⁾ Ez nemcsak az előljárók és hivatalnokok címzéseinél látható, hanem különösen a jogszolgáltatás egész vonalán, ami különben Mózesi alapon történt; bíróság = béth din — szynhedrin; elnökök = parhedrin — prædroi; panaszos = Kátégor; védő = praklit — paraklétosz; zálog = apotéké — hypotéké; végrendelet = diathéké; gyám = epitroposz; adónyilatkozat a szombatévre = prosbolé.

⁴⁾ Josephus, Antiquitates XX. 8. 11, Schürer, u. o. 73. és 200. 1.

külön hivatalnokokra¹⁾ volt bízva, a szegan (sztratégosz tú hierú — templomkapitány, ki a külső rend főfelügyelője és egyben a főpap helyettesítője volt), a gizbarim (gazophülakesz — kincstárosok, kik a görög templomok mintájára kezelték külön-külön a templom felszerelését, a természetben való ajándékokat, áldozati anyagokat és készpénzt) s a rendőri felügyeletet végző leviták, épúgy az ország többi hitközségeiben is, valamint Palæsztinán kívül mindenütt, hol zsidók községet alkottak, a vének mellett külön hivatalnokok intézték a hitközség ügyeit, a mely hivatalnokok azonban az egész közigazgatást vezető testület kebeléből kerültek ki; ezen vezető testület tagjai a preszbüteroi voltak, kik saját közepükből választották az elnököt (gerúziarchész), az előljáróságot (archontesz), a templomfőnököt (archiszynagogosz, a ki felügyelt az istentisztelet rendjére, a templom épületére, kijelölte a tóra-felolvasót s a prédikálót) és az alamizsnásokat.²⁾ Az előljáróság tagjainak száma nem volt mindenütt egyforma; Josephus szerint³⁾ a helyi vezető hatóság mindenütt héttagú volt, de a diaszporában bizonyára a község nagysága szerint változott az előljáróság számaránya is; így pl. Berenikében az elnök mellett kilencz archón működött.⁴⁾ Alexandriában,⁵⁾ hol a közönséges időszámítás előtti utolsó században egy mil-

¹⁾ Schürer, u. o. 262. l.

²⁾ Schürer, u. o. 434. l.

³⁾ Antiquitates IV. 8. 14. Bellum Jud. II. 20. 5.

⁴⁾ Schürer, u. o. III. kötet, 42. l.

⁵⁾ U. o. 19. és 40. ll.

líóra rúgott a zsidó lakosság száma, alapjában ugyanily szervezet volt; a község közvetlen vezetését a gerúzia kebeléből választott archontesz — előljárók intézték, mely hatóság felett azonban egy ethnarchész állt, kit az államhatalom nevezett ki a zsidó közösség élére, hogy — mint Strabo ¹⁾ jelenti — a nép fölött uralkodjék s a kötelezettségek teljesítéséről és a rendeletek követéséről gondoskodjék úgy, «mint egy független város archónja». ²⁾ De nemcsak Alexandriában, mely szüntelen összeköttetésben állt Jeruzsálemmel, valamint az összes kisázsiai gyarmatokban található fel a Vének Tanácsán, s annak kebeléből választott Előljárókon nyugvó községi belszervezet, hanem — mint látni fogjuk — Európában is, hol Rómában már a II-ik templom pusztulása előtt egészen jeruzsálemi mintára szervezkedtek a községek.

Az előljáróságok hatáskörének meghatározásáról csak a jeruzsálemi templom pusztulását követő századokban keletkezett talmudi irodalom nyújt adatokat, a melyek nemcsak alapját, de föltétlen irányítóját is képezik az európai községek belszervezkedésének.

¹⁾ Josephus Antiqu. XIV. 7. 2.

²⁾ Volt még Alexandriában egy Alabarch czímet viselő hivatalnok is; ezen méltóságot Grætz (Monatsschrift 1881. évf. 203. l.) az ethnarch méltósággal azonosítja s e hivatal viselőjében az alexandriai templomnál működő főpapot véli felfedezni, azonban valószínű (Schürer, i. m. III. 3. 40. l.) hogy az a tengeri hajók megvámolását intéző tisztán polgári hivatal volt, melyet zsidók is viseltek. L. Grætz, Geschichte III. 2. 629. l.

A) *Előljáróság.*

A község teljesjogú polgárai választották¹⁾ az előljáróságot,²⁾ számszerint legalább három³⁾ tagból, de rendszeresen hét⁴⁾ tagból állót.

Kötelessége volt⁵⁾ a közzó előmozdítása: rendes is-tentisztelet-tartás, az alamizsna-kezelés, a bíróság és iskola kielégítő működése; ügyelnie kellett, hogy biztos legyen a városban való tartózkodás; gondoskodott arról, hogy orvos, írnok, fürdő, kutak, illemhelyek legyenek a városban; felügyelt a helység üzleti forgalmára, meghatározta és ellenőrizte a mértékeket, az élelmi szerek árát, a napszámot; gondoskodnia kellett arról, hogy képviselve legyen az ipar minden ága. Kezelte a befolyó pénzeket s adót vetett ki. Határozott községi vagyon szerzése és eladása felett,⁶⁾ de csak megbízatása határáig, minthogy az előljáróság csak

¹⁾ Berakhoth 55. a.

²⁾ *Parnaszim* = Gondviselők, vagy *Tubhé Hair* = a város legjobbjai. Az utóbbi kifejezést *Orach Chajim* 153. 9. (Baér Hétéb 18) úgy magyarázza, hogy nem a legbölcsebbek, vagy a legöregebbek értendőek alatta, hanem a kik legtöbbet törődnek a község ügyeivel. Nevezték még *Memunim* = Megbízot-taknak, *Manhigim* = Vezetőknek és *Mukdamim* = Előljárók-nak. (Az utóbbi Izsák ben Sésethnél Rsp. 497. sz.)

³⁾ Jer. Peah VIII. 6.

⁴⁾ Megilla 27. a. Szükséghez képest több előljáró is volt. Így Mahari Trani Rsp. II. 48. tizet említ egy tudós elnökkel.

⁵⁾ Szanhedrin 17. b. Baba Bathra 7. b. 8. b.

⁶⁾ Templomot csak az egész község hozzájárulásával lehetett eladni (*Orach Chajim* 153. 7.).

végrehajtó közege volt a község akaratának,¹⁾ s minden új határozathoz az egész község többségének beleegyezése szükségeltetett.²⁾

Arra nézve, hogy a hét előjáró miként osztotta be egymás közt ezt a nagy hatáskört, nincsenek biztos adataink; valószínűleg közös felelősség mellett együttesen intéztek mindent, minthogy csak az istentiszteletre s a szegényügyre vonatkozó hatáskör volt az előjáróság tagjai közt beosztva.

Az istentisztelet élén állt a «zsinagóga feje» (Rós Hakneszeth), ki meghatározta, hogy ki végezze a templomi funkciókat, s felügyelt a ritus betartására.³⁾

A szegényügyet hárman kezelték; egyik volt a pénztáros s kettő a beszédő; de a kiosztást mind a három jelenlétében kellett eszközölni.⁴⁾ A jótékony adományok ellenőrzése céljából a szegényügyi előjárók is részt vettek az istentiszteleti felügyeletben. Ezekből fejlődött a templomatyák külön intézménye.⁵⁾

Az előjárónak teljesen hivatalának kellett élnie, a

¹⁾ Mahri Trani II. 48. említi, hogy az előjáróság «munhagim al pi am» a község által irányoztatik.

²⁾ Megilla 26. a. Szanhedrin X. 5.

³⁾ Joma 8. b. Peszachim 49. b.

⁴⁾ Sabbath 118. b. B. bathra 8. b. 9. a. A jótékonyági előjáró oly bizalmi tisztség volt, hogy nem kellett számot adnia; későbbi időkben azonban a kedélyek megnyugtatója miatt szokássá vált, hogy 2—3 előkelő községi tag előtt számot adott. Chajim b. Izsák Or Czarua Rsp. ed. Rosenberg. Lipcse, 1865. 65. sz.

⁵⁾ Gabboim hamemunim al czarkhé beth hakenészeth. Nikolsburgi Menachem Rsp. Czemach Czedek 50. sz.

miért is orvost¹⁾ vagy tanítót²⁾ nem lehetett megválasztani, minthogy hivatásuk nem engedi, hogy egészen a közügynek szenteljék magukat. Különben mocskotalan származásúnak,³⁾ önzetlennek,⁴⁾ szerény és előzékenynek⁵⁾ kellett az előjárónak lennie.

Általános szabály a tisztség viselésének időtartamára nem létezett, valamint a választás megejtésének módozatára sem. A talmud, melynek korában a legnagyobb kitüntetésnek tekintetett a megválasztás,⁶⁾ még öröklési eseteket is említ,⁷⁾ midőn az apa nagy érdemei folytán, halála után fiát emelte a község többsége a hivatalba. De rendszerint nem az egész község közvetlen választása töltötte be a tisztséget, mely időhöz volt kötve. Spanyolországban például⁸⁾ a XIV. században a barcellonai község harmincztagú bizottságot választott, hogy ez válassza meg a jegyzőket, a törvényszéket, a számvizsgálókat és a jótékonyági előjárókat; a 30-tagú bizottság azonban, nem tudván megegyezkedni, saját kebeléből sorshúzás útján egy szűkebb háromtagú bizottságot küldött ki, melynek választását elfogadni a tórára tett esküvel kötelezték magokat. Ugyanazon időben megtörtént⁹⁾ Major-

1) Peszachim 113. a.

2) Peszachim 112. a.

3) Kiddusim 76. b.

4) Aboth II. 2.

5) Chagiga 5. b.

6) Kiddusim 76. b.

7) Kiddusim V. 5.

8) Izsák b. Seseth Rsp. 214. sz.

9) Simon b. Czemach Duran Rsp. II. 141. sz.

kában, hogy a község előljárót akarván választani, a gyűlés elfogadta egy tagnak azt az indítványát, hogy ő egymagában ajánljon valakit előljárónak. Konstantinápolyban ¹⁾ a XVI. században községi határozat szerint három évig tartott az előljáróság mandátuma s az utolsó hónapban közgyűlést hívott egybe, mely öttagú bizottságot küldött ki az új választás megejtése céljából.

Elnököt, kinek kezében összefutnak a község egész igazgatásának szálai s kinek legfőbb intézkedési joga van adó kivetésében, vallási és világi ügyekben (millé disemájó údematha), nem az előljáróság választ, hanem az egész község.²⁾

A választást büntetés terhe mellett mindenkinek el kellett fogadnia;³⁾ de ha esküvel fogadkozott valaki, hogy nem akar tisztséget vállalni, esküje alól nem oldható fel.⁴⁾

A választás elfogadása alól felmenthetett a hivatalos elfoglaltság. Pl. a morva országos határozatok értelmében a kerületi elnök nem volt kényszeríthető valamely hitközségi elnökség elfogadására, minthogy mindkét tisztség annyi munkával járt, hogy mindegyik egész embert kívánt meg; előljárósági tag azonban lehetett a kerületi elnök, mivel azon tisztség nem jár

¹⁾ József Trani Rsp. I. 58.

²⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov. 968. sz.

³⁾ Berlinben, 1723. évben hozott határozat szerint, 10 évre elveszté passziv választási jogát, a ki valamely tisztséget nem fogadott el. Geiger, Geschichte der Juden in Berlin. I. 41. l.

⁴⁾ Jore Dea 228, 6. Selómó Adereth Rsp. I. 94. sz.

munkával. E szabályzat értelmében Bród község a XVII. században előljárósági tagnak választotta meg a kerületi elnököt, ki azonban nem volt köteles elfogadni a választást, minthogy Bródban «különös módon» a község vezetésének egész terhe nem az elnökre, hanem az előljárósági tagokra nehezedett.¹⁾

Különben egész Európában a legnagyobb változatoságot látjuk az előljárók száma, működési beosztása s megválasztatása tekintetében.

Rómában, a Jeruzsálem pusztulása után letelepült zsidók hosszú ideig fentartották a hazai intézményeket s a változott viszonyok határai közt töltötték be ugyanazon tisztségeket, melyeket a szentföldön megszoktak. Sirfeliratokból látható még, hogy következő tisztségeik voltak: 1) Gerusiarchész (a vének tanácsának elnöke),²⁾ 2) Archon (Parnesz), 3) Archisyna-

¹⁾ Nikolsburgi Menachem Czemach Czedek Rsp. 44. sz.

²⁾ Rómában is, épúgy mint Jeruzsálemben, hol a keresztény bevándorlottak külön nemzetiségek szerint egyesülve alapítottak külön nemzeti egyházakat, a zsidók is származási helyük, de sőt még foglalkozásuk szerint is tömörülve külön-külön zsinagógákat létesítettek, s mindegyik gyülekezetnek meg volt a külön vezetősége. Ilyen különálló gyülekezetet képeztek külön templommal: a Héberék templomához tartozók (valószínűleg a Jeruzsálemből jött s még héberül beszélők temploma), a Calcariensek (mészégetők), a Catalana és Aragonese (az 1492. spanyol üldözöttekből alakulva) a Castigliana (Kasztiliából) bevándorlottak), a Siciliana, továbbá a német s francia zsidó letelepültek gyülekezete. A francziáknak nem volt külön temploma, istentiszteletüket még 1539-ben a Castiglianában tartották, valamint a németek is 1556-ban az Il Tempio Nuovóban tartották évi bér mellett istentiszte-

gogosz (Rós Hakenészeth), 4) Pater Synagogész (szegény-, beteg- és temetkezési ügyekre férfiaknál; nőbetegek és szegények segélyügye élén még a 16. században nőelöljáró volt Pateressa, vagy Parnesessa czímmel), 5) Hüperétész (Chazan), 6) Grammateusz (Szófér), 7) Nomomathész (jogtudós), 8) Prosztatész (patronus, ki a községet kifelé képviselte).¹⁾

Navarra nagyobb községeiben két elnök (Adelantados) és 20 tagból álló képviselőtestület (Regidores) intézte az egész igazgatást; e testületnek volt kizárólagos joga rendeleteket kibocsátani s engedetlenséget büntetni.²⁾

Livornóban teljesen az olasz köztársaságok mintájára alakult a zsidó község vezetősége; az igazgatást 60 tagú szenátus intézte, melynek kebeléből egy 5 tagú kisebb tanács választatott a határozatok végrehajtá-

letet. (Berliner, Geschichte der Juden in Rom. I. 62. l. II. 1. 95. l.) Érdekes világot vet ezen közös templomban tartott istentiszteletre, hogy az Aragonese és a Castigliana templom vezetősége írásbeli szövetséget kötött arra nézve, hogy pünkösdkor nem fognak templomaikban soha prédikációt tartani, nehogy az ünnepi öröm s a prédikáció okozta élvezet összetorlódjék, de a francziák, kik a Castigliana-ban imádkoztak, prédikációt is akartak hallgatni, a mi nagy surlódásra adott okot. (Berliner, u. o. 101. l.) — Ilyen különálló vezetőséggel bíró községeket egy helyen Tudelai Benjámín is említ Marseille városáról, hol a XII. század második felében külön zsidó község létezett a tengerparton és a dombon. (Maszoth Benjamin. ed. Amsterdam 1698. 2. b.) L. még Schürer, Die Gemeindeverfassung der Juden in Rom. 16. kk. l.

¹⁾ Berliner, i. m. I. 66. l.

²⁾ Kayserling, Die Juden in Navarra etc. Berlin, 1861. 75. l.

sára. A nagy tanács ítelt minden jogügyletben is s a testi büntetésen kívül hatásköréhez tartozott még a Livernóból való száműzetés is.¹⁾

Bécsben a 17. században szintén egész bizottság állt a község élén; az egész vezetés szálai nem futottak egybe egy elnök kezébe. Az előjáróság 16 tagból állt: 5 biró, 2 ülnök, 6 jogtudós és 3 számvizsgálóból; kívülök azonban voltak még pénzbeszedők, biztosok (rendőri hatalommal), a templomatyák, mely tisztségek tiszteletbeli állások voltak.²⁾

Ezen előjárók választása minden községben nagy mozgalmat idézett elő; Schudt nem túloz, midőn mondja³⁾: «Wenn die Juden Baumeister⁴⁾ wählen, so halten sie, so zu reden, ihr Conclave, und ist so viel Lauffens und Thuns, als ob man weiss nicht, was man einen grossen Regenten zu wählen hätte.»

A választás közvetett volt a legtöbb községben; így pl. Frankfurtban pünkösdt táján három évenként, miután a működő előjárók a rabbi és 5 hatvan éven felül levő községi tag előtt letették a hivatalt, következőleg ejtették meg az új választást. Két volt előjáró három községi taggal egyetemben azonnal a mellékszobába vonult, hol külön papirszeletekre felírták azok neveit, kik legalább ezer frtnyi vagyonnal birnak, leg-

¹⁾ Depping, Die Juden im Mittelalter 272. l.

²⁾ Wolf, Die Juden in der Leopoldstadt im 17. Jhrndrt. in Wien. Wien, 1864. 19. l.

³⁾ Jüdische Merckwürdigkeiten. Frankfurt, 1714. IV. k. 39. l.

⁴⁾ Majnai Frankfurtban a városi tanács mintájára nevezték az elnököt (Rós Hakkahal) Bürgermeister-nek s az előjárókat Baumeister-nek. Schudt, i. m. II. k. 246. l.

alább 20 évesek, három év óta nősek s nem tartoznak a községnek semmivel. A kész szeletek közül a rabbi kisorsolt 20 nevet, a kik rögtön elhivattak s önzetlen eljárásra feleskettettek; ezek voltak a tulajdonképeni jelölő és választó bizottság, melynek minden tagja külön czédulára írta 12—12 előljáró jelölt nevét, kik közül a legtöbb szavazatot kapott tizenkettő képezi a megválasztott előljáróságot.¹⁾

Ehhez kasonló közvetett választás volt a 17. és 18. században Posenben is, melynek Kahalja — Előljárósága 13 tagból állt: 5 Parnesz (kik a bevételt s kiadást vezették, az istentiszteletre s a község összes intézményeire felügyeltek) 3 Túvim (helyettesek) és 5 tanácsnok, kiknek megválasztatása következőkép folyt le: Minden Peszach félünnepén a lelépő Előljáróság 21 legtekintélyesebb községi tag nevét úrnába tette s azok közül hetet kisorsolt; e hét képezte a Kesérim-bizottságot, mely megválasztotta a 13 tagú előljáróságot, továbbá 3 bíróság megalkotására a rabbi mellé nyolcz tudós községi tagot és 3—3 templomelőljárót a község 3 temploma részére.²⁾ Ezek után az Előljáróság a kö-

¹⁾ Schudt, i. m. II. k. 246. l., hol e választásról szólva azt jegyzi meg: «Solcher wegen erregt sich mehr Neid, Hass und Zänkerei unter den Juden, als in der ganzen Christenheit; denn ein jeder Jud, der sich ein wenig reich oder vermögend befindet, will auch ein Zwölffer sein».

²⁾ Krakóban 1595-ben szintén így volt; az előljáróság 23 tagú volt: 4 Parnesz, 5 Túvim, 14 tanácsos; azonfelül hármias 3 tagú bíróság és 3 számvizsgáló; csakhogy Krakóban kilenczet sorsoltak ki, a kik öt tagot jelöltek meg, kik az előljáróságot választották. Wettstein: Quellenschriften zur Geschichte der Juden in Polen. Krakau, 1892. 9. 1.

vetkező bizottságokat választotta: 7 utczafeügyelőt (az utcák s kémények tisztántartásának ellenőrzésére), 5 házbiztost (a házak lakhatóságának vizsgálatára), 7 erkölcsbirót (a fényűzés elnyomására), 3 országos előjárót (a «Négy Ország» gyűlésére) 5 előjárót a mészárosok ellenőrzésére, 5—5 a szabók, a szűrszabók, paszomántosok, nyerstermelők és gyapjúkereskedők ellenőrzésére (e bizottságokba 2—2 képviselőt az illető ipartűzők közül kellett beválasztani) s végre 3 előjárót a cselédek bérének rendezésére.¹⁾

Bonyolódott választási szabályzata volt a múlt században az Altona-Hamburgi egyesített községnek, mely következőkép folyt le: A pénztáros kihirdette, hogy mindenki fizesse le adóját s közzétette a választás napját oly megjegyzéssel, hogy akkor mindenki otthon maradjon. Sorshúzással 7 választó jelöltetett ki s választó csak az lehetett, ki 40 éves, 5 éve nős, 3 év óta önálló és 300 tallér vagyonadót fizet; ki voltak zárva azok, kik írni nem tudnak, adóhátralékosok s a kikre titkos szavazás mondta, hogy nem tiszta jelleműek; azonfelül pedig választó csak Chaber lehetett. A hét választó nevét a főrabbi húzta ki az úrnából s ő esketteté meg őket a templomban pártatlanságra, titoktartásra s hogy senki sem fogja önmagát választani. Mind-egyik külön szobába záratott, hol felírtak hat jelöltet a vének állására s 4 nevet helyettesvéennek; ezen álla-

¹⁾ Feilchenfeld, Die innere Verfassung der jüd. Gemeinde in Posen im 17. und 18. Jhrndrt. (Ztschrft. d. hist Gesellschaft für die Provinz Posen. Jhrgng XI.) 125. kk. 1. Perles, Geschichte der Juden in Posen. 53. kk. 1.

sokra csak azok voltak jelölhetőek, kik már kisebb hivatalt viseltek, tíz év óta nősek s legalább ezer tallér vagyonnal birnak. A felírt nevekből a főrabbi állapította meg a megválasztottakat, kik azonnal esküt is tettek. Ezután a 7 választó és a megválasztott vének együttesen választottak 5 pénztárost (mindegyik legalább négyezer tallérral birjon), 2 ellenőrt, 5 szegénygondnokot.¹⁾

Érdekes a morva gödingi Chevra Kadisa 1693-ban alkotott alapszabálya, mely szerint az előljáró-választók úgy választattak meg, hogy a közgyűlés minden tagja imakönyvet vett kezébe, melyet hirtelen felnyitott s azok lettek a választók, kiknek *lapszáma* a legmagasabb volt.²⁾

Vége még csak Fürth említendő a hírneves községek közül, hol az 1802. évi községi szabályzat szerint a 3 évre választott 7 előljáró, 5 pénztáros s 5 ellenőrből álló előljáróságot egy 18 tagú bizottság választotta, mely bizottság 6 tagja a legnagyobb, 6 a közép s 6 a legkisebb adót fizetők közül sorsoltatott ki.³⁾

B) Biróság.

A biróság (Beth din) volt a község legfőbb tekintélye, mely döntő fórumot képezett polgári és vallásos ügyekben. Rendszerint három tagból állt a biróság,⁴⁾

¹⁾ Haarbleicher, i. m. 40. l.

²⁾ Die Neuzeit IV. évf. 106. l.

³⁾ Hænle, Geschichte der Juden im Fürstenthum Ansbach. 198. l. A prágai 16. századbéli és bécsi 17. századbéli választásokról l. Wolf és Meynert dolgozatait a Wertheimer-féle Jahrbuch V. és IX. évfolyamában.

⁴⁾ Szanhedrin 3. a. 14. a. Schürer, Geschichte II. 176. kk. l.

mely felettes hatósága volt az előljáráságnak, melyet a bíróság avattatott fel s vezetett be ünnepélyesen hivatalába.¹⁾

A törvény²⁾ hét tulajdonságot követelt meg a bírától: ³⁾ tudományt, szerénységet, istenfélelmet, pénzügyölöletet, igazság- és emberszeretetet és jó hírnevet.

Ha a bíróság egy tagját a legkisebb érdek fűzi is az elébe vitt üggyhöz, úgy abban nem szabadott itélkeznie.⁴⁾ Természetes, hogy az alperesek sűrűn kerestek ürügyet a bíró érdekeltségének feltüntetésére, csakhogy ügyüket ne a hivatalos helyi bíróság, hanem vagy választott,⁵⁾ vagy idegen község bírósága intézze el.⁶⁾ A 15.

¹⁾ Toszifta ed. Zuckerman dl 215. l. 14. sor és 328. l. 2. sor. Jer. Peah VIII. 6.

²⁾ Chósen Mispát VII. 11.

³⁾ Dajan = Bíró, Chakham = Tudós, Zakén = Vén, Cheber Ir = a község tudósa (B. bathra 75. a. Én Chabérim élah talmidé Chakhamim,) A Zakén név inkább Palæsztinában (Jer. Nadarim 42. b.) a Chakham pedig Babylonban (Bekhoroth 36. a. Szanhedrin 14. a.) volt használatos. Bacher, Monatschrift 1899. évf. 345. kk. I. kimutatta, hogy Chaber a palæsztinai iskolákban olyan iskolatársat, tudóstársat jelentett, a ki nem nyerte el az ordinációt; ellentétben a Chakhammal, a ki ordinálva volt. Ily értelemben maradt fenn tényleg a szó, különösen Keleten, hol pl. Trani József responsumai-ban gyakran említették a község önálló s hivatalos hatalommal felruházott rabbija, Chakhamja mellett a Chaber Ir, a városban élő priváttudós, ki alkalomadtán, talán a Chakham távollétében, vagy olyan kis gyülekezetben, hol Chakham nem volt, bírói funkciót végzett.

⁴⁾ Chósen Mispát VII. 12.

⁵⁾ Pachad Jiczehak, ed. Mekiczé Nirdamim, Berlin, 1886. 22. b. l.

⁶⁾ A XIII. század végén napirenden volt Franciaországban

század közepétől kezdve senki sem fordulhatott más bírósághoz, mint csak ahhoz, mely az alperes lakóhelyén létezett,¹⁾ kivéve oly eseteket, midőn alapos a gyanú, hogy a bíróság befolyásoltatik az uralkodó hatalom által,²⁾ vagy ha nem egyesek, hanem községek a peres felek,³⁾ de ha egyesek és a község közt támadt differencia oly ügyben, a melyre községi közgyűlési határozat szolgáltatott okot, csak az illető község bírósága dönthet.⁴⁾ Kik lakóhelyüket megváltoztatták, elköltözésük előtt írásbeli nyilatkozattal köteleztettek arra, hogy az ellenök esetleg felmerülő perben az ottani bíróság idézésére meg fognak jelenni,⁵⁾ s nem kényszerítik a felperest azon idegen bíróság elé, a melynek területére költöznek.

De ha a zsidóság szigorúan örködött a községek bíróságának egyedüli illetékessége fölött, úgy annál sokkalta szigorúbb rendszabályokról gondoskodott, hogy

az idegen bíróságok felkeresése; különösen a délfrancia (provençe-i) bírák megbizhatlansága miatt északfrancia (czar-fath) bírósághoz folyamodtak a felperesek. L. Salamon Adreth Rsp. 724. sz.

¹⁾ Túr Chósen Mispát 21. Bloch, Die Civilprozessordnung nach mosaisch-rabb. Rechte. Budapest, 1882. 9. l.

²⁾ Már R. Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 546. ed. Bloch 318. l.

³⁾ Gerson Askenazi Rsp. I. 47.

⁴⁾ Jákób Katz Miprag. Rsp. III. 4.

⁵⁾ Bacharach Rsp. Chavoth Jair 156. sz. Czewi Askenazi Rsp. Chakham Czewi I. 14. — Simon b. Czemach Duran Rsp. I. l. említi, hogy Olaszországban szokásos, hogy ha valaki el akar költözni, a községben közhírré tétetik, hogy esetleges követelések miatt még idején idézhessék bíróság elé.

zsidóbiróság megkerülésével vagy kijátszásával nem-zsidóbiróság előtt ne jelenjenek meg a pörös felek. Ezért oly kisebb községekben, hol nincsenek birói tiszt-ségre méltó tudósok s nem is alkalmazhatnak olyano-
kat, a község saját kebeléből felruházhatja birói hatás-
körrel a legjobbakat és legbölcsebbeket, noha nincs
meg birói képesítettségük, csak hogy ne legyenek kény-
telenek nemzsidó biróság elé menni.¹⁾ Nem szabadott
továbbá más vallású biró vagy biróság döntésére bízni
a peres ügyet, még akkor sem, ha mindkét fél óhajtja
azt, vagy ha az illető biróság zsidó törvény szerint
akarna is itélni; a ki ezt tette, Istent káromolta s mint
ilyen ítéltetett meg.²⁾

Továbbá kiközösítési átok sújtotta nemcsak azt, a ki
társát más vallású biró elé idézteti, de azt is, a ki nem-
zsidók hatalmához folyamodik, hogy társát zsidó biró-
ság elé kényszerítse.³⁾ Kivételes esetekben egyedül a
zsidóbiróság engedélyével szabadott nemzsidó biró elé
járulni.⁴⁾

E szigorú törvényeket nemcsak rossz néven nem le-
het venni, de csodálkozni sem szabad fölöttük, ha tud-
juk, hogy az elnyomás századaiban a legnagyobb tiszt-
teletre méltó önérzet s önbecsülés, de egyszersmind a
félelem is arra indította a zsidókat, hogy ne más val-
lású törvényszék előtt keressenek igazságot, a hol csak

¹⁾ Chósen Mispát VIII. 1. (M. Isserles).

²⁾ Chósen Mispát XXVI. 1.

³⁾ Ugyanott. I. Rásit II. Móz. XXI. 1. verséhez és Git-
tin 88. a.

⁴⁾ Ugyanott XXVI. 2.

gúnyt és igaztalan elnyomást várhattak. Ugyanezen okból idegenkedéssel fogadták a községek azokat a zsidóbirákat is, kiket az uralkodó hatalom helyezett a község fölé, sőt semmisnek nyilvánították a fejedelem által adott birói felhatalmazást, ha csak az illető nem olyan kiváló, hogy fejedelmi meghatalmazás nélkül is felfogadta volna a község. Mindazonáltal, a ki a község előzetes beleegyezése nélkül ily kinevezést elfogad, az «fájdalmat okoz a községnek s számot fog érte adni a túlvilágon.»¹⁾ Ezen feljajdulás becikkelyezése bizonyít legjobban azon jogos önvédelem helyessége mellett, a melyet a zsidók a független zsidóbiróságban kerestek.

A zsidóbiróság hatásköre, a mennyire ép az állami rendszabály megengedte, kiterjedt nemcsak pénzbiróságra, vagy jogok megvonására, de testi fenytékre is egészen a test megcsonkításáig.²⁾

Az ítélet ellen felebbezésnek egyáltalán nem volt helye, a mi bizonyára sok visszaélést is okozott.³⁾ Az európai zsidóság történetében egyedül Fürth község válik ki, hol felebbezni lehetett egy másik zsidó birósághoz; még pedig úgy, hogy a peres esetet az elől-

¹⁾ Ugyanott III. 4. (M. Isserles).

²⁾ R. Aseri Toledóban egy parázna asszonynak levágatta az orrát (Rsp. XVII. 8. és 13.) Nördlingenben 1331-ben hatóságilag megadott joga volt a zsidó biróságnak a bünösök szemeit kiszúratni, testrészeit levágnatni. (Wiener, Regesten 36. 1.)

³⁾ Messinában történt 1304-ben, hogy a biróság kiközösítette a község orvosát, Áron mestert, amiért joggal való visszaélés miatt a királyi biróságnál emelt panaszt. Depping, i. m. 355. 1.

járóság — a peres felek neveinek elhagyásával — más község bírósága elé terjesztette; ha a második ítélet az elsővel megegyezett, úgy jogában állt a feleknek még egy harmadik rabbibirósághoz is appellálni. Ezen felebbezés bejelentési határideje 8 nap s ára 300 forint volt.¹⁾

III. FEJEZET.

Községi hivatalnokok.

A) A rabbi.

A rabbiság intézményének története nem választható el a zsidóság művelődési történetétől, s alig találhatnánk a zsidó községi szervezet keretében kimagaslóbb tényezőt, mely jobban tudná megvilágítani az egyes korok szervezetét s mely ennél fogva inkább megérdemelné a beható történeti kutatást, mint a rabbiság intézménye. De a történeti kutatás talaja e téren nincs még kellőleg előkészítve, a miért is jelen dolgozatban is csak darabos adalékokat nyújthatunk egy későbbben megírandó összefüggő történethez.

A mint *hitközséget* nem ismert a zsidóság, úgy nem ismert mai értelemben vett rabbit sem, mint a ki a hitközség kizárólagosan vallásos lelki szükségleteinek ki-

¹⁾ Hænle, i. m. 169. l. és Barbeck, Geschichte d. Juden in Nürnberg und Fürth. 63. l. Bár hiteles adatok nem támogatják, de valószínűnek látszik, hogy a Posenben létezett s egymás mellett működő három bíróság, melyek közül az első 100 frton felüli és ingatlanok miatti perekben ítelt, a második 20---100 frtig terjedő ügyekkel foglalkozott, a harmadik pedig 20 frton aluliakkal (l. Feilchenfeld, i. m. 127. l), szintén felebbezési fórumokat is képeztek.

elégítésére hivatalból szolgáló tényező. Legelső sorban nem a vallás őrének szerepét töltötte be a rabbi, hanem birói tisztet viselt; nem a vallásos élet felügyelőjére, vagy irányító tanítójára volt szükség az ő személyében, hanem mint bíróra, a ki a hagyományosan kifejlett vallásos törvény alapján ítélkezett s döntötte el az összes pöröket s nézeteltéréseket, akkár vallásos, akár polgári jellegűek voltak; törvénytudósokra volt szükség, kik a politikai szervezettel biró község lakósainak jogot szolgáltattak.

Ilyen birói tisztséget már a legrégebb zsidótörvény szerint csak az viselhetett, a ki e célra felhatalmazást nyert¹⁾ (ordinatio), mely felhatalmazás legelőször Mózesnél látható, ki a birói hivatalban segítségül vette maga mellé a véneket, a bölcseket és a törzsfőnököket s a ki Józsuát felavatta, kirendelte utódjának. Minden ordinált törvénytudósnak joga volt tanítványokat ordinálni, birói jogosultsággal felruházni.²⁾

A közönséges időszámítás előtti második század közepén, midőn a tartós szyr háborúk megzavarták az ország nyugalmát s a hellén műveltség behatása alatt pártokra szakadt a nép, bizonyára a jogszolgáltatás is sokat szenvedett, a mennyiben a háborús viszonyok legalább is megnehezítették annak az ellenőrzését, hogy hivatatlanok kezébe ne legyen kiszolgáltatva az igazságot kereső nép, valamint a szadduceusok és fari-

¹⁾ L. Bloch, Die Civilprozess-Ordnung nach mosaisch-talmudischem Rechte. 1. l. Maimuni, Szanhedrin IV. 1. 2.

²⁾ L. David Messer, Kebod Chakhamim, ed. Bernfeld. Berlin. 1899. 53. kk. 1.

zeusoknak vallásos térre átvitt politikai pártszenvedélye is gyakran nyújtott okot a győztes párt által birói székbe ültetett tudósok jogi megbízhatóságában való kételkedésre. Ilyen körülményeknek tudható be, hogy 142-ben¹⁾ a Synedrium létesült Jeruzsálemben, melynek fóruma elé kerültek az összes peres ügyek.

A synedrium feje volt a Nászi (pátriárka, fejedelem), működő vezetője pedig az Ab Beth Din (a bíróság elnöke).²⁾ Kezében volt a központi vezetés s a vallásos ügyek intézése,³⁾ holott a Ab Beth Din a polgári pereket vezette.⁴⁾ Ettől az időtől kezdve egyedül a Pátriárka kizárólagos jogához tartozott az ordinálás; betöltötte az országban a birói állásokat, kik az egész közigazga-

¹⁾ Zunz, Gottesdienst, Vortr. ed. Brill 39. l. A Synedrium keletkezése és szervezete teljes homályban van még mindig; tény az, hogy a hasmoneus kortól kezdve létezett egy legfőbb birói hatóság. A Synedrium név Grætz, Geschichte III. 100. l. 2. jegyzete szerint római eredetre vezetendő vissza.

²⁾ A Synedrium elnöke *Raban*, a synedrium által graduált törvénytanárok *Rabbi* címet viseltek. L. Zunz, i. h. Eleinte valósággal csak egy feje volt a synedriumnak: a főpap, a ki ezen testület főnöki minőségében majd Nászi, majd Ab Beth Din címmel említették; e két cím közül az első a politikai, az utóbbi pedig a vallásügyi szereplésnek felel meg; eleinte tényleg a főpap reprezentálta mindkettőt; de a főpapi hivatal demoralizáltsága s a sadduceus főpapok tudatlansága mellett csakhamar különválasztatott a kettős szereplés s kifejlődött a vallási ügyek synedrionális vezető főnöke: az Ab Beth Din hivatal. Jelsky, Die innere Einrichtung des grossen Synedrions zu Jerusalem. Breslau, 1894. 42. l.

³⁾ Megállapította az újholdat, szökőévet, esőhiány idején böjtnapokat rendelt el. Taanith 24. a. Grætz, IV. jegy. 21.

⁴⁾ Ugyanott.

tást is intézték, korlátlan hatalommal bírtak polgári és vallásos ügyekben; magát a pátriárkát helyettesítették a vidéken. Chijja bar Abba kinevezési okmányában mondja a pátriárka: «küldjük hozzátok ezt a nagy férfiút, a ki megbizottunk s olyan, mint mi, mindaddig míg vissza nem tér hozzánk.»¹⁾ Körútjában, melyet ellenőrzés végett tett időnként az országban, szintén nevezett ki tanítókat, birákat ott, hol szükségét látta.²⁾

De úgy látszik, hogy a Nászi kizárólagos ordináló joga nem teljesíté azokat a várakozásokat, miket kinevezéseikhez fűztek, a mi azonban bizonyára nem a Nászi igaztalan eljárásának, mint inkább a zavaros politikai viszonyoknak tulajdonítható. Ugyanis Heródes

¹⁾ Jer. Chagiga I. 76. d. Grætz IV. 281. l.

²⁾ Jer. Jebamoth XII. 13. a. Bacher, Die Agada der palæstinensischen Amoräer II. kötet 154. és 175. l. Valószínű, hogy a pátriárkák által kinevezett biráknak megerősítést kellett nyerniök a római császárok részéről; Arcadius császár 392. évi edictumában ugyanis zsidó «primates» említettnek, kiket a császár feljogosít, hogy peres ügyekben biráskodjanak a zsidók felett; Honorius császár pedig 429-ben kiadott edictumában megszorítja a primates jogait, kik a pátriárkák hatáskörét óhajtották maguknak megszerezni; ezen primates valószínűleg a talmud által említett «arisztosz»-nak felel meg, a mi ismét a római patricziusok mintájára létesült hivatalnak felelne meg; bizonyára a pátriárkáknak volt meg a kandidálás joga, de a császár nevezte ki az arisztoszt vagy primatest; a patriarkatus megszűnése után (a mi összeesik Honorius császár edictumával) ezen primates akarták jogukat kiterjeszteni, a minek azonban a császár gátat vetett. L. Frankel, Mebo Hajerusalmi 65. l. és Monatsschrift 1866. évf. 474. l.

uralma idejéről mondják a források:¹⁾ «Midőn Sammai és Hillél tanítványai, a kik nem szolgáltak eléggé (azaz : nem szereztek elegendő gyakorlatot) elszaporodtak, sok czivódás támadt Izraélben ; kiküldtek hát az egész országba, s mindenütt vizsgálatot tartottak, és ha találtak tudós, istenfélő, ítélőképes s mindenki által kedvelt férfiút, azt megtették saját városában birának.» Valószínűleg az ilyen intézkedés háttérét képező épen nem épületes állapotok következtében háritotta el magáról a Nászi felelősséget, s kinevezési jogát megosztotta a legfőbb birósággal, a mely testülettel később egyetértőleg ordinált a Pátriárka.²⁾ Azonban II. Hillél pátriárka idején (330—365) megszűnt az ordinatio, s helyébe a törvénytudósok csak engedélyt kaptak (Resuth) a birói hivatal viselésére.³⁾

Ezen változás okát legfőképen abban kell keresnünk hogy Jeruzsálem pusztulása után a Synedrium is elvesztette régi hatályát s tekintélye, valamint jogköre az iskolákra szállt át, a melyeknek csakhamar hatalmas versenytársuk akadt a babyloni iskolákban. Egymással szembe került a palæsztinai zsidóság feje, a Nászi és Babyloniaié, az Exilarcha. Mindkettőt fejedelmi sarjadéknak mondja a hagyomány, azzal a különbséggel, hogy a Nászi-k női ágról, az Exilarchák pedig férfiágról származtak Dávid királyi házából.⁴⁾

E leszármaztatás következtében a Nászi kinevezési,

¹⁾ Toszifta Szanhedrin ed. Zuckermann 425. l.

²⁾ Maimuni, Szanhedrin IV. 3. 5. l. Bloch, i. h. 2. l. jegy. 5.

³⁾ Maimuni u. o. V. 8.

⁴⁾ Jer. Kilaim IX. 3. Sabb. 54. b.

illetőleg engedélyadási joga csak Palæsztinára s a határos községekre terjedt ki, holott az Exilarchaé mindenütt elismertetett.¹⁾ A kinevezési okirat (Igereth Resuth) így hangzott: «Küldjük N. N.-t bírónak N. N. városba, s hatalmat adunk neki, hogy törvényt tanítson és törvényt lásson peres ügyekben, tiltott s megengedett dolgokban és vallási kérdésekben, s a ki nem fogadja el az ítéletét, azzal szemben hatalmában áll tetszése szerint elbánni az illetővel.²⁾

A pátriárka intézmény megszűnte után (az 5. század elején] Palæsztinában s az Exilarchatus hanyatlása idején Babylonban (a 10. század végén) már csak az iskolafők autorizálták a törvénytudósokat.³⁾

A babyloniai iskolák megszűntével s az európaiak szaporodtával kezdődött a nagy visszaélés, melyet az autorizálással vittek végbe. Minden tanító autorizálhattott s a törvénytudós, kinek egyedüli életfeladata csak a tanulás volt, bárhol taníthatott s ítélezhetett, legfőlebb a ki kivált közülük, az az iskola élére állítottott. Spanyolország, melynek zsidósága legközvetlenebb érintkezésben állt a babyloniai iskolákkal, legtovább őrizte meg ezen iskolák tradícióját; törvénytudósai nem voltak hitközségi hivatalt viselő rabbik, hanem iskolafők, kiknek a tekintélye azonban országszerte s az ország határain túl is elismertetett s nézete döntő

¹⁾ Szanhedrin 5. a.

²⁾ Tesuboth Hageonim, ed. Harkavy (Zikkaron Lerisonim, ed. Mekizé Nirdamim IV.) Berlin 1887. 80. l. E kinevezést az Exilarcha írta a bíró részére. Harkavy u. o. 355. l.

³⁾ Ugyanott.

hatálylyal birt. De természetesen nem minden ügy kerülhetett az iskolafő ítélőszéke elé, s így különösen a vidéken szétszórt községekben fölburjánzott a szabad tanítás korcsajtása. Már Izsák b. Séseth értesít arról,¹⁾ hogy tanítói R. Perecz és R. Nissim nagy tekintélyükkel keresztülvitték, hogy csak az általuk rendezett házasságfelbontásokat ismerjék el, minthogy a rabbik sok hibát követtek el tudatlanságukkal, míg másrészt heves panaszban tör ki,²⁾ hogy «emberek támadnak a községekben, kik csak mellékes foglalkozással űzik a törvény tanulmányozását s túlságos szigorú ítéletekkel vallásunk ártalmára válnak». Ilyen állapotok visszahatással voltak magukra a hitközségekre is; gyengült a vallásos köztudat, maguk a hitközségek intézkedtek az istentiszteleti ritusban. Erősen jellemzi az állapotokat ugyancsak Izsák b. Séseth,³⁾ midőn arról tesz említést, hogy Spanyolországban nagyon el van terjedve a szokás (a 14. században), hogy a Tephilla-t (a 18-as imát) nem mondja előbb csendben a község s azután hangosan az előimádkozó, hanem, mivel legnagyobb-részt már könyvből sem tudnak imádkozni, mindjárt hangosan mondja el a kántor s vele együtt imádkozik a közönség. Így volt ez Arragonban is, de Saragossába jövet ő megszüntette ezt a szokást; ám a tudós R. Chisdaj b. Selomo beszélt el neki, hogy Castilia egy községében mint vendég tartózkodván néhány napig, fel-emelte szavát e téves szokás ellen, s figyelmeztette a

¹⁾ Rsp. 389. sz.

²⁾ Rsp. 28., 29., 44. sz.

³⁾ Rsp. 37. sz.

községet a helyes és törvényes imádkozási módra, azonban nem hallgattak rá; ekkor szentül megfogadta, hogy bárhova jöjjön is, sehol sem fog az ottani szokás ellen föllépni, *ha csak hatalma nem lesz ott*. Ezen fogadalmnak bizonyosan oly kellemetlen háttere volt, a mit a tudós R. Chisdaj már restelt elbeszélni, de a mi szomorú bizonyítékát adná az akkori züllött viszonyoknak.

Az üldözések s a tanszabadság a képzelhető legziláltabb viszonyokat teremtették a községekben. A szokás vált törvényté. «Minhag abhothénu thóra hi — apáink szokása a törvény» alaptétele lett a vallásos életnek, a mi óriási fejetlenségnek s kapkodásnak volt okozója.

Más vallásos szokás¹⁾ kapott lábra Ausztriában, más Morvaországban; Lengyelország és Szilézia, Elzász és Schweiz, Alsó- és Felső-Rajnavidék, Lombardia és Szászországban, mindenütt más-más módon nyilatkozott meg a vallásos élet; de magukban az egyes városokban is más szokások vertek gyökeret, mint Speyer, Worms, Mainz, Regensburg, Magdeburg, Erfurt, Köln, Bécs, Krems, Neustadt, mindmegannyi központjaivá váltak a külön szokásoknak. Rabbik mint hivatalnokok nem léteztek,²⁾ a tanítás mindenütt ingyenes volt. De

¹⁾ L. erről bővebben Gudemann, Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Deutschland während des XIV. und XV. Jhrndrts. Wien, 1888. 12. kk. 1.

²⁾ Gudemann, Gesch. d. Erz. und d. Cult. d. Juden in Frankreich und Deutschland (X—XIV. Jhrndrt.) Wien, 1880. 23. és 70. l. érdekes összeállítást ad a spanyol és délfrancia, valamint az északfrancia tudósok czímezéséről, mely szerint amazok állandó czímezése Chakham = Bölcs volt, holott ezek rendszerint Rabbanim névvel fordulnak elő, miből azt a kö-

az üldözések s a velük járó fosztogatások lehetetlenné tették az ingyenes tanítást, s ha már fizetni kellett, a községek létesítettek tanítói állásokat, hivatalt, melynek viselője a Rabbi, az irányadó tanító, a község által egyedül elismert vallásos fő, kinek képesítettségét a községek — az üldözések folytán mintegy kihalt valóságismeret következtében — nem tudta megítélni s így legkevésbé hivatottak kezébe kerültek az állások. Ezen állapotok indították R. Méir Halévi bécsi rabbit azon intézkedésre, hogy a Morénu¹⁾ cím képesítsen a rabbi-hivatal betöltésére s házasságkötések s felbontások rendezésére. Bécs volt akkor Németország legnagyobb zsidó községe, tehát intézkedése, mely nem hierarchikus törekvés volt, hanem az erkölcsi és szellemi súlye-

vetkeztetést vonja le, hogy Északfranciaországban hivatalos állást töltöttek be a rabbik.

¹⁾ A Morénu cím utánzása az egyetemek Doctor vagy Magister fokozatának. A Doctor cím először 1128—1137-ben adatott Bolognában; tehát Olaszország a forrása, amint hogy a Morénu cím is leginkább ott volt elterjedve. Általában Németországban keletkezettnek tekintik s kezdeményezőjének Jacob Möln bécsi rabbit (mgh. 1427-ben) mondják. Valószínű, hogy már R. Izsák b. Mósé kezdte 1250 körül, minthogy tanítványa Meir Rothenburg már ezen címen fordul elő; tényleg Nyugoteuropában a Rabbikat Chakham-oknak hívták, a mi inkább megfelel a Doctor címnek, holott a Morénu jobban felel meg a Magister címnek, a mi Németországban volt honos. L. bővebben Fränkel, Die geistliche Amtsbefähigung im Judenthume (Jahrbuch für die Gesch. d. Juden und des Judenthums. Leipzig, 1860.) 162. l. Güdemann, Die Neugestaltung des Rabbinerwesens (Monatsschrift für Gesch. und Wiss. d. J. 1864.) 68. kk. 1.

dés meggátlására irányult, egész Németországban visszhangra talált.

De Franciaország északi részében nagy háborúságot idézett elő Méir Halévi rendelkezése. Ugyanis ¹⁾ Menassier de Vesou gazdag zsidó, ki nagy befolyással birt az udvarnál és zsidóknál, minthogy királyi megbízás folytán ő szedte be a zsidó-adót, melyet 14 százalék díjazás mellett szolgáltatott be az udvarhoz, keresztülvitte a községeknél, hogy a provençe-ból oda jött s velesógorságban levő R. Matatija b. József tudóst ismerjék el egész északi Franciaország főrabbiává; bizonyára nem nagy fáradságába került a főadószedőnek, hogy a csak röviddel azelőtt befogadott zsidókat s ujonnan alakult községeket rávegye e választásra, mely választást V. Károly (1364—1380) meg is erősítette. Matatija Párisban iskolát alapított s vallási és polgári ügyekben ítélkezett. Halála után fia R. Jochanan követte a díszes tisztségben, a melyet azonban nem sokáig viselhetett. Hatalmas pártfogója Menassier meghalt, kit hivatalában fia Salamon követett, de a kinek nemcsak hogy VI. Károlynál nem volt olyan befolyása, mint atyjának, de egy 1381-iki párisi zsidóellenes zavargás alkalmával meg is öletett. Így R. Jochanan pártfogó nélkül maradt s bizonyára a Menassier-család befolyása alól felszabadult községek sem voltak egészen ártatlanok az ellene kitört háborúban, melyhez Méir Halévi intézkedése adta meg a közvetlen okot. Ugyanis Jesaja Astruc b. Abba Mári, ki előbb Matati-

¹⁾ Grætz, VII. 2. k. 8. s kk. 1. Güdemann, Gesch. d. E. und d. C. in Fr. und D. X—XIV. 241. s kk. 1.

jáhnak, utóbb Méir Halévinek volt tanítványa, az utóbbi által felruháztatván a Morénu czímmel, egyszersmind egyedüli jogosítványt is nyert Francziaországban Rabbi hivatal viselésére, iskolatartásra s tanítványok felavatóására. Jesaja nyiltan fellépett Jochanan ellen, a ki panaszával a legnagyobb spanyol tekintélyhez, Izsák b. Séseth-hez fordult. Izsák b. S. válasza,¹⁾ mely nagyon jellemző az akkori zsidóság helyzetére, kivonatosan a következő: «Ismerem a hírét R. Matitjáhnak, ki kivált a franczia rabbik közül, tanítványokat előkészített rabbiknak, jámbor és igaz volt, a miért Czarfath (északi Francziaország) községei elhatározták, hogy ő legyen mindenben a legfőbb ítéletmondó; minthogy békét állított helyre az országban, megválasztották mindnyájuk fölé s még a király is helybenhagyta tisztségét. Halála után fiára szállt a hivatal, ki mindenben atyja nyomdokaiban jár, ítél az egész országban a király s a községek egyetértő akaratából; sok tanítványa is van, kik közül már többeket rabbikká avatott *askenáz* (német) és *czarfath* (észak franczia) szokás szerint, a hol a rabbik tanítványaikat rabbikká avatják. Egyszerre csak támad egy R. Jesaja nevű ember, kinek vitás ügye támadt Jóchanan-nal, elmegy Németországba Méir Halévihez, kit izgató beszéddel rávesz a következő kiközösítéssel fenyegető ítéletre: az a rabbi, a ki Czarfathban iskolát mer tartani s állást elfoglalni R. Jesaja felhatalmazása nélkül, annak a Get (elválás) és Chalicza (sógorsági házasság felbontása) rendezése érvénytelen. Hogyan merészelhet ilyet Méir Halévi?

¹⁾ Rsp. 269—272.

Miként ragadhat magához uralmat s tehet intézkedést idegen országban? Ha még oly kiváló tudós volna is, nem mondhat ki határozatot Czarfath országra, a nélkül, hogy azon ország községei és rabbijai fölhatalmazták volna, főleg ott, hol királyi kinevezéssel s a községek akaratából oly kiváló tudós működik, mint Jóchanan. *Meg nem foghatom Méir Halévi eljárását, mert nálunk minden község maga hoz tetszése szerint, de fejedelmi felhatalmazással határozatot, s ha Mózes vagy Sámuel próféta támadna fel köztünk, azok is fejükkel játszanának, mert felségsértést követnének el, ha királyi engedély nélkül akarnának valamelyes határozatot kimondani és semmiféle törvénytudó nem mondhat kiközösítő átkot, csak királyi engedélylyel.»¹⁾* Izsák b. S. tehát Jochanan pártjára állt, s miután természetesen mellette voltak azok a franczia rabbik is, ki atyjánál s nála tanultak, tovább viselte hivatalát, a melyet azonban nem sokáig élvezhetett, minthogy már 1394-ben kiűzték Franciaországból a zsidókat.

Izsák b. Séseth szavaiból mintegy a meglegedettség világlik elő, midőn a német-franczia községi és rabbisági viszonyokatszembeállítja a spanyolországgal, hol, daczára a főrabbiság intézményének, nem volt semmi összekötő kapocs a községek közt s nem ismerték el a hivatalviselésre egyedül jogosító rabbiavatást.

Izsák b. Sésethnek azonban kevés oka volt a Spanyolországban dívott szabad rabbi-működést dicsérőleg szembe állítani Méir Halévi intézkedésével, mely a

¹⁾ Hurmana di-malka.

Morénú képesíttségéhez kötötte a községi hivatalos rabbi-állást.

Hogy ezen intézkedéstől nagyon távol állt a hierarchikus törekvés, legjobban az bizonyítja, hogy nagyobb községekben több rabbi is működött egymás mellett, mint Bécs, Krems, Nürnberg, Mainz községeiben, noha ezen egymás melletti működés nem mindig volt békés.¹⁾

A békétlenség mellett a törvénytudósok züllött erkölcsének szomorú példáit, melyek a szabad működés következményei voltak, nyújtják a források,²⁾ valamint a községek olyatén viselkedéséről is akadunk nagy számban adatokra a törvénytudósokkal szemben, melyek nem igen mozdították elő a község legfőbb vallásos tekintélyének méltóságát.³⁾

A 16. századtól kezdve főleg Lengyelország az, hol a legmélyebb süllyedés képe látható a rabbiállás betöltése s működése körül. Sámuel Edels még nagyon enyhén ítéli meg a helyzetet, midőn mondja: «kinek ma vagyona van, az pénzért megvásárolja a rabbiállást s tisz-

¹⁾ Jellemző esetek rabbik czivódásáról említve vannak Gastfreund, Die Wiener Rabbinen seit der ältesten Zeiten. Wien, 1879. 66. l., J. M. Zunz. Geschichte der Krakauer Rabbinat. Lemberg 1874. 37., Buber Ansché Schém, Krakau, 1895. 12. l., Isr. Bruna Rsp. 253. és 277. sz., J. Weil Rsp. 147. és 151. sz., Würfel, Nachrichten von der Judengemeinde, welche ehedin in der Reichsstadt Nürnberg angerichtet gewesen. Nürenberg, 1753. 56. l., R. Dávid ibn Abi Zimra Rsp. 518. sz.

²⁾ Salomo Adreth Rsp. 180. sz., József Kolon Rsp. 170. és 21. sz.

³⁾ Moses Minz Rsp. 76. sz., J. Bruna Rsp. 231. sz., Czwi, Askenazi Rsp. 18. sz.

teletet hajhász.»¹⁾ Salomoh Lurja (1550 körül) is elpanaszolja²⁾: «Fájdalom, sokan vannak az ordináltak, de kevesek a tudósok; mihelyt megszerzi valaki pénzzel a rabbi hivatal viselésre az engedélyt, ugyancsak pénzzel tanítványokat is szerez, urat játszik, községek s tudósok fölött itélkeznek, megengedi a tiltottat s tudatlansággal ordinál tanítványokat.»³⁾

R. Sabbataj (Seftel) Horwitz, Lengyelország főrabija a 17. században már határozott indítvánnyal lép

¹⁾ Chiddusé Hagadoth 40. a. l., Güdemann, Quellenschriften zur Geschichte des Unterrichts und der Erziehung bei den deutschen Juden. Berlin, 1891. 302. l.

²⁾ Jam sel Salomo, B. Kama VIII. 58. l., Güdemann, i. m. 49. l.

³⁾ Posenben szigorú községi határozatot hoztak, hogy a Lengyelországban divott rabbiállás vásárlását mindenképen meg kell akadályozni, s Posen jó hírnevét fentartani. Érdekes, hogy ezen határozat dacára a 18. század második felében már újabb határozatot hoztak, mely szerint a megüresedett rabbiszéket csak olyannal töltik be, ki 300 aranyat ajándékoz a községnek; hosszas tárgyalások után 200 arannyal is megelégedtek, de kimondták, hogy költözködési költséget nem adnak a rabbinak. Ez a rabbi R. József Haczedik (R. Ezekiel Landau prágai főrabbi veje) volt. Perles i. m. 74. l. Különben nemcsak a rabbiállásnak, de a rabbiképesítésnek is pénzzel való megszerzhetőségére már az intézmény keletkezési idejéből is találunk adatokat. Kethuboth 17. a. beszéli el, hogy a midón Ammit és Asszit ordináltak, a következő szavakkal üdvözölték őket: «Ilyeneket ordináljatok s nem olyanokat, kik fabatkát sem érnek», a mivel II. Jehuda patriárkára akartak utalni, kinek idejében sok méltatlant ordináltak, s a mikor ép Ammi merészelt a patriárka szemébe vágni: «Ne csinálj ezüstért birókat». L. Bacher, Die Agada der palästinenischen Amoräer. II. kötet. 145. és 149. ll.

föl a helyzet javítására.¹⁾ «Azok jutnak hivatalhoz s méltósághoz, kiknek nagy protekciójuk van. Szegényebb községek csak oly rabbit alkalmaznak, ki gazdag; nem a tudománya az irányadó, hanem a magánvagyon. Lengyelország kiváló tudósai már átkot is mondtak azokra, kik ily módon választanak rabbit s kik elfogadnak ily rabbiállást, de az átokkal senki sem törődik. Azt tanácsolnám azért, hogy Izraél legtekintélyesebb férfiai gyűljenek össze tanácskozásra, hogy együttes erővel legyen ezen állapot megszüntethető.»

Nagyon jellemző R. Zelig Margulies (18. század elején) nyilatkozata is²⁾: «Tanítóm, a lisszai rabbi, egy pörben szigorúan ítelt egyik előljárója ellen, a ki erre szemére hányta, hogy megválasztatását neki köszönheti; tanítóm rögtön kocsit rendelt, hogy elhagyja a várost. Bizony minden rabbi ajtaja előtt útra kész kocsinak kellene állni! Németországban is ilyen állapotok vannak, hogy túlhatalmasak az előljárók. Ezért felszólítok Lengyelországban minden előljárót, óvakodjanak a rabbiállás betöltésénél a megvesztegetéstől.»

Ilyen általános viszonyok közepette szinte föl se tűnhetik, ha oly eset is fordult elő a 17. században, hogy a rabbi elfoglalta az állását, de már egy heti ottlét után el is hagyta.³⁾

A rabbiválasztás módja nagyon különböző volt. Általában a község minden adófizető tagja leszavazott s oly többség döntött, melyben képviselve volt nemcsak a

1) Wawé Haámudim XXI. — Güdemann, 117. l.

2) Chibburé Likkutim, Előszó. — Güdemann, 191. l.

3) Menachem Nikolsburg Rsp. Czemach Czedek 3. sz.

szavazók többsége, számszerint (rob minjan), hanem a vagyoni többség is (rob binjan¹); de sok helyütt — természetesen közgyűlési döntés alapján — közvetett volt a választás, oly módon, hogy az összes adófizetők közül «választó bizottság» sorsoltatott ki. Volt olyan módozat is, hogy csak a nagy adót fizetők és tudósok (intelligensek!) választottak; ugyanis meghatározott egy adóminimum, mely alatt nem volt

¹) Ilyen kettős többség nemcsak a rabbi, de a kántor és sammesz választásnál is szükségeltetik. E kettős többség könnyebb megértése, de magának a dolognak érdekessége miatt, egész terjedelmében közlöm itt Nikolsburgi Menachem Rspát (Cz. Czedek 1. sz.): Kremsier község] sammeszt akart választani; egészben 50 adófizető tagja van s ezek közt egy nagyon gazdag, ki két fiával s két vejével együtt többet fizet, mint a többi 45 tag, vagyis az összes adó $\frac{3}{5}$ -ét. Jelen választásnál a 45 tag más sammeszt óhajt, mint az 5 nagy adófizető, tehát szavazattöbbség meg volna, de hiányzik a vagyontöbbség. Mit tegyenek? Nikolsburgi Menachem rendkívül ügyes felelete a következő volt: Az alkalmazottak fizetése ősi törvény szerint úgy vettetik ki a tagokra, hogy felét a lélekszám szerint, felét pedig az állami adó arányában kötelesek a tagok megfizetni. Ezen az alapon jelen esetben megvan mindkét többség. Ugyanis a sammesz fizetése 50 frt; fele — 25 frt — a tagok közt egyenlően osztatik be, tehát 45 tagra jut $22\frac{1}{2}$ frt, az öt gazdagra pedig összesen $2\frac{1}{2}$ frt. A másik fele — szintén 25 frt — az adó arányában vettetik ki, tehát a 45 tag az összes adó $\frac{2}{5}$ -ét fizetvén, jelen esetben 10 frtot, az öt gazdag az összadó $\frac{3}{5}$ -ét fedezvén, 15 frtot fizetne; összegezve az egészet, a 45 tag a sammesz fizetéséhez $32\frac{1}{2}$ frttal, az öt tag pedig csak $17\frac{1}{2}$ frttal járulna, tehát meg volna mindkétnemű többség; az illető gazdag tagja volt a morva országos választmányynak, nem akarta elismerni az ítéletet, fölebbezett az orsz. választmányhoz, de elutasított.

senkinek választójoga, hacsak legalább is Chabér czíme nem volt.¹⁾

A mi a rabbik fizetését illeti, legrégibb időktől fogva a legideálisabb felfogás uralkodott, hogy a törvény tanítása s a biráskodás ingyenes legyen úgy, hogy a tudósok nem az e téren kifejtett munkájukért fizettettek, hanem oly czímen, hogy az alatt az idő alatt egyéb keresettől elesnek. De már az európai községek keletkezésekor elterjedt volt a községtől húzott állandó fizetés. Simon b. Czemach Duran²⁾ mint az összes korok s községekben elfogadott szokást említi, hogy «minden zsidónak kötelessége a tudósok és birák tisztességes (derekh Kabhód) ellátásához hozzájárulni, hogy ne szüneteljenek istenies munkájokban s ne veszítsék el tekintélyüket a tudatlan köznép előtt szegénységük miatt.» Tényleg hozzá is járult mindenki, kivéve, ha a törvénytudós megharagudott valamely községi tagra s fogadalmat tett, hogy attól a tagtól nem akar semmit sem élvezni, mely esetben az illető tag fel volt mentve a járulék alól.³⁾

A mely községben szokásossá vált csak meghatározott időre választani, illetőleg felfogadni a törvénytudóst, ott az idő leteltével el is bocsátható, különben pedig ha egyszer elismertetett községében rabbinak, nem mozdítható el tisztségéből, ha nagyobb tudós is telepedt meg ottan,⁴⁾ legfőképen pedig akkor tekintendő

¹⁾ U. o. 3. sz.

²⁾ Rsp. I. 142—148. sz.

³⁾ U. o. 138. sz. József Trani Rsp. I. 5. sz.

⁴⁾ Jóreh Deah 245. l. (M. Isserles). Érdekes egy újabbkori

véglegesnek az állása, ha az állam akaratából választott meg.¹⁾

A rabbiknak az államhatalomhoz való viszonyáról, mely egészen más oldaláról mutatja a rabbiság intézményét, külön fejezetben lesz szó. Itt még csak azt tartom megemlítenedőnek, hogy később alkalmilag fogok egyes községek különleges feltételeire, (mintpl. a 17. században az ó-budai község határozatára,²⁾ mely szerint nem volt szabad olyan rabbit választani, kinek a községben rokona volt, vagy ugyanakkor a hamburgi községére,³⁾ hogy az ottani rabbinak nem volt szabad egy községi tagot sem meglátogatni) utalni, itt csak az általános helyzet megismeréséhez óhajtottam adatokkal szolgálni.

B) Az előimádkozó.

A talmud korában az istentisztelet szolgálatára nem létezett hivataloszerű előimádkozó; a Seliach Czibbur⁴⁾ (a község megbizottja) bárki lehetett, ki értett hozzá s

hires rabbi Méir Asch (Ungvárt) ítélete (Rsp. 95. sz.), mely szerint még a szerződésben kitett idő is csak arra való, hogy a rabbi ne hagyja el előbb a községet, mivel odajövele sok kiadással járt.

¹⁾ U. o. és Chosen Mispat III. (M. Isserles).

²⁾ Gerson Askenázi, Abodath Hagersuni Rsp. I. 2., kihez kérdést intéztek, hogy Ephrajim Kohen fiának szabad-e azon határozat értelmében O-Budáról nősülni, minthogy atyja ottani rabbi. A felelet persze igenlő volt.

³⁾ Haarbleicher, Zwei Epochen aus der Geschichte der deutsch-isr. Gemeinde in Hamburg (Hamburg, 1866.) 25. l.

⁴⁾ Berakhoth V. 4. 5.

különben is tiszteletre méltó egyéniség volt. Az istentisztelet szolgálatában csak a Kóré¹⁾ (tóra-felolvasó) és a Chazan Hakenészeth²⁾ (templomszolga, felügyelő) volt a község által állandó minőségben felfogadott hivatalnok; az előbbi azért, mert nem tudott mindenki felolvasni, az utóbbi pedig, kinek feladata volt mindenben a Ros Hakenészeth (templomelöljáró) utasításait teljesíteni, mivel pusztán tiszteletből természetesen senki sem vállalkozott e hivatalra.

¹⁾ Toszifta Megilla 226. 5.

²⁾ Jóma VII. 1. Sóta VII. 7. Kiddusin 51. b. A Chazan szóval sokféle hivatalt jelez a talmud; jelent «őr»-t, «felügyelő»-t (ki az istentisztelet külsőségeire felügyel. B. Meczia 93. b.), továbbá «néző» értelemben, mint a «tanulók felügyelő»-ja, ki megnézte, hol olvasnak a tanulók (Sabbath 11. a.), továbbá előfordul mint «törvényszéki kiküldött» (Sabbath 56. a.). Az Orient 1844. évfolyam 43. számban közölt nézet szerint a mai Chazan Énekes Charzanim szóból származott az «r» betű beolvadásával; költők voltak, kik maguk szerezték költeményeiket adták elő. További értelmére l. Hecht, Der Vorsängerdienst der Israeliten nach seiner geschichtl. Entwicklung. Creuzenach, 1853. 19. l. — Legvalóbbszínű Goldziher közlése Arabische Aeusserungen über Gebete der Juden (Monatschrift XX. évf. 317. l.), mely szerint egy XIII. századbéli arab író elbeszéli, hogy a midőn a perzsák eltiltották a zsidóknak az imádkozást, a zsidók imákat költöttek, azokat a többi rendes imák közé keverték s elnevezték «al-hazana»-nak, mikre melódiákat csináltak; a különbség az volt, hogy az imának nem volt melódiája, holott a hazanát együtt énekeltek; ha tehát a perzsák rajtakapták őket imádkozásnál, avval védekeztek, hogy csak hazanát énekelnek. A Hazana a héber Chazan szóból alkottatott s már ott látjuk a szó mai használatát, mely nem annyira előimádkozót, mint inkább énekest jelent.

A szétszóratás idején egybeolvadt e három tisztség, csak nagyobb községek voltak abban a helyzetben, hogy külön alkalmazottak által lássák el a szolgálatot. A szabad előimádkozási jog ugyan fentartotta magát a legtöbb községben még mai napig is, s mindenki különös tiszteletnek tekintette, ha az előimádkozó asztalkoz léphetett, de részint a hozzá nem értés, részint pedig az előimádkozásra képesek és méltók közti czivódásra alkalmas versengése szükségessé tévé, hogy a községek ne elégedjenek meg önmaguktól ajánlkozó előimádkozókkal, hanem rendes fizetés mellett fogadjanak arra alkalmas egyént.¹⁾

Az előimádkozó rendszerint tóra-felolvasó és egyszersmind jegyző is volt, természetesen a község nagysága szerint s vagy élethossziglan, vagy kikötött időre szól alkalmaztatása, sőt itt is — mint a rabbiknál — a lehetőség határain belül az apát a fiú követte és szerződés biztosította jogait s írta elő kötelességeit.²⁾ Időleges alkalmaztatásnál nemcsak a község kötötte le magát, de az előimádkozó is, hogy előbb nem hagyja el a községet³⁾ még ha máshol nagyobb fizetést kapna is,⁴⁾ azonban időközben csak a legsúlyosabb erkölcsi vagy vallási vétség miatt fosztatott meg állásától.⁵⁾

Olyan községben, hol rabbira és előimádkozóra volt

¹⁾ Selomo Adreth Rsp. 405. sz.

²⁾ U. o. Rsp. 300. sz.

³⁾ Jakob Katz Miprag Rsp. I. 49. sz.

⁴⁾ Bacharach, Rsp. Chavoth Jair 140. sz.

⁵⁾ Kóbecz Tesuboth ha-Rambam (ed. Lipcse) 88. sz. Bacharach, Rsp. Chút Hásóni 60. sz. Münz Mózes Rsp. (ed. Prága, 1827.) 10. és 14. sz.

szükség, de mindkettőt nem bírta eltartani, ott — ha- csak nem nagyon kiváló az alkalmazandó rabbi — előbb kántort kellett fogadni,¹⁾ s a fizetés mindig előleges részletekben volt kiszolgáltatandó.²⁾ Különben minden község maga határozta meg a szolgálati viszonyt. Szabályzat nem létezett; csak a 17. században készítettett a bambergi község a híres Móse Minz rabbi által egy külön szabályzatot az előimádkozó részére, melynek főbb pontjai voltak: ³⁾ első és utolsó legyen a templom- ban jövéskor és távozáskor, kifogástalan jellemű, alá- zatos, nős legyen; értse a Szentírást; imádkozás köz- ben ne mozogjon s tisztán ejtse ki a szavakat.

Nem mutatható ki, hogy mikor követeltetett meg az előimádkozótól, vagy kántortól a metszői képesítettség, minthogy maga a metszőség nem volt községi alkal- maztatáshoz kötve, csak a tudatlanság terjedésével szoktak lassanként a községek hozzá, hogy direkt köz- ségi metszőt alkalmazzanak; azonban mint ma, úgy már a középkorban is a község nagysága és adózó- képeessége volt irányadó a szolgálat egyesítésére vagy különválasztására.

¹⁾ Orach Chájim 53. 24.

²⁾ Jakob Weil Rsp. 149. sz.

³⁾ Rsp. (ed. Lemberg, 1851.) 81. sz. A szabályzat arra is kiterjeszkedik, hogy a Semá imát miként mondja el hangosan az előimádkozó; úgy látszik, hogy akkor még az előimád- kozó mondta, a mit utóbb — rendszerint csak Lemaan jirbeu- nál kezdve — a rabbik mondták. Különben Dávid ibn Abi Zimra Rsp. III. 446. sz. is említi, hogy az előimádkozó han- gosan mondja el az egész Semát, hogy olyanok, kik nem tudnak olvasni, vele együtt mondhassák. Persze a tudatlan előimádkozóktól később a rabbik vették át ezt a szerepet.

A mi végre az államhatalom befolyását illeti, törvény mondta ki, hogy előimádkozót az uralkodó parancsára nem szabad választani, még ha tetszenék is a többségnek.¹⁾

C) Egyéb alkalmazottak.

a) *A tanító.* A szabad tanítás intézménye mellett a község is alkalmazhatott²⁾ tanítót, a kit azonban nem az egész község, hanem a tanulók szülei fizettek; ezért a járulékért a község felelős³⁾ s a községnek jogában áll a magántanítók működését betiltani, ha községi tanító van alkalmaztatásban.⁴⁾

b) *Titkár* (Neeman), kinek tisztsége szorosán egybefügg az önálló bíraskodással. A mely községben rabbi-bíróság volt, ott rendszeren egy, vagy több községi irnokot vagy titkárt is alkalmaztak, a ki egyedül volt feljogosítva bármennemű érvényes okmány kiállítására.⁵⁾ Voltak községek, hol az okmányok és ítéletek aláírására még állandó tanukat is alkalmaztak.⁶⁾

Rómában a 17. század elejétől kezdve egészen a 18. század végéig a rabbik vezették a Congrega jegyzőkönyveit s végezték az irattárosi teendőket.⁷⁾

c) Minden községnek gondoskodnia kellett, hogy 10 felnőtt férfi állandóan jelen lehessen az istentiszte-

¹⁾ Orach Chajim 53. 21.

²⁾ Baba bathra 21. a.

³⁾ Simon b. Czemach Duran Rsp. I. 64. III. 109. sz.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Chosen Mispat LXI. 1. Izsák b. Séseth Rsp. 195. és 304. sz.

⁶⁾ Chosen Mispat XXXIII. 18. és XXXVII. 22.

⁷⁾ Berliner, Gesch. der Juden in Rom. II. 2. 54. és 102. ll.

letnél.¹⁾ Ezek az Aszara Bätlanim, kik alatt nem «tiz munkanélküli» értendő, hanem az a «tiz», kiket e célra felfogad a község, hogy minden munkát hagyjanak abba, ha a templomban szükség van rájuk a Míjjan kiegészítéséhez.²⁾

Különben a tisztségek s az alkalmazottak, vagy hivatalnoki személyzet száma és beosztása természetesen a község nagyságától függött. A bécsi belügyminiszteri levéltárban van egy 1754. évi schematizmusz, mely külön sorolja fel a hivatalnokokat (gemain Amttier) s külön a szolgákat (Bedienungen); a hivatalnokok közt említettnek — hivatali tekintély sorrendjében — : a rabbik és tisztviselők, Gemain-Rabbiner, statuirte Juristen (rabbisági ülnökök), Judenrichter (előljárók), Geschworene (előljárósági tagok), Gemain-Ausschuss, Commissarien, Cassaverwalter és Almosenpfleger; a tulajdonképeni alkalmazottak, szolgák közt említettik: Beglaubte, Schulsinger, Gemeinschreiber, Gemainbedienter és Schulbedienter.³⁾ Ebben a schematizmuszban kifejezést nyer a közfelfogás, mely a zsidóság egész történetén át — az emanczipációig — uralkodott, mely szerint a rabbi nem a község alkalmazottaihoz, hanem a község vezetőségéhez tartozott.

¹⁾ Szanhedrin 17. b. Megilla 5. a.

²⁾ Kóbecz Tesuboth ha-Rambam 17. sz.

³⁾ Wolf, Kleine historische Schriften 152. l. Kaufmann, Die letzte Vertreibung etc. 15. l. 1624-ből említi «Rabbiner, Underweiser, Vorsinger, Schreiber, Umbsager, Schuel-Klopfer und alle andern nothwendigen Personen». L. még Geiger, Gesch. der Juden in Berlin. II. 57. l.

IV. FEJEZET.

Községi határozatok.

A szétszóratás, mely Jeruzsálem pusztulásával a zsidóság szétagolását vont maga után, csak az európai községek keletkezésével hozta létre szemmel láthatólag a községek izoláltságát. Úgy Palesztinában, mint Babylonban egységes világi uralom alatt állván, ott a Pátriárka, itt az Exilarcha rendeleteinek követésére köteleztetvén, az utóbbi intézmények teljes megszűntéig egyöntetű egységes községi szervezet s élet volt. De az európai községek a legkülönbözőbb állami fenhatóság alatt a legeltérőbb törvények igájában egészen magukra hagyatva kénytelenek voltak az egész közösségtől különváltan saját tekintélyük súlyával gondoskodni belszükségleteik követelte határozatokról. Korán uralkodott már megdönthetetlen törvény gyanánt az elv: «a községnek a saját városában ugyanazon tekintélye van, mint volt a Gáónoknak egész Izraélben;» vagy: «az előljárók uralkodói joggal birnak a községben;» vagy: «a község előljáróságának határozatai ép oly jogerősek, mint a nagy Synedriuméi.»¹⁾ Ezek az elvek uralkodókká váltak s mintegy erkölcsi kapcsoló képeztek az európai zsidóságban. A mit a község többsége, illetőleg — mint látni fogjuk — a vezetősége a község érdekében jónak látott, akár vallásos, akár köz-

¹⁾ Chosen Mispat II. Pachad Jiczchak, ed. Mekiczé Nirdamim, Lyck 1874. s. v. Czibbur.

igazgatási vagy polgári ügyekben, az előtt mindenkinek meg kellett hajolnia.

A községi határozatoknak mindenkéül fölötte a község büntető hatalma szerezhette érvényt. Külön fejezetben volt szó az állami hatalom segédkezése s felügyelete mellett kifejtett zsidó községi bíraskodás hatásköréről, mely nem csak pénzbírságra, de szabadságvesztésre, sőt testi fenytékre is kiterjedt; itt csak a község, illetve bíróság által kimondott legnagyobb büntetésről teszünk említést, melynek fenyegetése mellett hozattak rendszerint a községi határozatok: a Cherem-ről.¹⁾

Ez a legnagyobb büntetés, melylyel a község valamely tagját sujthatta: a közösségből való kizárás, még az egyéni érintkezésben is, a mi nem jelentett egyebet, mint erkölcsi halált s teljes anyagi tönkrejutást, mint-hogy a kiközösítés átka mindenüvé üldözte, még ha máshol akart is letelepedni.

A Cherem kimondását háromszoros figyelmeztetés²⁾ előzte meg s a bűn nagyságához képest kettős fokozatban szabott ki: A Nidduj-ban, mely harmincz napi hatálylyal bírt, mely meg nem térés esetén ismételtett, s ha még akkor sem állt be javulás, akkor a végleges Cheremben.

Szabály szerint³⁾ a következő 24 esetben mondatott ki a kiközösítési átok: 1. ki tudóst káromol, akár an-

¹⁾ A Cherem történeti kifejléséről l. Mandl, Der Bann. Brünn, 1898. és Wiesner, Der Bann in seiner geschichtlichen Entwicklung. Leipzig, 1864.

²⁾ Jore Dea 334. 2.

³⁾ Ugyanott 334. 43.

nak halála után is ; 2. ki a bíróság megbizottját szidalmazza ; 3. ki felebarátját szolgának mondja ; 4. ki könnyelműen bánik a tóra vagy hagyomány törvényeivel ; 5. ki a bíróság idézésére meg nem jelenik ; 6. ki nem tesz eleget a bíróság ítéletének ; 7. kinek ártalmas dolog (pl. döfös ökör) van birtokában s el nem távolítja ; 8. ki földbirtokát más vallásúnak adja el s nem vállalja magára a kár megtérítését, melyet hitsorsosának okozhat az idegen szomszédsága ; 9. ki nem zsidó bíróság előtt tanuságot tesz társa ellen, miáltal fizetésre kényszeríti társát oly esetben, melyben zsidó bíróság fölmentené ; 10. ha egy Kóhén mészáros a szentelt részeket magának tartja s nem adja más kóhénak ; 11. ki a hagyományos törvényen alapuló második ünnepnapot megszegi ; 12. ki a Peszach előtti nap délutánján dolgozik ; 13. ki Isten nevét hiába, vagy nem elég fontos ügy miatt tett eskü által kiejti ; 14. ki áldozatokat a szentélyen kívül étet meg mások által ; 15. ki másokat Isten nevének megszenségtelenítésére csábított ; 16. ki a Szentföldön kívül az ujholdat meghatározza ; 17. ki vak elé akadályt gördít ; 18. ki másokat visszatart valamely törvény teljesítésétől ; 19. ki tiltott húst megengedett gyanánt ad el ; 20. oly metsző, ki kését nem mutatja be a tudósnak ; 21. ki önmagát fertőzi (onania) ; 22. ki elvált feleségével szorosabb üzleti összeköttetést tart fen (ami erkölcstelenséghez vezethet) ; 23. erkölcstelen hirében álló tudós ; 24. ki átkot mond olyanra, ki nem szolgált rá.

Az átokmondás, mely törvény szerint csak e 24 eset körébe tartozó vétségre volt alkalmazható, a községi határozatok kötelező tekintélyének megóvására is kiter-

jesztetett, olyannyira, hogy ha a 24 esetben különbség tétetett az uralkodó hatalom befolyására vonatkozólag, mely szerint ha valaki vallástörvény megszegése miatt áll átok alatt s az uralkodó hatalom meg akarná tiltani, hogy az illető ellen a kiközösítést fogantossítsák, úgy érvényt kell szerezni a vallástörvénynek még akkor is, ha ez által a fejedelem haragja idéztnék is fel; ha azonban csak polgári ügy miatt (pl. társának nemzsidó bíróság elé való idézése miatt) mondatott ki az átok, úgy a fejedelem esetleges tiltakozása figyelembe vehető;¹⁾ de községi határozat be nem tartása miatt kimondott átok olybá vétetik, mintha a legsúlyosabb vallástörvény megszegése vonta volna azt maga után.

A községi határozat meghozatalának módozatára vonatkozólag, vajon az egész község, vagy csak az előjáróság hatásköréhez tartozik-e, elismert szabály volt az, hogy ott, a hol az előjáróság korlátlan teljhatalommal bizatik meg, az előjáróságnak jogában áll bármilyen érvényes határozat hozatala; a hol azonban az előjáróság csak kötött mandátummal választatik meg, ott érvényes határozathoz, melyre nem szól a mandátum, az egész község többségének beleegyezése szükségeltetett.²⁾

A határozat közzétételének módja eleinte olyan volt, hogy a templomban kihirdettetett s az egész község mintegy fogadalomra Ament mondott, később azonban

¹⁾ Joreh Deah 334. 48.

²⁾ Chosen Mispát II. — Pachad Jiczchak s. v. Thekanoth 156. b. 1.

szokássá vált, hogy az átok fenyegetésével csak kihirdettetett a határozat.¹⁾

Nem hozhatott a község, illetve előljáróság semmiféle határozatot a község bölcsének (rabbijának) tudta és jóváhagyása nélkül,²⁾ minthogy ő volt hivatva annak megítélésére, hogy mire szabad s lehet Cheremet mondani.

Községi határozat ellen nem lehetett a Beth Dinhez appellálni,³⁾ valamint hogy egyesek nem vonhatják ki magukat kötelező hatálya alól,⁴⁾ kivéve az adót nem fizetőket, minthogy azok egyáltalán nem tekintetnek községi tagoknak.⁵⁾

A határozat csak az illető községre kötelező s idegen községre nem kényszeríthető, még ha ugyanazon vá-

¹⁾ U. o. 153. b. l. Tur Jore Dea 228. (Beth József).

²⁾ Pachad Jiczchak u. o. 154. l. Maimuni, Hilchoth Mekhira XIV. 10. — B. Bathra 9. b. Chosen Mispat 231. végén. — Jakob Reischer Prágából Rsp. Sebhuth Jakob. Halle, 1789. Nr. 11. Ha az uralkodó hatalom elrendelte, hogy X. hozzájárulása nélkül nem szabad Cheremet mondani, s mégis megtette a község, a Cherem érvényes. Tur Jore Dea 228. (Beth József). A pamiersi zsidók, kik a XIII. században a Sant Antonini apátság jogköréhez tartoztak, bárminemű határozatot hoztak, csak akkor birtak érvénnyel, ha az apát jóváhagyta. Saige, i. m. 40. l., Depping, i. m. 166. l., Kayserling, Navarra und Baskenländer 138. l.

³⁾ Rsp. R. Meir Rothenburg ed. Bloch 209. l. Jore Dea 228. 34. Szemag 238.

⁴⁾ Chosen Mispat 447.

⁵⁾ Rsp. Simon b. Czemach Duran I. 123. Ebben különben határozott szabály nem létezett. M. Isserles szerint (Jore Dea 228. 33.) azokra is kötelező a határozat.

rosban volna is több község; azonban az átokkal sújtotta kimondott határozatot minden község tiszteletben tartozik tartani.¹⁾

Ha egy község vallásos megszorítást alkotott Cherem alatt s azután elköltözik onnét valaki oly helyre, hol az a megszorítás nem tartalék meg, az illetőnek ott is figyelembe kell vennie előbbi községe határozatát.²⁾

Cherem alatt hozott határozat megváltoztatható

¹⁾ Menudde lekahal echad menuddeh lekhal hakehilloth. L. Pachad Jiczchak, Lyck 1874. s. v. Kahal. — A Cherem mellett érdekes a királyi megerősítéssel hozott községi határozatok kötelező ereje, melyre példát ad a syracusai község, hol belviszályok következtében 1363-ban a következő szabályzatot alkották: 1. Az előjárók engedélye nélkül nem szabad sem házasságkötésnél, sem elválásnál segédkezni. 2. Elnök engedélye nélkül senki sem prédikálhat a templomban. 3. Ügy-
nökök csak megbizójuk által megállapított árban adhatnak el gabonát s nem drágábban. 4. Borkereskedőknek nem szabad a bort nemcsak vízzel, de más borral sem keverni. 5. A szegényelőjárók engedélye nélkül nem szabad gyűjtést rendezni. 6. A «papok»-nak (előimádkozó) nem szabad az előjáróság engedélye nélkül «misét olvasni». 7. Szombaton és ünnepen nem szabad pörösködni. 8—15. Előjárók felügyeleti jogát szabja meg. E határozatokat II. Frigyes király 1364-ben abban a reményben erősíti meg, hogy ezúttal a község békéje helyre lesz állítva, s egyszersmind utasítja a királyi hatóságokat, hogy a szabályzat megtartásában segédkezzenek a község vezetőinek. L. Güdemann, Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien. Wien, 1884. 277. és 339. ll.

²⁾ Jore Dea 228. 29. Ha pl. valaki oly vidékre költözik, hol R. Gersom Cheremje a soknejűség ellen nincsen érvényben, ott sem szabad több feleséget vennie (u. o. Túr).

az egész község, illetve előljáróság többségének óhajára.¹⁾

Ha azonban eskütétel alatt hozott a község határozatot, az mindaddig fenáll, míg a községben csak egy is létezik, ki meg nem bánta a határozatot.²⁾

Ha Cherem alatt hozott határozat érvényének időtartami lejáratára előtt már ellenkező értelmű határozatot hozott a község, a második határozat érvénytelen.³⁾

Ezen községi határozatok tartalma és iránya semmi által sem volt korlátolva; akár vallásos, akár közrend, közbiztonság vagy közgazdaság tekintetében látott jónak valamely határozathozatalt a község, minden irányban joga volt hozzá. Néhány példa szolgáljon e tény megvilágítására:

Az istentisztelet tartása szabadon gyakoroltathatván minden megszorítás nélkül, sokszor megtörtént, hogy a magánházakban összegyűlt Minjan-ok miatt a község hivatalos templomában alig lehetett istentisztelet tartani s a községi, illetve előljárósági határozatokat kihirdetni; ennek meggátolására a község pénzbüntetés és 30 napos átok alatt betilthatta a magánimaházakat.⁴⁾

¹⁾ U. o. 228. 31.

²⁾ U. o. 228. 30. és Túr Béth József.

³⁾ U. o. 228. 35.

⁴⁾ Rsp. Izsák b. Séseth 331. sz., a hol adott esetben a kivétel is említettik, mely szerint orvos, ki kora reggel már betegekhez jár, továbbá beteg, gyászoló és lakodalmas házban tartható külön istentisztelet. — Jákób Reischer Miprag, Rsp. Scheb Jákób III. 25. említ egy esetet, a midőn szombat, ünnep, újhold, hétfő és csütörtök napokon volt eltiltva a külön imatartás. — Meir Eisenstadt, Rsp. Imré És 8. sz.

Cherem alatt hozott községi határozat képezte a 13. század óta annak az alapját, hogy házasságkötés csak a község tudósa és 10 felnőtt férfi jelenlétében köthető.¹⁾

A határozatok kötelező erejét érdekesen illusztrálja a következő eset: egy levantei község tagjai elhatározták Cherem alatt, hogy Tebeth hó 11-ik napját maguk s minden utódaik Purim módjára ünnepeljék, minthogy azon a napon üldözéstől menekültek meg; a kik e határozatot hozták, már rég elhaltak s az utódok is már rég *kiűzettek* a városból s máshol telepedtek meg, mégis örömnapiak kellett megtartaniok azt a napot, bárhol laktak is.²⁾

Wormsban az 1096-iki üldözés emlékére elhatározták, hogy minden Sziván újholdján félnapot böjtölnek, délben Minchát imádkoznak, azután étkeznek s rendes időben mondják el az esti imát; de ha péntekre esnék az emléknapi, úgy már három órakor mondták el együtt a délutáni és esti imát; e határozat ellen évszázadokon át tiltakoztak a község rabbijai, nem használt

(Lemberg, 1852.) említi, hogy O-Budán az előljáróság azzal akart nyomatékot szerezni annak, hogy csak a nagy templomban szabad imádkozni, hogy a kis imaházakat el akarta adni. (A 18. század első felében.) — Hamburgban, hol külön német s spanyol község volt külön templommal, az egyik község megtiltotta tagjainak, hogy a másik község templomában imádkozzanak. Czwi Askenazi Rsp. 38. sz.

¹⁾ Salomoh Adreth Rsp. 1206. sz. Simon b. Czemach Duran Rsp. I. 133. és II. 5. sz. Izsák b. Séseth Rsp. 339. sz. Móse Alaskar Rsp. 48. sz.

²⁾ Móse Alaskar Rsp. 49. sz.

semmit, már három órakor kellett a hosszú nyári napon a péntek esti imát mondani.¹⁾

Cagliariban a község kiközösítés átka mellett eltiltotta tagjainak a sakkjátékot. Megtörtént, hogy a szicíliai király, ki szenvedélyes sakkjátékos volt, keresztül utaztában felszólított egy zsidót néhány játszámára, a ki azonban, félve a kiközösítéstől, nem mert engedni a felsőbb parancsnak, hanem jelentést tett az előljárásnál, mely elhatározta, hogy közbenjárnak a királynál a játszámáról való lemondásért.²⁾

A községnek jogában állt az élelmiszerek árát Cherem által megszabni,³⁾ de volt rá eset, hogy a község a nem föltétlen szükséges élelmiszereknél is megóvta a fogyasztó közönség érdekeit. Így pl. Spanyolországban a 13. században egy község elhatározta, hogy egy mérték bort nem szabad nyolcz pesetánál drágábban eladni;⁴⁾ vagy Salamancában kimondta a község, hogy a borkereskedőknek nem szabad kartellt kötniök;⁵⁾ volt olyan község is, mely csak olyan bort engedett eladni, melytől már szüretkor megfizették az adót.⁶⁾

A közönség érdekeinek megóvása czéljából Cherem alatt kimondotta egy község, hogy nagyobb bér felajánlásával nem szabad másnak lakását vagy üzlethelyiségét kibérelni.⁷⁾

¹⁾ Jákób Reischer Prágából Rsp. 6. sz.

²⁾ Izsák b. Séseth Rsp. 171. sz.

³⁾ Maimuni, Hilchoth Mekhira XIV. 9.

⁴⁾ Salomoh Adreth Rsp. 590. sz. ugyanily határozat fordul elő Móse Alsukh Rsp. 75. sz.

⁵⁾ Izsák b. Séseth Rsp. 330. sz.

⁶⁾ U. o. 202. sz.

⁷⁾ Simon b. Czemach Duran Rsp. II. 51. és 132. sz.

Morvaországban a nemzsidó halkereskedők nagyon drágán tartották a hal árát, mire egy község eltiltotta tagjainak két hónapig halat venni.¹⁾

A korjellemző határozatok közül álljanak itt még a következők: Mainzban 1741-ben a község 77 pontból álló szabályzatot adott, melynek 59. pontja: «Pénteken nem szabad fekete kenyeret sütni, két tallér büntetés terhe mellett.»²⁾ Rómában, hogy a gyanús idegeneket távoltartsák a községtől, 1705-ben elhatározatott, hogy a rabbik és képviselőtestület (Congrega) előzetes személyvizsgálata és engedélye nélkül senki sem jegyezetheti el leányát idegenből jött férfival.³⁾ Bambergben régi határozat volt, hogy templomba menet az előcsarnokban le kellett vetni a czipőt, hogy sárt vagy szemetet ne vigyenek a templomba; de előfordult, hogy az előcsarnokban hagyott czipőket vagy elvitték, vagy tréfát üzve kicserélték, a miért az ilyen üzelmekre a legszigorúbb Cheremet mondták.⁴⁾ Berlinben 1723-ban elhatározta a község, hogy senki se tarthat üzletében kettőnél több rendes fizetésű állandó alkalmazottat, hogy átutazó prédikátorok s kántorok csak az előljáróság és rabbinátus engedélyével tarthatnak előadást s hogy minden előljáró tisztességes ruhában jelenjen meg a gyűléseken.⁵⁾ Községi határozatok tiltották el a kártyajátékot, mely csak Chanukkákor s oly napokon

¹⁾ Nikolsburgi Menachem, Cz. Czedek Rsp. 28. sz.

²⁾ Schaab, i. m. 325. l.

³⁾ Berliner, i. m. II.² 103. l.

⁴⁾ M. Minz Rsp. 9. sz.

⁵⁾ Geiger, i. m. I. k. 42. l.

volt megengedve, a midőn a Tachanun imát nem mondják¹⁾ s Arles-ben 1464-ben jegyzőkönyvet vett fel a község bizonyos Mózessel, ki kezének elveszítése mellett kötelezte magát arra, hogy koczkajátékban csak a Peszach félünnepén fog részt venni.²⁾ Tudelában 1363-ban ezer arany birságot és 50 évi Cheremet szabott községi határozat az olyanra, ki a hatóságnál árulkodik³⁾ s Mainzban 1667-ben hozott határozat 20 arany birsággal sújtotta a rágalmazót.⁴⁾ Szigorú községi határozatok tiltották a fényűzést s nagy lakomákat, pontosan körülírták, mily anyagból készült ruhákat szabad hordani, hány vendéget lehet családi ünnepélyekhez meghívni, minő ajándékokat szabad lakodalmak és paszíták alkalmával adni stb.⁵⁾

Fürthben külön községi határozat tiltotta el a bur-nótozást a templomban;⁶⁾ Nürnbergben 1313-ban nem szabadott böjtnapok délelőttjén halat vásárolni, hogy a keresztények vehessenek;⁷⁾ Wormsban nem szabadott

¹⁾ J. Bruna Rsp. 136. sz.

²⁾ Depping, i. m. 258. l.

³⁾ Kayserling, i. m. 90. l.

⁴⁾ Schaab, i. m. 234. l.

⁵⁾ Hænle, 177. l.; Geiger, I. 42. l.; Berliner, II.² 52. l.; Schaab, 325. l.; Kayserling, Das Castilianische Gemeindestatut, a Jahrbuch f. d. G. d. J. IV. kötetében. Reglements somptuaires de la Communauté juive de Metz à la fin du XVII siècle, az Annuaire de la Société des Études Juives I. kötetében. Kayserling, Navarra stb. 138. l., Depping, 166. l., Saige, 40. l.

⁶⁾ Hænle, i. m. 177. l.

⁷⁾ Barbeck, i. m. 3. l.

odavaló embert rabbinak megválasztani¹⁾ s múlt század közepén Pozsonyban R. Meir Barbi indítványára három tallér s másodízben kizárás terhe mellett tiltatott el a színház és kávéházlátogatás, valamint a billiárd és kuglizás.²⁾

A responsum-irodalom számtalan példát tartalmaz a legkülönbözőbb irányú községi határozatokra, melyek közül csak néhány példával akartuk szemléltetővé tenni a zsidóság egységes szervezetet nélkülöző helyzetében azt az önvédelmi s az önfentartás által parancsolt eljárást, mely az egyén érdekét nem engedte szembeállni a község érdekével, mely fontos elv megtarthatása céljából mintegy közös felelősséget vállaltak az összes községek azzal, hogy az egyes község által kimondott büntetés elismerésével megóvták minden községnek érdekét.

V. FEJEZET.

Községi szervezkedés hatósági felügyelettel.

Azon teljes önkormányzati jog, melyet államok és városok, vagy fejedelmek és földesurak adtak a zsidóknak, szintűgy csak papiroson volt meg, mint a védelem biztosítása. Bár jogos és méltányos is volt, hogy a község vezetésének szabályzata államhatósági jóváhagyás alá kerüljön, valamint el nem vitatható az államhatalom azon joga, hogy fölmerült czivódások³⁾ követ-

¹⁾ Kaufmann, R. Chajim Jair Bacharach, 54. l.

²⁾ Széfer Abué Béth Hájóczér. Paks, 1900. 40. l.

³⁾ Wolf, Gemeindestreitigkeiten in Prag 1657—1678. (Geiger-

keztében önmaga szabta meg a tisztségek és hivatalok számát, hatáskörét s azok betöltésére alkalmas egyének képesítettségét, de számtalan esetben túllépte az államhatalom a felügyelet e jogos határát s nagy csorbát ejtett a községek önkormányzatán azzal, hogy beleavatkozott a hivatalok és tisztségek személyi kérdésébe, községi határozatoknál felülvizsgálatot gyakorolt, sőt számos esetben még a legszorosabban vett kultuszügyekben is feljogosítottnak érezte magát az ítéletmondásra.

A) *Elnök és előljáróság hatósági kineveztetése.*

A község rendszerint «universitas judaeorum», «universi judaei civitatis», «Die gemain der Juden», «die Judentenschaft», «die Jüdischheit» hivatalos czímmel fordul elő, az előljáróság pedig magistratus, consilium, Judenrath czímmel. A község elnökét «Judenbischof», «Archisynagog», «Oberparnes», rabbiját «Judenmeister», «Hochmeister», előljárósági vagy bírósági tagjait «Primates», «Senior», «Judenrichter» és «Geschworene» czímmel említik a hatósági rendeletek. E czímméseket történetiróink sokszor helytelenül értelmezve összezavarják s Bischof alatt a rabbit, Meister alatt az elnököt értik, holott a forrásokból nagyon is világosan tűnik ki, hogy megfordított értelemben használtattak. Mindenesetre fontosak e czímmések abból a szempontból, hogy azáltal mégis bizonyos egyházi színezet tu-

féle Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland. I. kötet, 308. l.) Geiger, Geschichte der Juden in Berlin. II. kötet, 72. l.

lajdonított a zsidó községnek; minden különállás mellett, a melyet a zsidóság az államtestben elfoglalt, mégis csak vallásközségnek, hitélet gyakorlása céljából egyesült testületnek is tekintetett, különben nem alkalmazták volna a keresztény egyház tisztségeinek címzését a zsidó község tisztségeire. E mellett azonban a címzés alkalmazása azt is bizonyítja, hogy nem a rabbi, hanem az elnök volt a községnek mint vallásközségnek is feje és vezetője, holott a rabbi csak a birói tekintélyt képviselte a községben, mint a keresztény rendek Hochmeister-jei. Püspök és presbyter a kereszténység kezdete idején azonos fogalom volt, csak a 16. század közepén tartott trienti zsinat érezte az egyházi hatóságok összeütközése s a reformáció terjedése következtében annak szükségét, hogy anathémát mondjon arra, «si quis dixerit, episcopus non esse presbyteris superiores»;¹⁾ de mind e mai napig is a katolikus egyházszervezet szerint a püspök nemcsak a lelkieknek, de a községek adminisztrációjának is a vezetője. Nem csoda tehát, ha ép a trienti zsinat előtti okmányokban és rendeletekben a zsidó községek vezető presbiterjei — előljárói — neveztetnek Judenbischofnak; az elnök érintkezett a község minden ügyes-bajos dolgában a hatósággal akár külső adminisztrációra, akár benső vallásos életre vonatkozott az.

A kölni Laurenzpfarre zsidótelekkönyvének aláírásai közt állandóan szerepel az «episcopus et magistratus Judaeorum»²⁾, a mi alatt csak az elnök és az elől-

¹⁾ Herzog, Realencyclopädie. II. k. 484. l.

²⁾ Hœniger, i. m. X. l.

járóság értendő. Würzburgban 1170-ben Herold püspök eladja bizonyos Samuel Biscoph von Rothenburgnak a Judenschule melletti telket s ugyanott 1212-ben Biscoph zsidó átadja a házat és a mellette levő mezőt bizonyos Nathan Judenschulmeisternek;¹⁾ világos, hogy itt nem egyéni nevekről, hanem a würzburgi község elnökéről van szó; valamint Osztrák Albrecht levele, melyet 1300-ban írt az eberbach-i kolostor kölcsönügyletének érdekében az ottani zsidók «*pontifex*»-jéhez,²⁾ szintén csak a zsidó község elnökéhez intéztetett. A kereszténységtől átvett eme cím használatának jellemzésére meg kell említenünk, hogy az elnökre még a «*sacerdos*» cím is előfordul; ugyanis Gamaus János jezsuita a keresztes hadjáratokról írt krónikájában megemlíti, hogy a zsidóüldözés áldozatai közt volt bizonyos R. Salomo Sacerdos is;³⁾ talán arra is lehetne gondolni, hogy a sacerdos szó esetleg a «*Kóhén*» jelleget akarja kifejezni, de a keresztes hadjárat idején, 1090-ben, tényleg bizonyos Salamon volt Wormsban a zsidók «püspöke».⁴⁾ E címzés következtében gyakran maguk a történeti források is homályosak; így pl. 1090-ben Henrik császár által a speyeri zsidóknak adott privilegiumban a következő áll: Egymás közti pöreiket maguk intézhetik, de ha valamely fél állhata-

¹⁾ Himmelstein, Die Juden in Franken. 136. kk. 11.

²⁾ Nübling, i. m. 12. l.; Böhmer, Acta Imperii Selecta. Innsbruck, 1870. 402. l.

³⁾ Schaab, i. m. 8. l.

⁴⁾ Henrik császár 1090-ben adott privilegiuma mondja: tempore Salmanni eorundem Judeorum episcopi. Aronius, i. m. 74. l.

tosan tagad, úgy az, a kit a püspök a község élére állt, (qui ex parte episcopi preest synagogi), kényszerítheti a vallomásra.¹⁾ Melyik püspökről van itt szó? A katolikus vagy a zsidó püspökről? E kérdést Henrik császárnak a wormsi zsidók részére adott s fent említett szabadalomlevele tisztázza, melyben a következő áll: a császár akarata lévén, hogy minden jogügyletben tőle függjenek, elrendeli, hogy csak az ítélkezzék fölöttük, kit a császár, a község választása után, fölējük kinevez (quem ex electione ipsorum, ipse imperator eis prefece-rit), tagadás esetén pedig vallomásra kényszeríthet a zsidó püspök (ab eo, qui est episcopus eorum veritatem fateri cogatur);²⁾ e két privilegium szövegét összehasonlítva, a következő eredményt kapjuk: Worms és Speyer községek maguk választottak bírát és elnököt (püspököt), de mindkettőt Wormsban a császár, Speyerben pedig a katolikus püspök erősítette meg hivatalában, oly módon, hogy a zsidó püspök nagyobb hatalommal ruháztatott fel, mint a bíró.

A községek ezen legfontosabb két hivatalának a hatóság felügyeletével történt betöltése szinte állandóvá vált Henrik császár óta, de annyiban fejlődött is, hogy azon állások a község megkérdezése nélkül is betöltettek. Nürnbergben pl. a 13. században a városi tanács kizárólagos joga volt a területén levő czéhek s így a zsidó község hivatalnokait s tanácsát évenként megújítani; a városi tanács adott évenként a zsidóknak «ainen rat und auch rechner, daz sie dezto baz mit gemach

¹⁾ Aronius, 71. l.

²⁾ U. o. 74. l.

und mit fried pleiben unter ainander», a mely tanács a község összes ügyeit vezette, itélkezett s adót vetett ki.¹⁾ A czéhek fejlődése hatással volt a zsidó községre is (mely Nürnbergben «pénzkölcsönző czéh»-nek tekintett), a mennyiben a 14. század második felében a czéhek már maguk választották előljáróikat, 1370-ben panaszt emelt a város a zsidó község ellen, hogy a Burggrafschaft beleegyezése nélkül választott előljáróságot s készített önálló szabályzatot.²⁾

Majnai Frankfurtban is a város nevezte ki a község elnökét³⁾ s Erfurt tanácsa 1373-ban önmagát helyezi «Obermann» gyanánt az előljáróság fölé.⁴⁾ Wormsban 1312-ben már egészen a püspök hatalmában van a község, kinevezi a Judenbischofot s a zsidó tanács összes tagjai, tizenketten, esküt tesznek előtte; «der Bischof zu Worms — írja Schudt⁵⁾ — hat die Wahl der Juden-Vorsteher, dem sie auch das juramentum de justitia administranda leisten müssen. Anno 1715 hat die bischöfliche Regierung zu Worms einen Juden-Bischof gemacht, der im Judenrath das Präsidium führt.» A wormsi községnek csak II. József adta meg az autonóm jogot előljáróságának szabad választására.⁶⁾ Li-

¹⁾ Würfel, Nachrichten von der Judengemeinde, welche ehedem in der Reichsstadt Nürnberg angerichtet gewesen. Nürnberg, 1753. 24. l.; Stobbe, i. m. 64. l.; Nübling, i. m. 8. l.; Barbeck, i. m. 11., 15., 23. ll.

²⁾ Nübling, i. m. LXXII. l.

³⁾ Stobbe, i. m. 102. l.

⁴⁾ Jaraczewsky, i. m. 37. l.

⁵⁾ IV. k. 283. l.

⁶⁾ G. Wolf, Zur Geschichte der Juden in Worms. Breslau, 1862. 4., 8., 15., 23. ll.

vornóban a 16. században a zsidó község vezető testületét, mely nem kevesebb, mint 60 tagból állott, a városi kormányzó javaslatára a fejedelem nevezte ki.¹⁾

Elnök és előljáróság kinevezésére irányuló törekvések — természetesen az adó biztos befolyása céljából — még hozzánk közelebb eső időkben is észlelhető. Ettenheimba, minthogy a község vonakodott elnököt választani s így az adóbehajtás fennakadt, 1768-ban a strassburgi püspök nevezett ki elnököt; ²⁾ Hannoverában 1827-ben fejedelmi rendelettel neveztetett ki három előljáró, kiknek kötelessége volt felügyelni a törvények megtartására, ellenőrizni az idegeneket, vezetni a letelepült családok lajstromát és kivetni az adót.³⁾ De a legérdekesebb példák egyikét Róma nyújtja, hol senki sem akart már hivatalt vállalni, minthogy a hatóságok nagyon zaklatták az előljárókat; erre VII. Pius pápa 1800-ban elrendelte, hogy a zsidó község tisztviselői mint az Egyházi Állam hivatalnokai tekintendők.⁴⁾ Ezen érdekes jelenség mellett még csak a porosz kormány különlegessége legyen megemlítve; Berlinben még e század elején a kormány nem elégedett meg az előljáróság megerősítésének jogával, hanem mint különös kitüntetést, élethossziglani kinevezéseket is adományozott; ⁵⁾ így tüntette ki 1803-ban Löbl Fränkelt «wegen seiner guten

¹⁾ Beugnot, Les Juifs d'Occident. 180. l.

²⁾ Weisz, i. m. 69. l.

³⁾ Bodemeyer, i. m. 47. l.

⁴⁾ Berliner i. m. II.^{2.} k, 124. l.

⁵⁾ Geiger, i. m. II. k. 19. l.

Eigenschaften mit dem Prädikat eines perpetuirlichen Oberältesten der Judengemeinde». ¹⁾

Könnyen képzelhető, hogy a községek csöppet sem voltak elragadtatva ezen rájuk kényszerített kinevezésektől, melyek kiterjedt hatalommal jártak, s mint-hogy a kinevezettek épen nem a község javára fordították befolyásukat s hatalmukat. Responsumirodal-munkban lépten-nyomon akadunk olyan kérdésre, melyet valamely zaklatott község intéz egy-egy kiváló tudóshoz, hogy miként viselkedjenek az uralkodó által föléljük helyezett zsarnok előljáróval szemben. A válaszok szinte egyhangúak: Nem szabad senkinek a maga részére, vagy közbenjárásával mások számára az uralkodónál község feletti hatalmat kieszközölni, csakis a község előzetes beleegyezésével, de különben követni kell intézkedéseit, míg jobb idők nem jönnek. ²⁾

B) Rabbi és más hivatalnokok kineveztetése.

Az elnök és előljáróság kinevezése által elért befolyást az uralkodó hatalom öregbiteni igyekezett azáltal,

¹⁾ Berndt, i. m. 80. l.

²⁾ L. Izsák b. Séseth Rsp. 371, sz. David ibn Abi Zimra (Rdbz) Rsp. III. 467. sz. R. Tam, Széfer Hájjasar 112. sz. R. Selomo Adret Rsp. 637. sz. R. Móse Szófer pozsonyi rabbihoz a következő kérdéssel fordult a bukaresti rabbiság: Dávid előkelő községi tag királyi kinevezés folytán sokáig teljhatalmú elnöke volt a községnek s kiadásairól sohse adott számot; most megszűnt kineveztetése s követeléssel lép fel a község iránt; megadjuk-e neki most már azt, a mit kíván? Rsp. Chatham Szófer (Chósen Mispát rész). Bécs, 1862. 78. sz.

hogy hatalmi körébe vonta a legfontosabb hivatal betöltésének jogát: az igazságot szolgáló rabbi-bíró kinevezését. A zsidók körében persze ebben a tekintetben is ugyanaz a felfogás uralkodott, mint az elnöki kinevezéseknél: bünt követ el az illető, a ki birói hatalmat eszközöl ki maga részére az uralkodónál. A kinevezés ellen ugyan mitsem tehettek, a passzív magatartással vagy túrt a község, vagy erkölcsileg igyekezett hatni a kinevezett biróra. De másrészt az uralkodó kinevezési jogára vonatkozólag jellemző a közfelfogás, mely a XV. század elején Simon ben Czemach Durán szavaiban nyert kifejezést. Midőn ugyanis Izsák ben Séseth — saragossai főbíró, ki utóbb Algier főbírája lett — 1404-ben meghalt s Algier zsidósága Simon ben Czemach Duránt azzal a kéressel szólította fel a főbírói hivatal elfoglalására, hogy az uralkodónál ne eszközölje ki kineveztetését, mint Izsák ben Séseth tette, a ki annak következtében nagyon önkényüleg járt el, Simon azt felelte: a királynak egyáltalán nincs joga bírót kinevezni, ha intézkedését nem az egész ország érdeke kívánja s ha nem örök időkre terjedő országos törvényről van szó, hanem csak egyes községekről s egy emberről, s főleg zsidó községeknél, melyeknek irányadója a vallástörvény, a melybe a fejedelemnek épen nincs joga beleavatkozni.¹⁾

Az uralkodóhatalom beleavatkozásának — tisztán vallásügyi dolgokban — nemcsak teoriában mondtak ellene a régiek; volt rá eset, hogy a kinevezett tényleg nem fogadta el a reá ruházott állást. Rothenburgi

¹⁾ Simon b. Cz. Duran Rsp. (Tasbaz) I. 138—162. sz.

Rabbi Meir beszéli el a XIII. század elejéről, hogy Kölnben a község egy kántort választott, a választás után magához hívatta a püspök, a ki levette fejéről a süveget (Micznepeth) s e szavakkal: «Ime átadom néked a kántorságot (Hé loch hachazonusz)» a süveget a kántor fejére tette, a ki azonban azt válaszolta: «Tőled nem fogadom el Istenem szolgálatát», a mire a püspök — természetesen — a zsidókat büntette meg.¹⁾ Fájdalom, hogy e forrás nagyon szűkszavú s így nem nyerhetünk kellő betekintést a kinevezés módjába s csak annyit gyaníthatunk, hogy az bizonyos szertartással s meghatározott formák közt történt, még abban az esetben is, ha a szóban forgó süveg a kántoré volt s nem a püspöké, a mely utóbbi lehetőség szintén nem tekinthető kizártnak.

De ha a község egyéb hivatalnokainak az uralkodó hatalom részéről történt kineveztetése szórványosan fordult is elő — mint pl. Szicziában is a XIV. században Mazzara püspökei nevezték ki az előimádkozókat és jegyzőket²⁾ — úgy a rabbi-birói állás betöltését előszeretettel tartották fenn maguk részére az uralkodók. Az ansbachi várgróf 1372-ben megparancsolja a fejedelemség zsidóinak, hogy Rabbi Mayer bayreuthi Judenmeisternek engedelmeskedjenek «im austragen und enden der Judenrechte.»³⁾ Zsigmond király 1415. évben adott privilégiumának 12. pontja mondja: «Der König hat die Richter der Jüdischheit zu ernennen»,⁴⁾

¹⁾ Rothenburgi R. Meir Rsp. 137. sz.

²⁾ Depping, i. m. 366. l.

³⁾ Wolf, Kleine historische Schriften 155. l.

⁴⁾ Nübling, i. m. 450. l.

s I. Miksa 1490 ben megerősíti Voelkermarktól való Lewi szabadalmát, kit már III. Frigyes «von seiner Kunst wegen zum Meister der Judenschaft geordnet.»¹⁾

Am nem mindig az uralkodói jog gyakorlása s a kinevezettnek rátermettsége, hanem sok esetben a hatóság kegye is volt indító oka a kinevezésnek; így nevez ki 1447-ben a würzburgi püspök bizonyos Davidot «zu einem Rabbi in Würzburg», s már 1457-ben bizonyos Rothenburgi Jakabot az egész püspökség rabbi-jává,²⁾ valamint a mainzi érsek, Uriel von Gemingen, 1513-ban kedvenczét, bizonyos Beyfuss nevű orvost nevez ki az egész érsekség területére «Rabbi, Hofmeister, Corrigirer und Oberster Richter»-ré, felhatalmazván őt ítéletmondásra, büntetésre, házasságok kötésére és felbontására, egyszersmind még arra is kötelezve magát, hogy csak két havi felmondással bocsáthatja el hivatalából.³⁾ A forrás nem említi e rendkívüli kegy tulajdonképeni okát, de valószínűleg az érseki javadalmak körül szerzett nagy érdemeket, minthogy az utána következő Albert érsek 1515-ben még egy zsidó sírásót is kinevezett, kinek hűségesküt kellett tennie, hogy a halottakért fizetendő vámot szigorúan fogja behajtani.⁴⁾

Ezzel szemben mennyivel magasabb színvonalon áll I. Ferdinánd eljárása, kihez 1557-ben a prágai zsidók folyamodtak bizonyos Ábrahám rabbi királyi megerősí-

¹⁾ U. o. 252. l.

²⁾ Wolf, u. o.

³⁾ Schaab, i. m. 145. l.

⁴⁾ U. o. 147. l.

téseért, a mire a király csak úgy volt hajlandó, ha a választásba az egész község beleegyezik, minthogy a rabbi személye miatt nem akar czivódást a községben.¹⁾

Nagyon csalódnánk azonban, ha azt hinnők, hogy a zsidók passzív türéssel vagy tétlenséggel fogadták az uralkodó rabbi-kinevezési jogát, de igenis felhasználták a kínálkozó alkalmat, hogy előzetes folyamodással érjék el tetszésük szerint céljokat. Így folyamodnak Burgau zsidói 1559-ben a királyhoz, hogy Jákób wormszi tudóst nevezze ki hozzájuk rabbinak, minthogy «dadurch viel Widerwillen zwischen uns Juden und auch gegen Christen verhütet würden . . . und Ew. K. M. viel Anlaufens überhebt werden»,²⁾ valamint az is megtörtént, hogy a működésben levő rabbi tekintélyének megóvása céljából folyamodott 1566-ban a «gemeyne Jüdischheit im Landt zu Schwaben» a császárhoz.³⁾

A rabbi-kinevezési jog sehol sem okozott a községeknek oly sok kellemetlenséget, mint Elzassban, a hol egy egész századon át szüntelen összeütközésben volt a franczia király és a strassburgi püspök illetékeségi joga. Elzassban épúgy mint Metzben 1657 óta nem lehetett rabbit választani «sans la permission et l'approbation de Sa Majesté»,⁴⁾ de a megválasztottat a strassburgi püspök a hatósága területén levő községeknek nem erősítette meg; míg viszont a püspökség területén olyan rabbi is működhetett, ki csak a püspök

¹⁾ Wolf, u. o.

²⁾ Wolf, u. o. 136. l.

³⁾ U. o. 137. l.

⁴⁾ Halphen, Recueil des lois etc. Paris, 1851. 175. l.

hatósága alá tartozott; végre 1738-ban a püspökké lett a rabbi-kinevezés kizárólagos joga.¹⁾

A zsidó községek kétes értékű autonómiájára vetnek jellemző világosságot azon esetek, a midőn uralkodói beavatkozással voltak kénytelenek rabbit választani, a midőn különben saját tetszésükre volt bízva a személy megválasztása, a mely esetekből azonban kitűnik, hogy mindig az ellenpárt tudta az uralkodót úgy hangolni, hogy az államrend érdekében s a községi viszály elhárítása céljából történik a hatósági beavatkozás. Így a bécsi zsidóknak 1670-ben történt kiűzetése után egy részük Brandenburgban telepedett meg, hol a kis Neumark községben bizonyos R. Chajim volt a rabbi, kit barátai most egyszerre brandenburgi Landrabbinerre akartak megválasztatni; az osztrák zsidók, kik sokat értettek a vallástudományhoz, keveselték R. Chajim képességét s ellenezték megválasztatását; a vita végre a fejedelem elé került, ki R. Chajimot egyedül illetékesnek nevezte ki rituálék végzésére s ítélkezésre.²⁾ A glogau tartományfőnök 1702-ben Löbel Moyses ottani rabbit elmozdította hivatalából, mert a panaszos feleket «eigennützig durch bedeutende Summen ausgesaugt, dieselben sodann wegen ihres Recurses an das königliche Amt mit dem Bann belegt, weil er ferner... bei der letzten Ältesten Wahl der Judenschaft durch ungültige und verbotene Mittel den Marcus Sachs und Prager aufgedrungen»,³⁾ mely bő megokolás nem azt

¹⁾ Weisz, i. m. 52. kk. l.

²⁾ Grætz, X. k. 268. l.

³⁾ Berndt, i. m. 44. l. Egyéb adatok találhatóak: Izsák b.

az érzetet kelti-e bennünk, hogy a glogauai rabbi besugárásoknak lett áldozata? De mindezeknél kellemetlenebbül tapasztalta a berlini község a királyi joggal való visszaélést, midőn 1729-ben egészen váratlanul azt a királyi parancsot kapta, hogy megüresedett rabbiszékére az ismeretlen Mózes Áront válaszsza meg Leipnikből; a község vonakodott, elpanaszolta, hogy senki nem ismeri az állítólag csak húsz éves rabbit s időt kértek információ szerzésére, de hiába volt minden ellenkezés, meg kellett választani. Igaz ugyan, hogy egy évvel később már engedélyt kapnak még egy rabbi választására, de e miatt Mózes Áron és a község tekintélyes tagjai közt magában a templomban olyan tettlegességek fordultak elő, hogy végre a község nagy összegben kiegyezkedett Áronnal, a ki azután távozott is a városból.¹⁾

C) Községi tisztségek s hivatalok betöltése hatósági felügyelettel.

Elöljárók s hivatalnokok teljhatalmú kinevezése mellett fontos szerepet játszott a nemcsak szórványosan előfordult, hanem általánosan bevett jelenség, hogy ha szabadon választotta is előljáróit s hivatalnokait a

Séséth Rsp. 510. sz.; Weiss, Gesch. d. J. in Strassburg 46. l.; Spitzer, Über die ehemalige und jetzige Lage der Juden in Deutschland, 53. l.; Hænele, i. m. 122. és 125.; Schaab, i. m. 263. és 411. l.; Wolf, J. in d. Leopoldstadt 21. l.; Wolf, Zur Gesch. d. J. in Worms und des deutschen Städtewesens (Monatsschrift X.) 324. l.; Donath, i. m. 221. l.

¹⁾ Geiger i. m. II. k. 49. l.

község, de vagy előzetes hatósági engedély kellett a választáshoz, vagy utólagos megerősítés követeltetett meg, vagy pedig hatósági biztos jelenlétében folyt le a választás. A községnek megadatott az autonóm választás joga, de a községi rend és béke fentartásának, valamint az igazságszolgáltatás állami érdekének czimén hatósági felügyelet elkerülhetetlenné vált. Ezen hatósági ellenőrzési jog gyakorlása nem mindig tiszta forrásból fakadt; mert ha tudjuk azt, hogy pl. Kölnben a XIV. században azért kellett a Judenbischof választását évenként megejteni, mert a kölni érsek minden megerősítésért 5 márkát kapott,¹⁾ s hogy Coblenzben még a XVII. század végén is minden rabbiválasztás jóváhagyásáért tiszteletdíjat kapott a városi hatóság, melynek buzgó törekvése oda irányult, hogy minél sűrűbben legyen választás,²⁾ úgy világossá válik az is, hogy II. Ferdinánd minő alapból indult ki, midőn 1620-ban megengedte a prágai és bécsi zsidóknak, hogy rabbit, kántort, Schulklopfert, s mészároost alkalmazhatnak és templomot építhetnek, mely engedélylyel egyidejűleg 17000 frtos kölcsönt is kért a zsidóktól, s miután az összeget nem tudták előteremteni, visszavonta engedélyét is,³⁾ valamint az is, hogy a XVII. század végén miért váltakozott oly sűrű egymásutánban a rabbi- és előljáróság választásának engedélyezése s megtagadása; ⁴⁾ így engedélyez már jól megvásárolt

¹⁾ Hœniger, i. m. 244. l.

²⁾ Kaufmann, R. Jair Chajim Bacharach 51. l.

³⁾ Wolf, Gesch. d. J. in Wien (1156—1876) 44. l.

⁴⁾ Wolf, Das hundertjährige Jubiläum der isr. Cultusge-

szabadalomlevélben Ágnes schweidnitzi hercegnő 1370-ben az ottani zsidó község részére egy Juden-bischof és négy tagból álló előjáróságot,¹⁾ s Gottfried érsek ugyancsak szabadalomlevélben 1444-ben a würzburgi község számára egy rabbit (Hochmeister),²⁾ holott a mainzi községnek nagyon sok «utánjárásába» került 1630-ban, míg a választófejedelem megadta egy rabbi alkalmazására az engedélyt.³⁾

Tagadhatatlan azonban, hogy voltak olyan esetek is, a midőn rabbi és előjáróság választásánál előfordult visszaélések s surlódások igazságos elkerülése czéljából avatkoztak be uralkodók a községi beléletbe. Így indította a XVI. század második felében a prágai választásoknál előfordult nagy czivódások I. Ferdinánd császárt arra, hogy felszólította R. Méir Katzenellenbogen páduai híres rabbit egy választási szabályzat kidolgozására, mely megbizatásnak két német rabbival egyesülten meg is felelt.⁴⁾ Alig egy századdal utóbb 1646-ban III. Ferdinánd már maga adott a bécsi zsidóknak választási szabályzatot, mely szerint a 16 tagú előjáróság kétévenként ujíttatik meg oly módon, hogy a visszalépő előjárók maguk mellé vesznek még kilencz községi tagot s ezekkel együtt választanak meg az új előjáróságba oly 16 tagot, ki már alantasabb tisztséget

meinde in Wien im Jahre 1864. (Jahrbuch für Israeliten VIII. kötetben) 6. kk. l.

¹⁾ Stobbe, i. m. 141. l.

²⁾ Wiener, i. m. 197. l.

³⁾ Schaab, i. m. 207. l.

⁴⁾ Wolf, Aktenstücke (Geiger-féle Zeitschrift f. G. d. J. I. kötet) 311. l. Grætz, IX. k. 364. l. Feilchenfeld i. m. 48. l.

(mint biztos, pénzbeszedő, templomatyja, számvizsgáló) viselt a községben, legalább 5 év óta Bécsben lakik, adót fizet és nős; a választás az Oberhofmarschall útján császári megerősítés alá került.¹⁾ Hasonló szabályzatot kaptak választási czivódások következtében 1749-ben a glogauai zsidók is, mely szerint minden választásnál jelen kellett lennie a Schlossamtmannek, a ki a rabbival s a lelépő előljárósággal összeírja az összes tagokat, kik közül a templomszolga öt nevet kisorsol s ezen öten választják meg az egész előljáróságot; nem volt megválasztható: fizetéses hivatalnok, koldus, nőtlen s 21 éven aluli egyén s a ki legalább három évig nem lakott a községben; a választást a hercegi kamarához kellett felterjeszteni jóváhagyás végett.²⁾ Terjedelmes választási szabályzatot kaptak 1754-ben a morva zsidók a Jüdische Polizei-, Prozess- und Commercialordnung V. szakaszában, mely szerint az előljáróság — mely kis községre 3 taggal, nagyra pedig 5 taggal állapított meg s fontosabb ügyekre a közgyűlést helyettesítő 4, illetőleg nagyközségben 18 tagú választmányal egészítettett ki — vagy az összes községi tagok, vagy — helyi régi szokás alapján — kisorsolt bizottság által választatott meg; a választást a hatóságnak be kellett jelenteni s megerősítés után hivatalos esküt tettek az új előljárók a templomban; a hatóság nem erősítette meg hivatalában azt, kiről kitünt, hogy

¹⁾ Neue Satz und Ordnung Irer Richter und Aembter wahlen. Közölte Meynert a Wertheimer-féle Jahrbuch 1858/59. évfolyamában 22. l.; Wolf, Die Juden in der Leopoldstadt 37. l.

²⁾ Berndt, i. m. 78. l.

haszonlesésből kapta a szavazatokat, vagy ha tényleg nem a legalkalmasabbra adatott a szavazat, vagy ha előbbi évi adójával hátralékban van, végre ha az előjárók egymással rokonok, vagy üzlettársak.¹⁾ Morvaországban különben — Holleschauban — az is megtörtént, hogy nem a tartományi kormányzóság, hanem 1760-ban az ottani földesúr, gróf Rottal, adott fölvételi díjlevelet a megválasztott rabbinak s szabta meg működése körét,²⁾ a mint a XVIII. század végén egész Ausztria-Magyarországon a földesurak erősítették meg a választásokat, melyek rendszerint egy uradalmi tisztviselő jelenlétében folytak le,³⁾ épúgy mint Bécsben a török zsidók községe, Mária Teréziának 1778-ban adott rendeletéből folyólag, kormánybiztos jelenlétében voltak kénytelenek mindennemű választást megtartani.⁴⁾ Hogy ezen kormánybiztos, vagy uradalmi tisztviselők jelenléte nem csupán a rend fentartását czélozta, hanem hogy szükség esetén hatósági nyomatékkel eszközölje ki az uralom jelöltjeinek a megválasztását, legjobban Róma példája bizonyítja, hol a vaticán megbizottja rendszerint nyílt utasítással jelent meg a választásokon a XVIII. század első felében, hogy a felügyelő s védelmi hatóság jelöltjét segítse győzelemre.⁵⁾

¹⁾ Scari, i. m. 52. kk. 1.

²⁾ Wolf, Kleine historischen Schriften. 150. l.

³⁾ Bergl, i. m. 108. l.

⁴⁾ Wolf, Gesch. d. isr. Cultusgemeinde in Wien. (1820—1860) 203 l.

⁵⁾ Berliner, i. m. II.² k. 104. l.

D) Községi tagság rendszabályzata hatósági felügyelettel.

A védelmi hatóság igyekvése kinevezés vagy közvetlen ellenőrzés útján befolyásolni a választásokat, kettős okra vezethető vissza, noha mindkét oknak közös rugója az önérdek volt; egyrészt hatalomra vágyó zsidókat akart kinevezés vagy megválasztatás által kielégíteni mintegy ellenérték gyanánt az illetők részéről tanusított nagybecsű szolgálatok fejében, a miről még alább szó lesz, másrészt pedig az adójövedelemhez fűzött természetes érdek kívánta meg, hogy olyanok álljanak a község élén, kiknek szolgálatkészségéhez nem fér kétség. Az utóbbival szoros összefüggésben áll egy harmadik érdek is, mely a védelmi hatóság és a község közös érdeke volt: idegen zsidók betódulásának a megakadályozása. Rendszerint ugyanis meghatározott számú családot fogadott védelmébe valamely hatóság, mely szám arányában szabott meg a védelmi díj, melylyel szemben a befogadott családok szabadon üzérkedhettek letelepülésök helyén. Ha már most idegen — elejétől fogva be nem fogadott — zsidók jöttek a községbe, miáltal szaporulat állt be, úgy nemcsak a hatóság érezte magát megkárosítva,¹⁾ minthogy a sze-

¹⁾ Szigorú ellenőrzést gyakoroltatott e célból a hatóság a községből távozni akaró zsidókra is; így pl. Heinrich freiburgi püspök 1394-ben elrendelte, hogy ha valamely zsidó el akar költözni, azt már két hónappal előbb az összes egyházak szószékeiről kell kihirdetni, hogy a népnek ideje lehessen a zálogtárgyakat kiváltani (Lewin, i. m. 65. l.); jellemző példa továbbá II. Ulászló 1506. évi rendelete, melyben szigorúan meg-

mélytöbbletnél nagyobb védelmi díjat is szabna meg,¹⁾ de maga a község is létérdeke következtében igyekezett megakadályozni az ilyen bevándorlásokat, hogy üzérkedésük szűk térre szorított helyén a versenytársak szaporodása ne gátolja meg a megélhetést. A hatóságok sem rendelkeztek olyan közegek fölött, melyek zsidók nélkül tudták volna felismerni s ellenőrizni a számtalan hazátlan és találékonyságban kifogyhatatlan vándorzsidót, a mi szintén nem csekély mértékben járulhatott az előljáróságok megválasztásának befolyásolásához, minthogy az előljáróságoknak a hatóságok iránti legfőbb kötelességeihez tartozott az idegenek szemmel-tartása is.

Igy pl. ha azt látjuk, hogy még a XIII. században 1266-ban Augsburghban 2 polgár és 2 zsidóból álló bizottság ügyel föl letelepülni akaró bevándorlottakra s szabja meg védelmi díjokat,²⁾ s ha pl. még 1338-ban Freiburghban csakis a zsidó község határozott beleegyezésével voltak újabb letelepülők felvehetőek,³⁾ úgy már 1404-ben Erfurt tanácsa a legszigorúbban utasítja az ottani rabbit és előljáróságot, hogy vegyék elejét annak,

hagyja a pozsonyi hatóságnak, hogy ne engedjen a városból zsidót elköltözni, mert az nagy kárára volna a királyi kincstárnak (Kohn, i. m. 452. l.).

¹⁾ Nikolsburgi Menachem Rsp. 94. sz. Izsák b. Séséth Rsp. 253. sz. ebből az okból nem engedi meg, hogy egy községben két templom építtessék, nehogy a hatóság vérszemet kapjon.

²⁾ Aronius, i. m. 297. l.

³⁾ Maurer, Deutsches Städtewesen im Mittelalter. Erlangen, 1871. II. 502. és 796. ll.

nehogy idegen zsidók Erfurtban pénzt adjanak ki kamatra.¹⁾

De ha egyrészt maguk a községek létérdeke követezte is meg az idegenek távoltartását, úgy másrészt az ellenőrzés oly súlyos erkölcsi felelősséget rótt a községekre, hogy soh'se alkalmazták hazátlan hitsorsosaikra az ellenőrzés teljes szigorát, hacsak azáltal tényleges veszélyt nem véltek magáról a községről elhárítani. Berlinben pl. hova a székvárosban való könnyebb megélhetés a XVII. század végén nagy mértékben vonzotta az idegen zsidókat, a város kapuibán ellenőrző szemlések gyanánt zsidók voltak alkalmazva, a kik azonban — daczára az ismételten kiadott rendeleteknek — mindenkit bebocsátottak a városba; ezért 1710-ben új rendelet jelent meg, mely szerint bejöhet ugyan mindenki a városba, de üzérkedni csak a rendes védelmi díjat fizető letelepülteknek szabad; minthogy pedig ezen intézkedés rengeteg sok koldust hozott a község nyakára, már 1712-ben újabb rendelet látott napvilágot, mely kitiltja a koldusokat és vándorrabbikat a városból.²⁾ Különben azon század végén 1798-ban Poroszország minden nagyobb városában úgynevezett Censurcommission létesült, mely zsidó tagokból állt ugyan, de keresztény elnökökkel, kik közül egyet a kormány nevezett ki, egyet pedig a zsidók választottak a városi tanácsból, a mely bizottságnak feladata volt ellenőrizni a zsidók erkölcsi viselkedését és figyelemmel kísérni az idegeneket.³⁾

¹⁾ Jaraczewsky, i. m. 45. l.

²⁾ Geiger, i. m. 13. l.

³⁾ U. o. 140. l. és II. k. 176. l.

A hazátlan és kenyérkeresetnélküli zsidók, kik nagy terhére estek az adókkal sújtott községeknek, nemcsak Berlinben provokáltak kormányrendeletet, hanem annál sokkal szigorúbbat Hannoverában is, hol II. György 1770-ben az előljáróság mulhatatlan kötelességévé tette a koldusok elfogatását s első ízben «mit hartem Gefängniss auf 10 bis 14 Tage belegt, in die ärgsten Hundelöcher geworfen, mit Wasser und Brod gespeiset und auch sonst übel tractirt werden, damit ihnen künftighin keine Lust ankomme, sich in unseren Landen finden zu lassen; zum zweiten Male sollen sie mit Staupenschlägen und einem Brandmale belegt, und zum dritten Male mit dem Strange bestraft werden.»¹⁾

A községben való drága telepjog szerzésének kijátzására az egész történetben páratlan példát nyújtott az Ausztria és Törökország közt Passarovitzban 1718. évben kötött szerződés, melynek egyik pontja mindkét ország zsidóinak szabad tartózkodást biztosít a másik országban; ennek következménye az volt, hogy míg

¹⁾ Bodenmayer, i. m. 19. l. Poroszországban már 1719 nov. 13-án adatott ily értelmű rendelet, mely 1738 szept. 9-én megismételtetett, kimondván azt, hogy: «a koldus-zsidók be nem bocsátandók, mert ők hozzák be Magyarországból s Erdélyből a ragadós betegségeket, miket az eladásra szánt régi ruhákkal hurczolnak be»; a hatóság, mely bebocsátja őket, 50 tallér büntetést fizet; korcsmáros, ki nekik szállást ad, elveszti iparjogát és 14 napi szigorú fogságot kap; a koldustól elveszik ruháit, melyek elégettetnek, ő maga pedig a határra tolonczoltatik; másodizben megbélyegeztetik s harmadszori rajtakapás esetén felakasztatik. (Saalschütz, Zur Gesch. der Syn. Gem. in Königsberg (Monatsschrift VIII. évf.) 90. l.)

maguk az osztrák tartománybeli letelepült zsidók Bécsben 24 órán túl nem is tartózkodhattak, addig a török zsidók egészen zavartalanul üzérkedhettek a székvárosban; az nem kerülhette ki az osztrák zsidók figyelmét, s nagyon sokan kivándoroltak Törökországba, vagy valamely annektált tartományába, hol török passzust szereztek, melynek segítségével visszajöttek Bécsbe, hol a szerződés oltalma alatt minden adóteher nélkül tartózkodhattak azontúl. Húsz évig tartott, míg a hatóságok ezt észrevették, s míg végre egy 1737. évi udvari rendelet kimondotta, hogy kivándorlók elvesztik jogukat a visszatérésre.¹⁾

Az előljáróságok rendkívüli nagy felelőssége az idegenek ellenőrzésében leginkább ez időtájt kezdődik, a midőn Ausztriában s egyes tartományaiban a zsidó lakosság száma megszorított s pontosan meg is állapított. Már egy 1725 július 31-iki udvari rendelet szigorú büntetéssel fenyegeti az előljáróságokat, ha felső engedély nélkül letelepülni akarókat ki nem utasítanak a községből.²⁾ Minden községben családi előjegyzési könyvet kellett vezetni, melybe letelepülési engedélyért s családalapításért folyamodók neve, fog-

¹⁾ Wolf, Gesch. der isr. Cultusgem. in Wien (1820—1860). 201. l.

²⁾ Az itt idézett rendeletek feltalálhatók a következő két törvénygyűjteményben: Sammlung der seit 1600 bis 1740 ergangenen allerhöchsten Gesetze. In chronologischer Ordnung. Gesammelt von Franz Xaver Wekebrod. Brünn bei Gastl. évszám nélkül. — K. K. Theresianisches Gesetzbuch, enthaltend die Gesetze von den Jahren 1740 bis 1780. Drei Bände. Wien bei Johann Georg Mösske. 1789.

lalkozása, lakóhelye, születésének ideje s helye, első vagy utószülöttsége, szüleinek neve, foglalkozása, s lakóhelye, iskolabizonyítványa, erkölcsi viselete, ingó s ingatlan vagyona, évi jövedelme s adója jegyeztetett fel; s ha egy letelepült családfő elhalt, a megszabott létszám megüresedett helyére ezen előjegyzés szerint történt a pályázás; előnyben részesült az elhaltnak elsőszülöttje, azután következett a község más elsőszülöttje s ilyenek hiányában jutott csak az utószülöttekre a sor (1798-iki pátens). Utóbb 1833 április 9-iki udvari rendelet megszüntette az előjegyzést s helyébe a következő eljárást léptette: Évenként Peszach és Szukkoth táján az állami hivatal gyűlésbe hívta a községi előljárókat s a folyamodókat, mely gyűlés megtartása előtt négy héttel a rabbi és két legöregebb — nem előljárósági — községi tag aláírásával ellátott hirdetmény útján a templomok előcsarnokaiban köz tudomásra hozatott; a gyűlésen képesítő ívet töltöttek ki, melyen a fenti előjegyzési könyv rovatain kívül még külön rovatok voltak az előljáróság, a rabbi, tanító s mások észrevételeire, a jelentkező ellennyilatkozatára s a helyi hatóság megjegyzésére; az ily módon kitöltött ivenk kerültek döntés végett a tartományi kormányzósághoz.

Ily körülmények közt nagy felelősséggel járt az előljárói állás fölfelé, de egyszersmind nagy hatalommal is lefelé, úgy hogy egy 1828 február 22-iki rendelet kimondja azt, hogy a községi elnökök állásuknál fogva mintegy állami hivatalnokoknak tekintetnek s hivattal való visszaéléssel vádolhatók. Nem-e természetes, hogy ily felelősséggel terhes állás betöltését nem biz-

hatta az állam — saját érdekeinek megóvása céljából — magukra a községekre, hanem befolyását hatósági közegei útján a legvégső határig, a választás megsemmisítéséig érvényesítette?

E) Községi belszervezkedés és igazgatás hatósági felügyelettel.

De minél előbbre jutunk a történetben, annál szélesebb körű beleavatkozást látunk az állam részéről a zsidó községek belügyeibe; mindeddig leginkább csak az adóérdekkel összefüggő személyi kérdéseknél gyakorolt befolyását láttuk a hatóságnak, holott a XVIII. század már az egész községi belszervezet fölötti felügyeletet hozta meg. Ennek oka nem csupán abban keresendő, hogy miként az osztrák birodalomban, úgy Németországban is a zsidók létszáma meg volt állapítva, a minek az ellenőrzése sokkal szorosabb és gyakoribb érintkezésbe hozta a hatóságokat a községekkel, mint egyedül az adóérdek, s hogy ezen sűrű érintkezés alkalmával tapasztalt községi czivódások indították az államhatalmat arra, hogy felügyeleti jogát gyakorolja a községi belügyek vezetésénél is, hanem inkább a zsidóság iránti tisztultabb felfogás hajnalodásának tulajdonítandó, mely már nem tekinti különálló testnek a zsidóságot, s mindinkább beleilleszteni törekszik az államtestbe, minek következtében megszünteti a község belügyeinek korlátlanul autonóm vezetését és szervezetét valamint vezetési szabályzatát hatósági jóváhagyás alá vonja.

Igaz ugyan, hogy pl. már az 1613. évi frankfurti

Juden-Stättigkeit¹⁾) előírja, hogy az «alle Jahr im Januario von dem Herrn Rathsschreiber in Gegenwart des Herrn Obrist-Richtern öffentlich auf dem Almemor oder erhabenen Ort in der Synagoge eines Abends, wann die Juden zur Synagog kommen, vorgelesen werde» s a mely szabályzat nemcsak a zsidók külső viszonyait tárgyalja, hanem kiterjed a község vezetésére s gyűlései határozatképességének megállapítására is, de ténylegesen csak község szervezeti szabályzatot, melyet vagy egészen a hatóság adott, vagy legalább jóváhagyás végett a községnek be kellett terjesztenie, csak a XVIII. században találunk.

Glogauban a hercegi kamara 1756-ban felszólította a község vezetőit alapszabály benyújtására, melyet azonban előzetesen a rabbi és utána direct e célra választott bizottság vizsgáljon felül; a község húzta-halasztotta az ügyet, míg 1763-ban újabb felszólítás nem érkezett oly meghagyással, hogy jóváhagyott alapszabályok hiányában nem fognak az előljárók hivatalukban megerősíttetni. Erre a község panaszt emelt, hogy miért kívánnak ép a glogauai zsidóktól jóváhagyott statutumot, midőn «az egész világon sehol sem kívánják s mindenütt szabadon hagyják a zsidókat belügyeikkel,» de ha már a kamara épenséggel nem enged, úgy

¹⁾ Schudt, i. m. II. k. 142. kk. II. A königsbergi község 1749-ben folyamodott a királyhoz, hogy rendeleteit azontúl ne kelljen a templomban felolvasni, hanem az Oberburggräfliche Amtsstube-ban, minthogy az Istentiszteletet zavarja s a «jelenlevő keresztényeknek sértő megjegyzésekre ad alkalmat». A kérelemnek hely adatott. Saalschütz, Gesch. der Juden in Königsberg. (Monatsschrift VIII.) 93. l.

hadd választhassanak 71 értelmes tagot, kik közül heten kisorsoltassanak, s ezek készítsenek alapszabályzatot. A bizottság csak hét év múlva tudott elkészülni, melynek történeti szempontból legnevezetesebb pontja azon követelés volt, hogy: «zwei der ältesten deutsch lesen und schreiben, bei Vornehmen schicklich vortragen können, noch besser bei vornehmen Herrn bekannt sein.»¹⁾

III. Frigyes Ágost szász választófejedelem 1772-ben tette közzé Judenordnungját, mely a drezdai község egész belső szervezetét felölelte, «damit eine gewisse Einigkeit und Ordnung unter der Judenschaft hergestellt werde.»²⁾

A bayonnei zsidó község 1752-ben kap királyi rendelettel teljes községi szervezetre kiterjedő Reglement-ot oly célból, hogy a tagok ne függjenek «de la différence des temps ou du caprice de leurs administrateurs.»³⁾

Berlinben egy templomépítésből kifolyólag megindított hatósági pénztárvizsgálat okozta, hogy 1722-ben királyi rendelet adott szervezeti szabályzatot a községnek, mely az előljáróság fölé egy 32 tagú választmányt s 5 tagú számvizsgáló bizottságot helyezett és megszabta a tisztségek hatáskörét;⁴⁾ hogy a berlini udvar

¹⁾ Berndt, i. m. 79. l.

²⁾ Sidori, Gesch. der Juden in Sachsen, Leipzig, 1840. 93. l.

³⁾ Leon, Histoire des Juifs de Bayonne. Paris, 1893. 139. l.

⁴⁾ Geiger, i. m. 38. l. A templomépítés nagy rendetlenséget hozott napfényre; kitünt nemcsak az, hogy az előljáróság nem vezetett rendes számadást, de az is, hogy gyakran egyetlen személyben pontosult össze az elnöki, pénztárosi és ellenőri

mily szigorúan vette az ellenőrzést, bizonyítja az, hogy a szabályzat daczára, elkövetett rendellenességek következtében, 1737-ben egy államhivatalnok neveztetett ki «assessor» czímmel az előljáróság fölé «tanácsadás és utmutatás céljából.»¹⁾ Valószínűleg sértve érezte magát a község belügyeinek autonom kezelésü jogai-ban, mert napirenden voltak úgy a czivódások, mint a hatósággal való összeütközések a szabályzat be nem tartása miatt, míg a község hatósági jóváhagyás nélkül önmaga nem adott ki 1792-ben egy «Norm für die sämtlichen Mitglieder des Administrations-Corps der jüdischen Gemeinde in Berlin» czimen terjedelmes s a községkezelés minden ágára kiterjedő szabályzatot, melynek történetileg nevezetes pontjai az előljárók választására s az adó kivetésére vonatkoznak. A választás ugyanis közvetett volt; az összes tagok közül kisorsoltatott 7 egyén, a kik közül négynek legalább 4000 tal-

tiszttség. Hűtlen pénzkezelést nem lehetett az előljáróságra bizonyítani, de hanyagság czímén tizezer tallér büntetést kellett fizetnie. U. o. 36. l. A továbbiak fejleményére jellemző, hogy 1743-ban «sämmtliche Juden Gemeinde Allhier» aláírással névtelen feljelentés érkezett a királyhoz az előljáróság hűtlen pénzkezelése ellen, mire a kabinetiroda felhatalmazta az előljáróságot, hogy a templomban Cherem-et hirdessen azokra, kik a feljelentés eredetéről tudnak valamit s meg nem mondják; a fenyegetés azonban mitsem használt. U. o. II. k. 71. l. Ilyen körülmények közt jutott Nagy Frigyes 1750-iki General Juden Reglement-jába (XXXII. sz.) azon intézkedés, hogy a hatóság évenként tartozik az előljárósággal gyűlést tartani, hogy megvizsgálja a hivataloskodást s meghallgassa a felmerülő panaszokat.

¹⁾ U. o. 50. l.

lérnyi, kettőnek legalább 1700 tallérnyi vagyonának kellett lennie; a hetedik teljesen vagyontalan is lehetett; ezek a heten választották meg az előljáróságot, még pedig annak a figyelembe vételével, hogy előljárónak csak olyan választatható meg, kinek legalább 3000 tallérnyi vagyona volt. Az adókivető bizottság 9 tagból állt, még pedig úgy, hogy öten képviselték a legnagyobb adót fizető osztályt, hárman a középosztályt s csak egy volt a harmadik adóosztály érdekének képviselője.¹⁾ A vagyonosok törekvése mellett, melylyel ily módon óvták saját érdekeiket, nem csoda, ha nem tudtak belenyugodni az államhatalom adta szabályzatokba.

A hatóság által jóváhagyott szervezési és ügykezelési szabályzatok legérdekesebb példáját az avignoni községnek Le Comte de Raousset pápai helytartó által 1779 április 8-án megerősített szabályzata,²⁾ melyet a község kebeléből választott 12 tagú bizottság készített. Rendkívül jellemző, hogy daczára a pápai helytartó megerősítő záradékának, a bevezetésben semmisnek nyilváníttatik már előre a szabályzat minden pontja, a mely esetleg «contre la foi catholique, apostolique et Romaine, contre l'autorité de *Notre Saint Père la Pape*, contre les Dispositions des statuts de cette ville» magyaráztatnék s helyükbe ismét magára vállalja a község mindama rendelkezéseket, melyek «par Nos

¹⁾ Geiger, i. m. II. k. 200 kk. 1.

²⁾ Statuts des Juifs d'Avignon 1779. ed. par Isidore Lœb. A «Société des études juives» évkönyvének I. kötetében. Páris, 1881.

Très-Saint Pères les Papes, les Eminentissimes Cardinaux, Légats, Excellentissimes Vice-Légats, Archevêques, Evêques, Abbés et Gouverneurs» adattak. Az avignoni zsidók helyzetét világítja meg ezen előrebocsátott nyilatkozat, mert a katolikus vallás ellen csak legtávolabbról is magyarázható pont nincs a szabályzatban, melynek a községi szervezet történetére vonatkozólag legérdekesebb a 4. pontja, mely nemcsak azt mondja, hogy a 12 tagú előljáróságba csak olyanok választhatók, kik legalább ötezer livres vagyon felett rendelkeznek, de — a 12 előljáró havi működésre lévén négyenként beosztva — még az előljáró havi beosztását sem bizza sorsra, vagy közmegegyezésre, hanem megköveteli azt, hogy az első hónapban azok az előljárók működnek, kiknek vagyona 30 ezer livres, a második hónapban a 15 ezer livres vagyonúak s a kevesebbel bírókra csak a harmadik hónapban kerülhet a sor.

Tehát a bevezető nyilatkozat daczára sem lehetett oly nagyon nyomasztó a községre, hogy hatóságilag jóváhagyott szabályzat alapján kellett szervezkednie; a vagyonos osztály itt épúgy, mint Berlinben — s bizonyára e példának megfelelőleg mindenütt — ki tudta eszközölni saját érdekében a hatósági kereten belül is a községi önkormányzatú hatalmat.¹⁾

¹⁾ Ilyen államilag elismert, önkormányzatú szervezete volt a sziciliai községnek, melynek igazgatását 12 Proti (előljáró), 6 Auditori di Conti (számvizsgáló), 12 Eletti vagy senatori, vagy nomini probi (képviselőtestület) és 9 Sogetti (adókievők, minden adóosztályból 3—3) intézte; kívülök voltak még

Hazánkban a legelső hitközségi szabályzatot, mely kötelező erővel bírt, kivétel nélkül az ország valamennyi zsidó községére, II. József császár rendeletére a budai helytartótanács adta 1787. márczius hó 27-én 11,868. sz. a. Ezen szabályzat, mely 1848-ig teljes érvényben állt fenn minden községben, a következő¹⁾ volt: Hogy a zsidó községbe jó rend hozassék s az fenntartassék, következő szabályok állapíttatnak meg szoros megtartás végett: 1. az előljárók és szolgák évenként választandók, még pedig olyan napon, mikor a gazdagok is, meg a szegények is otthon vannak. 2. Hatan képezzék a belső és tizenketten a külső tanácsot, de egyik a másikkal vérrokonsági viszonyban ne álljon. 3. A választás egy nappal előbb a templomban kihirdetendő s 30 tagú választási bizottság alakítandó, mely

12 majorenti (valószínűleg az év végével visszalépett Eletti voltak ezek, kik tisztségük lejárta után még egy évig élvezték a tiszteletet, de valószínűleg csak más név az Eletti-re), Conservadori degliatti (tudósok, kik a község irattárára ügyeltek fel, mely bizottságot V. Alfonso 1422-ben megszüntette s teendőit a Proti-ra ruházta), Percettori (adószedők), Sindachi (ügyvédek, szegények s községi peres ügyek képviselői), Balio vagy Capitano (végrehajtó). A vallásügyek intézésére volt: Dienchelele (Dájan Kólél, főbíró vagy főrabbi, mely hivatalt I. Márton király 1405-ben létesítette, de már V. Alfonso megszüntette, s hatáskörét a Proti-ra ruházta), Manigliori vagy Sacristani (a templomkulcs őrei), Idubi (Túbim, templom-előljárók), Limosinieri (alamizsnagyűjtők), Giudici Spirituali (felügyelők a vallástörvény betartására). L. Güdemann, Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien während des Mittelalters. Wien, 1884. 268. kk. 1.

¹⁾ Magyar Izraelita III. évf. 197. l.

három osztályra oszlik, olyanokra, kik 10 frt, 20 frt, vagy azon felüli évi adót fizetnek. 4. Ezen bizottság egy uradalmi főtisztviselő, a rabbi és két írástudó jelenlétében megválasztja az elnököt s a külső tanácsot. 5. Nem választhatók meg azok, kik szándékosan hátralekban vannak adójukkal. 6. Ezután az uradalmi főtisztviselő három bírót ajánl, kik közül a legtöbb szavazatot nyert lesz a község bírája. 7. Csakis olyan választható meg, ki németül írni s olvasni tud. 8. Azután választatik egy pénzbeszedő, egy templomelöljáró, két árvagyám és az ügynevezett kisbíró. 9. A megválasztottak páronként a templomba mennek s leteszik a rabbi által felolvasandó esküt. A választást véglegesen a földesúr hagyja jóvá. A külső és belső tanács kötelességeiről: *a)* minden hétfőn és csütörtökön gyűlés tartandó, de a bíró máskor is egybehívhatja a tanácsot, ha sürgős ügy kívánja. *b)* Minden tanácstag köteles a gyűlésen megjelenni, megokolatlan mulasztás esetén pénzbírsággal sújtható, sőt meg is fosztható tisztségétől. *c)* Ha ülés alkalmával viszály kerekedik, az ügy rendes per útjára terelendő. *d)* A gyűlés 9—12 tart s a tagok illedelmesen tartoznak megjelenni a teremben. *e)* Minden határozat szótöbbséggel hozatik. *f)* A folyó ügyeket a belső tanács intézi, de az egész községet érdeklő ügyek a belső és külső tanács együttes ülésében tárgyalandók. *g)* A bírót, távollétében, az első esküdt helyettesíti; ha mindketten távol vannak, a külső tanács állít helyette. *h)* E tanács nem tárgyalhat jogi ügyeket, de ha a felek közt extra judicialiter nem jöhet egyezség létre, úgy a megye, vagy a földesúri hatóság foruma elé utasítandók. *i)* Szigorú büntetés mellett

hagyatik meg, hogy a község pecsétje sehol másutt, csakis a község házában, a bíró és a két esküdttel felügyeletével őriztessék. A jegyzők kötelességeiről: 1. Héberül és németül tudó jegyző alkalmaztassék, ki németül vezesse a jegyzőkönyveket s állítsa ki az összes hivatalos iratokat; hivatalos dolgokban mellőznie kell a héber nyelvet, mely «kétértelműsége» miatt czívódásra adhat alkalmat. 2. A jegyzőkönyv dátuma ne a zsidó naptár, hanem a római számítás szerint vétessék fel. 3. mindennek be kell kerülnie a jegyzőkönyvbe, a mi gyűlésen tárgyalatik. 4. A jegyzőkönyvet, a gyűlés bekezdése előtt felolvassák s a bíró és esküdtek aláírják. 5. A jegyző nem kezelhet pénzt. A templomelőjárók a városi tanács utalványozása nélkül semminemű kiadásokat nem eszközölhetnek. A gyámatyák nyilvántartást vezetnek az árvákról s előterjesztik a földesúri hatóságnak; kiadásaikról évenként számot adnak; hagyományokról leltárt készítenek s a vagyon kezelésében a földesúri hatóság utasításait követik. Az elnök kötelessége megfigyelni és ellenőrizni mindent, a mi a község javára szolgál; felügyel a község épületeire; építésnél feljegyzi a munkásokat, beszerzi az anyagot s hetenként számot ad a tanácsnak; gondoskodik róla, hogy a kóser hús és bor eladásánál a közönséget meg ne csalják, a miért is ellenőrzi a mérlegeket; megvizsgáltatja negyedévenként minden ház kéményét, hogy a tűz elleni rendszabály pontosan betartassék. A község kötelessége az adó hiánytalan beszolgáltatása; községi javadalom bérbeadása uradalmi tisztviselő jelenlétében történjék; házasulandóktól nem tagadható meg az engedély községi adóhátralék miatt. Kinek nincs rendes s állandó

foglalkozása, csavargónak tekintetik s az elnök által feljelentendő, hogy a megyei alispán intézkedhessék az illetőnek kiutasítása végett. Hol nincsen községi templom, magántemplomot sem szabad fentartani, mert az csak meghasonlásokra ad alkalmat. A rabbikra s írástudókra csak vallásügyek elintézése bizandó s a rabbinak oly egyénnek kell lennie, ki «a belső községgel semminemű rokonságban sincs.» «Ezek tehát azon szabályok, melyekhez magát az összes zsidóságnak tartania kellend.»

F) Hatósági beleavatkozás tisztán vallásügyekben.

A 18. század a községi szervezetbe való jogos beleavatkozás mellett megtermé a hatósági illetéktelen ítélkezést is tisztán vallásügyekben. Eladdig nem akadunk példára a történetben, hogy a védelmi hatóság jogot formált volna a zsidók lelkiismereti szabadságának a megbolygatására.¹⁾ Bárkinék a védnöksége alatt telepedtek is meg, szabadalmi levelük első pontját mindeütt a szabad vallásgyakorlat megadása képezte. Igaz ugyan, hogy a zsidó történet legszomorúbb lapjainak nagy részét azok az események töltik be, a midőn nézeteltérések megtorlásában a hatóság segédkezése vétegett igénybe, de még az egész világrész zsidóságának

¹⁾ Glogau zsidóságának 1687 decz. 24-én be kellett a Landeshauptmannhoz nyújtani egy statutumot az összes ritusbeli szokásokról, melynek felülbirálása céljából királyi biztosok és vénekből álló bizottság küldetett ki; e vizsgálatról további adatokat nem nyújt a történet; úgy látszik, hogy abba hagyták s nem bolygatták többé a vallásos dolgokat. (Berndt, i. m. 45. l.)

érdeklődését fölkelte esetek — mint pl. 1233-ban Maimuni iratainak hatósági elégetése — sem tekintetők illetéktelen beavatkozásnak, minthogy maguktól a zsidóktól indult ki a hatóság döntéséhez való folyamodás, a mi egyébiránt egyenes következése volt a privilegiumokban biztosított önálló biráskodásnak, mely természetesen első sorban a vallástörvény megszegőinek megtorlására irányulván, a hivatalban levő biróság felfogása volt döntő befolyással a provokált hatósági ítéletre.

De a 18. század előkészítő korát alkotja annak az óriási átalakulásnak, melynek végső eredménye a zsidók polgári egyenjogosítása volt. A 18. században halványul el — mint láttuk — mindinkább a kamaraszolgaság eredeti mivolta, a privilegiumokat lassanként kormányrendeletek váltják fel, a zsidóbiróságok fokozatosan pusztán vallásügyek medrébe szoríttatnak s a hanyatló századdal még a vallásbiróságok megszüntetése is megkezdődik, mind olyan jelenség, mely azt bizonyítja, hogy a zsidóságról alkotott közfelfogás megváltozott, hogy mindinkább előtérbe lép s uralkodóvá válik a zsidóságnak mint vallástestületnek a megítélése. Nem képezhetett már a zsidóság államot az államban, ha nem is polgároknak, de az ország polgári jogok nélkül szükölködő lakóinak tekintettek s a kivételes helyzet kritériumának meghatározására csak az állampolgároké-
től elütő valláskülönbség adhatott alapot. Ezzel a tényezővel számolt tehát minden intézkedésében az uralkodó hatalom s ebből magyarázható meg, hogy illetékesnek vélte magát arra, hogy zsidó vallásügyek fölötti döntést is hatalma körébe vonjon.

Itáliában állítólag¹⁾ a pápa adott fölmentvényt (mikor?) a zsidóknak a többnejűséghez, ha az első feleséggel kötött házasság gyermektelen volt.

I. Frigyes 1703-ban bizonyos Wentzel Ferencz azon vádjára, hogy az «Alénú» imának «sehém kór'im umistahavim lehevel várík, umiszpallelim leló jósia» azóta törölt része sérti a kereszténységet, elrendelte, hogy az Alénú ima csak templomban s ott is csak végig hangosan mondható el, minek az ellenőrzésére keresztény felügyelőket nevezett ki a zsidó istentiszteletekhez.²⁾

¹⁾ Schudt, i. m. II. k. 238. l.

²⁾ Lehmann, Der polnische Resident Berend Lehmann, Dresden und Leipzig, 1885. 22. l.; Geiger, i. m. II. k. 17. l. I. Frigyes ezen rendeletét egészen közli Schudt, i. m. III. k. 198. l. Ezen rendőri felügyelet megszüntetéséről l. Grætz, X. k. 309. l. — Midőn Fassel B. — még mint prossnitzi rabbi — 1842-ben memorandumot nyújtott be az osztrák kormányhoz a zsidók polgári helyzetének javítása érdekében, az udvar — méltányolva a kérést — a morva és sziléziai zsidók «szellemi» javítása céljából törvényt adott, mely I. és II. szakaszaiban a rabbik képesítéséről s alkalmazásáról szól. III. pontjában pedig elrendeli, hogy az Olénú imát nem szabad mondani s új imakönyv kiadás rendezendő fordítással és a cenzúra jóváhagyásával. (Allg. Z. d. Jud. VII. évf. 213. l.) — Ennek kapcsán megemlítem, hogy az uralkodó házáért elmondott ima, mely hazánkban csak a zsidóknál van beillesztve az állandó istentiszteleti rend keretébe, mai formájában, hogy t. i. nem az eredeti héber ima, hanem köznyelven mondatik, szintén kormányrendeleten alapul. Ugyanis 1839 július 9-én adatott — első sorban Galicziára — a rendelet, hogy az uralkodóházáért való ima az összes templomokban németül mondandó minden szombaton s ünnepkor, melyet

A mainzi választófejedelem 1715-ben igazolásra szólítja fel az ottani előljáróságát, hogy Platz Ábrahámot miért nem hívják fel a tórához, miért nem engedik részt venni egyéb közös czerimóniákban s miért zárták ki a temetkezési egyletből és elégedetlenséggel fogadja a község nyilatkozatát, mely szerint a községi alapszabály intézkedik arról, hogy a vagyonbukott mindenből kizárandó.¹⁾

Bizonyos Posner Ábrahám közmegbotránnykozást keltett a berlini zsidóknál azzal, hogy beretválkozott s a község előljárósága királyi rendelettel tudta Posnert szakála megnövesztésére kényszeríteni.²⁾

Bécsujhelyen az előljáróság Cheremet mondottazokra, a kik «gój»-os viselkedésükkel elkülönödnek a községtől; az illetők azonban Ros Hasana ünnepén részt akarván venni az istentiszteleten, magukkal vittek a templomba egy városi hajdút, a ki az előimádkozót — a kiközösítettekre való figyelmeztetés miatt — ellökte az asztaltól.³⁾

Nem mindennapi volt az az eset sem, a mely 1764-ben fordult elő Hamburgban. Az ottani zsidók bizonyos Cranack Péter Ulrik nevű keresztény péknél szokták kenyerüket venni s szombati kalácsukat süttetni, de egymásután kétszer fordult elő az, hogy szalonnát találtak a kenyérben. Erre a község vénei jelentést tettek

a község állva s áhítattal hallgasson meg s a végén mondjon rá hangos Ament. Az imának még szövegét is előírta a rendelet, mely közölve van az Allg. Z. d. Jud. II. évf. 383. l.

¹⁾ Schaab. i. m. 281. l.

²⁾ Grætz, XI. k. 5. l.

³⁾ J. Weil, Rsp. 140. sz.

az altónai főrabbinál, R. Eybschitz Jonáthánnál, ki 1764 szeptember 4-én kelt német nyelvű ítéletben eltiltotta a hamburgi községnek nevezett péknél való vásárlást s egyben elrendelte, hogy ítéletét a templomokban hirdessék ki. A pék a hamburgi városi tanácshoz fordult védelemért s a tanács utasította a véneket a rendelet visszavonására. De a vének a császárhoz folyamodtak, kifejtvén, hogy «vallási ügyekben vakon kell engedelmeskedniök a főrabbinak» s hogy mennyire ellenkezik a lelkiismereti szabadsággal, hogy keresztény hatóság döntsön zsidó vallási ügyekben. Erre a hallei egyetem jogi és theologiai tanárkarának kellett véleményt nyilvánítani, mely a zsidóknak adott igazat. Mindazonáltal a vita vége az lett, hogy a pék nyert igazat s a véneknek vissza kellett vonatniok a tiltó rendeletet.¹⁾

A vallásügyekben tanusított illetéktelen beleavatkozás számtalan példái közül még csak az újabbkor következő két páratlan esete álljon itt. Makón 1840. év pünkösd ünnepén a rabbi és elnök nem engedte meg az istentisztelet megkezdését, míg a női karzatról néhány asszonyt el nem távolítottak, kiknek haja nem volt parókával, illetőleg főkötővel befödve; az ügy elbírálás végett Lonovics csanádi püspök, mint földesúr elé került, a ki aztán megengedte, hogy az asszonyok paróka nélkül is mehetnek a templomba;²⁾ s Bécsben a török zsidó község Chakham-ja 1846-tól 1858-ig csak

¹⁾ Wolf, Oberrabbiner Jonathan Eybschitz (Wertheimer-féle Jahrbuch für Israeliten VI. évf. 147. l.)

²⁾ Löw, Zur neueren Geschichte etc. 158. l.

a rendőrigazgatóság felügyelete alatt végezhetett esketést, melyet minden egyes alkalommal magának a Chakham-nak kellett a tanuk kíséretében a rendőrségnél bejelenteni s anyakönyveltetni.¹⁾

A zsidók, állampolgári vonatkozásaikban, teljesen elvesztették önigazgatási jogaikat a 18. század folyamán, kivételes törvények hozatalára nem nyújthatott már többé alapot a zsidók önrendelkezési jogainak a megcsorbítása, általánossá vált tehát a közös vallásgyakorlat megszorítása, mely a közös istentiszteletek eltiltásában csúcsosodott ki. Míg a privilégiumok korában a zsidók s a védnöki hatóságok közt kötött szerződések biztosították az istentisztelettartás jogát, úgy hogy még IV. Pál pápa is, ki először szorította gettóba 1555-ben Rómában a zsidókat, megengedte legalább egy templomnak a fentartását,²⁾ addig a 18. században, a midőn már megszűnt a kétoldalú szerződések kötése s csak rendeleti úton igazgattak a zsidók, mindinkább előtérbe lép a templomtartás királyi jogú engedélyezése. Nem csalódnunk, ha azt állítjuk, hogy a templomengedélyezés lélektani okát nem csupán újabb adójövedelemre való törekvésben kell keresnünk, hanem főleg abban, hogy a zsidók lába alól elvonatván az önrendelkezés állampolgári vonatkozásokban, csakis vallásközösségnek voltak tekinthetők, a mit azonban az uralkodó hatalom — vagy mondjuk az uralkodó vallás — elismerni nem akart. Csakis ebből magyarázható

¹⁾ Wolf, *Gesch. d. isr. Cultusgemeinde in Wien (1820—1860)* 206. l.

²⁾ *Berliner j. m.* II.² k. 4. l.

meg II. József 1782. évi Türelmi Rendelete, mely szerint: «Die Juden in Wien bilden keine Gemeinde und ist ihnen der öffentliche Gottesdienst nicht gestattet.»

Ausztriában, hol már 1710-ben kiadott udvari rendelet felségengedélyhez kötötte a direkt istentisztelet-tartásra szolgáló helyiség építését s restaurálását, az 1754. évi Polizei-Judenordnung XXIV. szakasza kiterjeszti a jogot még a magánházakban tartandó istentisztelettartásra is, a mennyiben közös áhítatot még a species synagogæ-t nélkülöző magánlakásokban is csak felség-engedélylyel szabadott végezni, de még itt is külön engedély szükségeltetett az illető helyiségben tartandó tórafelolvasáshoz, körülmetélés és esketéshez. Templomengedélyért 2000 frt alapdíj és évenként 100 frt adó fizettetett, magánlakásban végzendő áhítatért tóraolvasás engedélye nélkül évi 24 frt, s azzal együtt 50 frt évi díjat követeltek.¹⁾

¹⁾ Scari, i. m. 80. l.; Herrmann, i. m. 84. l. A templomengedélyezés által keletkezett állapotokat legjobban jellemzi a következő eset: Németország egy községében (valószínűleg Berlinben) X. jogot eszközölt ki 200 tallér fejében 1709-ben a királytól, hogy házában templomot nyithat; de 1712-ben a király ráparancsolt az egész községre, hogy szép nagy templomot építsen, s egyben elrendelte, hogy a magánimaházak szünjenek meg s hogy mindenkinek a község templomába kell mennie. Erre X. panaszt emelt a királynál a 200 talléron szerzett jogának elvesztése miatt, s a király, a községet kötelezte, hogy helyette fizesse vissza X.-nek a fenti összeget. A község kénytelen-kelletlen megfizette, de jegyzőkönyvbe vette, hogy alkalomadtán megveszik X.-en a 200 tallért. X. meghalt s a község addig nem akarta eltemetni, míg az

Ha még hozzávesszük azt, hogy II. József rendelete folytán katolikus papok felügyelete alatt vezették a zsidó anyakönyveket s hogy minden körülmételés csak hatósági bejelentő lap alapján volt fogantatható,¹⁾ úgy el kell ugyan ismernünk az államérdek szempontjából a zsidóknál ezáltal elért fegyelmezett rendtartásra irányuló jogot, de egyszersmind nem fogjuk csodálni, ha ily állapotok mellett mindinkább züllésnek indult a községi belső szervezet, melynek góczpontja a templom, az istentisztelettartás lett volna. Mi köré csoportosult volna a zsidóknak, mint községnek érdeklődése, ha nem a községi intézményt képező templom köré? A bécsi zsidóknak meg is volt az a bátorságuk, hogy 1782-ben, midőn II. József rendelete iskola felállítását kívánta, s 1784-ben, midőn az anyakönyvvezetés szigorú rendelete jelent meg, képtelenségnek mondták a rendeletek keresztülvitelét, mert a bécsi zsidók nem alkotnak községet: «die hiesige tolerirte Judenschaft besteht nicht aus einer mit einem Oberhaupt oder Judenrichter, nebst einem Landesrabbiner versehenen Gemeinde,» minden család különállva végez istentiszteletet, s nem tarthatnak — közös intézmény hiányában — közös kasszát.²⁾ A zsidó történetírás még nem mondta ki az utolsó szót II. József rendeleteinek a megítélésében, de ha elő is mozdították a zsidók művelődését, úgy annyi bizonyos, hogy a zsidóknak, mint

örökösök meg nem térítették az összeget. L. Jakob Katz Mi-prag. Rsp. III. 8. sz.

¹⁾ Herrmann i. m. 83. l.

²⁾ Wolf, Gesch. der Juden in Wien (1156—1876.) 84—93. ll.

vallásközösségnek a legnagyobb ártalmára váltak, mert ha egyrészt II. József nem akarta, hogy egységes vallásközség létezzék, úgy a templomtartás engedélyezésével kapút nyitott a Németországból jövő istentiszteleti reformáramlat előtt. Nagyon messzire kalandoznánk el tárgyunktól, ha behatóbban foglalkoznánk itt századunk reformmozgalmával, a miért is csak annyiban legyen róla említés téve, a mennyiben alkalmat adott az állam föltétlenül illetéktelen beavatkozására, s nagyon valószínű, hogy ép a templomtartás engedélyezésének rendszere volt oka annak, hogy a reformtörekvések szakadást idéztek elő a községekben.

Berlinben századunk első tizedében Friedlænder Dávid állt a reformmozgalom élére, mely az agilis Jakobsohn Izrael tevékenységével oly terjedelmet nyert, hogy a község kettészakadása már elkerülhetetlenné vált; Jakobsohn templomába, hol Kley, Günzburg, Auerbach s Zunz prédikáltak, mindjobban vonzotta a közönséget az «*æsthetischer Sinn und religiöse Weihe*»-ra alapított istentisztelet, s a község előljárósága békésen is elintézhette volna az ügyet, ha maguk az «*ósdia*k» ősi szokás szerinti titkos feljelentések s rágalmazások által nem kényszerítik az előljáróságot, hogy 1817-ben vizsgáló bizottság kiküldése céljából forduljon a kormányhoz a kétféle istentisztelet közti különbség megítélésére. A kormány reagált; bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak: Oberconsistorialrath Nolte, Regierungsrath Patzig, Prediger Marot és Direktor Bellermann, mely bizottság az újitóknak adott igazat. Ebben tehát nagyot tévedt az előljáróság, mely azt hitte, hogy a kormány csupa olyan rabbit fog kinevezni a bizott-

ságba, a kit az előljáróság fog javasolni. Most már 1819-ben nyíltan protestált az előljáróság az ellen, hogy keresztények ítéljék meg, vajon a zsidó törvény minő istentiszteletet követel s nyíltan kérte egy rabbi-gyülekezet véleményét. Jellemző a válasz, melyet Bülow miniszter aláírásával adott 1819 augusztus 12-én a kormány: «. . . . Sie sind übrigens in einem grossen Irrthum, wenn Sie voraussetzen, dass die Commission zur Prüfung dieser Angelegenheit aus Rabbinern hätte gebildet werden sollen; . . . bei Erwägung des kirchlichen Zustandes der jüdischen Gemeinen, worüber Se. Majestät die näheren Bestimmungen sich vorbehalten, Männer des jüd. Glaubens, die wegen ihrer Kenntnisse und Rechtschaffenheit das öffentliche Vertrauen verdienen, nur zugezogen werden, nicht aber dass ausschliesslich bloss Rabbiner, denen die erforderlichen Kenntnisse sehr häufig mangeln, diese Bestimmungen entwerfen sollen.» Végre azonban mégis ki tudta eszközölni az előljáróság az 1823 decz. 9-iki kabinetrendeletet «dass der Gottesdienst der Juden nur in der hiesigen Synagoge und nur nach dem hergebrachten Ritus ohne die geringste Neuerung in der Sprache und in der Ceremonie, Gebeten und Gesängen, ganz nach den alten Herkommen gehalten werden soll.» De mennyire bizonyítja az idők változását az, hogy két évtizeddel utóbb ugyancsak kormányengedéllyel a reformközség alakult meg, hol kizárólagosan német istentiszteletet tartanak.¹⁾

¹⁾ L. Jost, Neuere Geschichte III. k. 11. kk. ll.; Wolf, Geschichte der isr. Cultusgem. in Wien (1820—1860.) 21. l.; Geiger, i. m. II. k. 222. kk. ll.

Az ausztriai kormányok szintén nem idegenkedtek a vallásügyekbe való beavatkozástól; volt idő, mikor jó szemmel nézték volna a zsidók reformálódását, de általában a zsidók ősiségében való megmaradásának s az egység fentartásának kedveztek. Már II. József foglalkozott azzal az indítvánnyal, hogy határozassa el egy rabbigyűlés által a Mózesi törvények időszerűtlen voltát s a szombat ünneplésének áttételét vasárnapra, de az alsó-ausztriai kormány 1781-ben adott véleményezése alapján félretétette, minthogy «így több jövedelmet hajtanak» a zsidók.¹⁾ S Ausztria féltékenyen őrizte zsidóit a reform szelétől; olyannyira, hogy 1806-ban titkos ellenőrzésre hívta fel a kormány a tartományi főnököket, mivel tudomásra jutott, hogy Napoleon által ugyanakkor Párisba egybehívott franczia zsidó kongresszusra osztrák zsidók is kaptak meghívást. Országos szimatolást vitt végbe a rendőrség s az udvar csak akkor nyugodott meg, midőn báró Sumeran rendőrfőnök azt jelenthette, hogy az osztrák zsidók konzervatív hajlamaiknál fogva nem rokonszenveznek a párisi gyűléssel, s midőn Eskeles B., az egyetlen, a ki tényleg meghívást kapott, oly loyális volt, hogy előbb a rendőrségnél bemutatta s úgy küldte el visszautasító válaszát.²⁾ Másrészt pedig Herz Homburg annyira megtudta nyerni az udvar és a kormány kegyét, hogy végveszélybe sodorhatta volna a zsidóságot Ausztriában olyan indítványaival, melyek alapján 1821-ben a rendőrminiszter felszólította a bécsi előljáróságot, hogy

¹⁾ Wolf, *Gesch. der Juden in Wien* (1156—1876.) 80. l.

²⁾ Wolf, *Gesch. der isr. Cultusgem. in Wien* (1820—1860.) 10. l.

a zsidó gyermekek — Herz tanító jóváhagyó véleménye alapján — írjanak szombaton az iskolában, valamint «Bné Zion» című vallástankönyvével, melyet a kormány nemcsak approbált, de egyedül kötelezőnek ismert el az iskolai előmenetelnél¹⁾ s annak ismeretét követelte meg a házasságra lépésnél is;²⁾ valószínűleg Herz Homburg besugásainak tulajdonítandó az is, hogy 1814 szept. 12-iki rendelettel a zsidó iskolák vizsgáiról egy rendőri hivatalnok s a kerületi tanfelügyelő tett jelentést a kormánynál, «damit der Unterricht nicht in Spitzfindigkeit der Rabbiner ausarte,» s a mely ellenőrzés csak 1849-ben szűnt meg.³⁾

Herz H. 1824-ben bekövetkezett halála után újabb tanujelét adta a kormány annak, hogy a zsidók reformtervei iránt való ellenszenvében miként adott direkt vallásügyre vonatkozó utasítást. Ugyanis 1826-ban Mannheimer J. N. választatott meg a bécsi zsidó iskola igazgatójává, minthogy «község» nem volt, rabbit sem alkalmazhatott s rituális kérdések elintézésére

¹⁾ U. o. 115. l.

²⁾ A Bné Zion általános kötelező voltát, mint a zsidó vallás-erkölcstan foglalatját, az egész birodalomra csak 1857 augusztus 11-én szüntette meg a kormány. U. o. 120. l. Allg. Z. der Juden. XXI. évf. 715. l.

³⁾ U. o. 118. kk. l. Herz 1811-ben Index-et is készített a Talmud-Cenzura számára, melynek jutalmául a rendőrminiszter 1814-ben ki akarta neveztetni a bécsi vallásiskola tanítójának, de a császár, ki jobban ismerte a zsidók hangulatát, nem nevezte ki; mire a miniszter így nyilatkozott: «Es hat das Ansehen, als ob die hiesigen Juden Herz Homberg wegen seines bisherigen Verbandes mit der Staatsverwaltung scheuen.» Wolf, Gesch. der Juden in Wien (1156—1876.) 125. l.

csak «Koscher-Fleisch-Aufseher» minőséggel tarthattott valakit, s a Polizei-Ober-Direktion által a következő utasítást kapta: «. . . dass Sie sich . . . strenge an die für Israeliten in k. k. Staaten allgemein bestehenden Vorschriften halten und weder hierin, noch bei den gottesdienstlichen Übungen in der Schule oder im Bethause oder sonst, wo irgend eine wie immer geartete Neuerung oder Abweichung von der durch die gedachten allerhöchsten Vorschriften sanktionirten Form und Weise des isr. Religions-Cultus eigenmächtig sich erlauben; endlich auch, dass Sie als wahrer Israelite . . . an dem Positiven des Mosaismus sich festhalten und jede naturalistische religiöse Tendenz . . . sorgfältigst vermeiden.»¹⁾

Ugyanez a hangulat uralkodott a *község kettészakadásának elkerülésére való törekvés mellett* a bécsi kormánynál 1854-ben, a midőn a lipótvárosi templom építését csak oly föltétellel engedélyezte, «dass das neue Bethaus nicht zur Sectirerei Veranlassung gebe»²⁾ valamint 1874-ben — a mikor tehát az 1867. évi decz.

¹⁾ Wolf, u. o. 11. l. Hasonló nyilatkozatot tett s illetéktelen beavatkozást tanusított a bajor kormány is, midőn 1839 decz. 31-iki rendelettel Unterfranken községkerületeit szabályozta s a kerületet a rabbiállásnak nyolcz héten belül való betöltésére utasította, s egyszersmind megjegyezte: «dass Seine Majestät der König nur gründlich gebildete, doch zugleich den ächten mosaischen Glaubenslehren und Cerimonial-Satzungen treu anhängende, nicht verderblicher Neologie huldigende Candidaten als Rabbiner fortan bestellt und resp. bestätigt wissen wollen.» Allg. Z. der Juden. IV. évf. 65. l.

²⁾ U. o. 5. l.

21-iki Staatsgrundgesetz 15. pontja: «Jede gesetzlich anerkannte Kirche und Religionsgenossenschaft hat das Recht der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, ordnet und verwaltet ihre inneren Angelegenheiten selbstständig» már gyakorlatba is vétetett, és a midőn az 1874 május 20-iki törvény alapján az eladdig el nem ismert vallások is megkaphatták a vallásközöség alapítását, elutasította a helytartóság a konzervatív érzelmű zsidók folyamodását, melylyel — a magyar példa után indulva, a miről külön lesz szó — «altgläubige isr. Religionsgesellschaft in Wien und Umgebung» megalakítását kérelmezték, oly megokolással, hogy az új hit kritériuma nincs feltüntetve s a régi hitközség gondoskodik a különböző ritusok kielégítéséről.¹⁾

Ámde mindezek a beavatkozások eltörpülnek a hamburgi városi tanács 1821-ben hozott határozata mellett, mely szerint: zsidó kultuszügyeket a rabbi és három községi előljáró intézzen, de ha nem tud e bizottság megegyezni, úgy a hitközség teljes előljárósága döntsön; ha azonban ez a testület sem tudja dülőre vinni az ügyet, akkor a *városi tanács* határoz; ²⁾ tehát tisztán zsidó kultuszügyekben kizárólagosan keresztény testületnek volt alkalma itélkezhetni.

Látjuk tehát, hogy nincs az a szomorú jelenség, a melyre példát ne találhatnánk a zsidó történetben; az uralkodó hatalom nemcsak külső védelméről gondoskodott a befogadott zsidóknak, nemcsak tisztviselőkkel s hivatalnokokkal látta el tetszése szerint, de nem mu-

¹⁾ Wolf, Gesch. d. Jud. in Wien (1156—1876.) 170. és 204. l.

²⁾ Haarbleicher, i. m. 179. l.

lasztotta el azt az alkalmat sem, ha magát a zsidó vallást is atyai pártfogásába vehette.

VI. FEJEZET.

Adóügy.

Ez képezi a vörös fonalat, mely megdöbbentő módon nemcsak keresztülhúzódik a zsidóság történetén, hanem a mely egyedüli anyagot szolgáltatott a községi szervezet hálójához. Nemcsak országos szervezetnek, de még községalakulásnak is semmi egyéb nem képezte a szilárd alapját, mint az adóügy. A községek s az egyes országok egyetemes zsidóságának közszükséglete, melyet a hitélet s az állami türelem követelt meg, kénytelen volt a legszigorúbb eszközökkel összeterelni az egyes tagokat s a teherviselés arányos szétosztásáról gondoskodni. A szomorú idők egészen új ágat teremtettek meg a jogszolgáltatásnak; az üldözések folytán összevetődött községek erkölcsi köteléket vesztett tagjai számára s a szüntelen új adókkal sújtó sanyargatókkal szemben új szabályzatot kellett alkotni, mely a talmudi jogban gyökerezve törvényes alapon gondoskodott a községi szükségletek fedezéséről s a türelmi adó előteremtéséről. Noha épen adóügyekben általános elv gyanánt uralkodott a tétel, hogy «nincs állandó s egyöntetű törvény, hanem mindenütt a helyi hagyományos szokás és közmegegyezés állapítja meg az adókivetés és követelés módozatát,»¹⁾ mindazonáltal az

¹⁾ Chosen Mispat 163. sz. Chajim Bacharach Rsp. Chut Ha-Sóni 49. sz. Ezekiel Landau Rsp. Noda Bijehuda II. 40. sz.

egyes alárendelt kiviteli eltérésektől eltekintve valóságos adóügyi szabályzatról szólhatunk, minthogy a talmudi jog képezvén alapját, az irányadó elvekben mindenüvé kiterjedt az egyöntetűség.

A község állandó szükségletei közé tartoztak: a hitélet, a szegények, a közbiztonság és a türelmi adó fedezése, azonkívül pedig még alkalmilag felmerült kiadások. Ezen szükségletek mindegyikére más-más szabály állt fenn az adókivetés s hozzájárulás tekintetében. A község tagjai kényszeríthetik egymást (még a kisebbség is a többséget): városi falépítésre, kapu és zárkészítésre, templomépítésre, Thóra és Szt. Iratok vételére és a szegények ellátására.¹⁾

Minden községben «jótékonyági gondnok»-okat (czedakah Gabbaj) választottak, kik a tagoktól a kiszabott járulékokat beszédtek, s a begyűlt összegből minden pénteken annyit adtak minden helybeli szegénynek, a mennyire az illetőnek egy heti tartamra szüksége volt. Ezt a jótékonyági pénztárt, melynek minden községben kellett lennie, Kuppáh-nak nevezték, szemben a Tamchuj jótékonyági pénztárral, melyre külön gondnokok házról-házra jártak s tetszés szerint adományozott pénzt vagy élelmiszereket gyűjtöttek az idegenből jött átutazó szegények közti napról-napra való kiosztás céljából, mely intézmény azonban nem volt meg minden községben. A Kuppá-hoz kettesével gyűjtöttek a gondnokok, de a Tamchuj-hoz — minthogy a hozzájárulás nem volt előre meghatározott összegű — hármásával; a begyűlt összeget egy kincstárnok (Giz-

¹⁾ Chosen Mispat 163. l.

bar) kezelte, de a kiosztást háromnak jelenlétében kellett eszközölni.¹⁾ A gondnokok meghatározott időre választattak, melynek letelte után azonban nem tartoztak számadást adni, kivéve olyan esetet, hol alapos gyanú volt a bizalmatlanságra.²⁾

A szegények segélyezéséhez mindenkinek hozzá kellett járulni, s a községnek jogában áll az ellenszegülőket még testi fenyítéssel is kényszeríteni,³⁾ még pedig a következő sorrendben: A községben való 30 napi tartózkodás hozzájárulásra kötelez a Kuppá-hoz, 3 havi a Tamchuj-hoz, 6 hónap után a ruhasegélyhez, 9 hónap után pedig a temetési kiadásokhoz; de ha valaki már letelepedésekor kijelenti, hogy állandóan ott fog lakni, azonnal tartozik mindenhez hozzájárulni. Jótékonysági járulékot még az idegen kereskedőkre is kivetettek, de a mikor távoztak, visszakapták saját községük szegényeinek javára; mindenesetre fizetniök kell azért, hogy gyanuba ne essenek, mintha azért távoztak volna községükből, hogy ne kelljen ott fizetniök; a miért is olyan jótékonysági járulék, melyről kimutathatják, hogy községükben megfizették, ideiglenes tartózkodási helyükön tőlük nem szedhető be.⁴⁾

A jótékonysági pénztárhoz való járulékok kivetése az egyesek vagyona alapján történt; voltak azonban községek, melyekben tetszés szerint adakoztak, míg másokban ismét az állami (türelmi) adó képezte a ki-

¹⁾ Jore Dea 256. 1. 3.

²⁾ U. o. 257. 2.

³⁾ U. o. 248. 1. Meir Rothenburg Rsp. 918. sz.

⁴⁾ Jore Dea 256. 5. 6.

vetés alapját.¹⁾ De ha oly sok a szegény, hogy a teher azt a véleménykülönbséget idézné fel a fedezésre vonatkozólag a gazdagok s a középosztály között, hogy az előbbiek a házról-házra való tetszés szerinti adományok gyűjtését óhajtanák, minthogy az a mód rájuk nézve előnyösebb, holott a középosztály az adó alapján begyűlt közös pénztárból kivánnák a szegények eltartását, ily esetben a középosztály óhaja dönt.²⁾

Ezen utóbbi pont, t. i. a reparticzió kérdése, állandó czivódás tárgyát képezte a községekben, főleg ujonnan fölmerült kiadások fedezése céljából kivetett adók miatt, a melyeknél még nem lehetett utalni hagyományos eljárásra. Rendesen három szempontból történt a reparticzió; vagy a birtokolt vagyon, illetőleg az állami adó alapján, vagy a lélekszámhoz viszonyítva, vagy pedig érdekeltség szempontjából.

Az érdekeltség volt irányadó főleg a község biztonsága ügyében fölmerült költségek fedezésénél; pl. falépítésnél arányosan többet fizettek azok, kik közelebb laktak a város falaihoz, minthogy a fal nem létezése, vagy rongált állapota esetén nagyobb veszélyben forogtak;³⁾ vagy kútak fúrásánál a gazdagoknak és háztulajdonosoknak érdekét képezi, hogy tűzvész esetén közelben legyen a víz, tehát azok viselik a teher nagyobb részét,⁴⁾ valamint egyéb alkalmilag felmerült kiadásoknál is csak azok adóztattak meg, kik a tervbe

¹⁾ U. o. 250. 5.

²⁾ U. o.

³⁾ B. Bathra 7. b. Megilla 27. a.

⁴⁾ Menachem Nikolsburg Rsp. Czemach Czedek 34. sz.

vett célnál érdekelve voltak,¹⁾ s végre az árvákra csakis oly esetben vetettek ki adót, a hol határozottan érdekelve voltak személyileg.²⁾

A biztonsági s érdekeltségi ügyeken kívül általában minden adó a tagok vagyoni arányában vettetett ki, kivéve a veszedelemből való megszabadulásért fizetendő váltságdíjat, mely a lélekszám szerint osztatott fel, minthogy a veszély minden lelket fenyegette; tehát a községi szükségletek, mint templom, fürdő, mulatóház, rabbi, kántor, metsző, tanító, szolgáló személyzet fizetésének fedezéséhez mindenki tartozott hozzájárulni, még pedig vagyon arányában.³⁾

Természetesen a helyi szokás hagyománya sok helyütt eltért ezen általános elvtől, a mennyiben közmegegyezés folytán a község hivatalnokainak fizetését, minthogy mindenki igénybe veszi szolgálatukat, fele részben lélekszám szerint, fele részben vagyon arányában kivetett adó alapján fedezték.⁴⁾ Különben mindenütt a hagyományos helyi szokás volt irányadó az állandó kiadásoknál,⁵⁾ de az előre nem látott kiadások fedezési módja körül sokszor elkeseredett viszály tá-

¹⁾ B. Meczia 78. b. 106. b. Toszifta 222.

²⁾ B. Bathra 8. a. Gittin 52. a.

³⁾ Túr Orach Chajim 53. (Béth József). Chosen Mispat 163. 3. sz.

⁴⁾ Hai Gaon ítélete; l. Túr Orach Chajim 53. (Beth József). Teitelbaum Mózes Rsp. Hésib Mose. Lemberg, 1866. 92. sz.

⁵⁾ Volt olyan helyi szokás is, hol a községi adót $\frac{1}{3}$ részben lélekszám szerint s $\frac{2}{3}$ részben vagyon alapján vetették ki. Jákób Katz Miprag Rsp. III. 10. sz.

madt a gazdagok és szegények közt,¹⁾ minthogy mind-egyik rész a saját előnyét keresve, a gazdagok a lélekszám szerinti, a szegényebbek pedig a vagyon alapján történő kivetést óhajtották.

Különben az adóügyi szabályzat, mely kiterjedt a legaprólékosabb részletekre, nem annyira a hitközség szükségleteinek fedezéséről gondoskodott, mint inkább a türelmi adó előteremtéséről; mert hiszen már a dolog természetében rejlik, hogy a türelmi adó pontos beszolgáltatása, mely a községnek létkérdését alkotta, sokkal több szigorúságot s körültekintést követelt az adó kivetésnél, mint egyes belszükségletek fedezése, melynél az adott körülményekre való tekintettel könnyebben meg is alkudhatott a község a helyzettel, s esetleg jobb időkre halaszthatta terveit megvalósítását.

Az állami (illetőleg királyi vagy türelmi) adószabályzat, mely a talmudi jogon épült fel s mely egyszersmind bármilyen belszükséglet költségeire kivetett adózás irányelveivel teljesen megegyezett, a következőkben állítható össze.²⁾

¹⁾ Pl. katonák bekvártélyozásának megváltása alkalmából kivetett adónál I. Menachem Nikolsburg Rsp. Czemach Czedek 18. és 19. sz. Jákób Katz Miprag III. 10. sz.

²⁾ E szabályzatot a talmud, a törvénykönyvek és a responsumirodalom alapján feldolgozta és rendszerbe foglalta József b. Izsák ibn Ezra, Masza Melekh című munkájában, melynek egyetlen kiadása Salonikiban 1601-ben jelent meg. Jelen összeállítás József ibn Ezra nagyon becses és ritka munkáját követi, s csak egyes közbevetett pótlásoknál, melyek a Masza Melekh-ben nem említettek, fogunk a forrásokra utalni. A zárójelbe tett számok a Masza Melekh lapszámait jelzik.

A) Adókötelezettség letelepülés alapján.

1. Ki 12 hónapon át tartózkodott valamely községben, ottlakónak tekintetik s köteles hozzájárulni, úgy a községi kiadásokhoz, mint az állami adóhoz. (7. b.)

2. Ki üldözés elől menekült valamely községbe, a benlakók nem tilthatják el számára az életfentartáshoz szükséges üzérkedést, de ha már 12 hónapja ott tartózkodik, úgy részt kell vennie üzérkedése arányában a közterhek viselésében. (8. b.)

3. Ha valaki házat vett valamely községben, úgy adóra kötelezhető, ha még oly rövid ideig lakott is házában; de ha egyáltalán nem lakott ott, úgy csak a házakra vonatkozó intézkedések terhét viseli; ugyanez áll akkor is, ha örökölt vagy ajándékba kapott valahol egy házat; de ha házra való betáblázással csak kölcsönt biztosított, úgy semmikép sem tekintetik ottlakónak és a ház révén nem adóztatható meg. (9. a.)

4. Ki valamely községben 12 havi tartamra házat bérelt ki, maga a bérbevétel még nem kötelezi teherviselésre; de ha már állandó lakásra szolgáló butorokat is szállított oda, azonnal ottlakónak tekinthető. (9. b.)

5. Ha valaki már a községbe való jövele alkalmával kötelezte magát legalább 12 havi ott tartózkodásra, azonnal megadóztatható, még ha nem is fogadott 12 hónapra lakást; de ha vőlegény kötelezte magát arra, hogy házasságkötése után több éven át még a községben marad, úgy adókötelezettsége csak akkor kezdődik, a midőn házasságát már megkötötte. De ha eleve nem kötelezi magát az ottmaradásra s erről nem tett nyilat-

kozatot, maga a nősülés ténye még nem tekinthető bizonyítéknak arra, hogy házasságkötése helyén akar majd állandóan megtelepedni. (9. b. 10. a.)

6. Ha valamely letelepülő oly dolgot cselekszik, mely bizonyítja, hogy ott akar tartózkodni, pl. fejedelmi rendeletet eszközöl ki a község érdekében, azonnal a község kötelékébe tartozónak tekintetik és megadóztatható. (10. a.)

7. Vagy ha családjával jött a községbe, honnét néhány hó multán családja visszahagyásával távozott üzleti ügyek végett, mely ügyek távol tartották addig, míg letelt a letelepedés jogához kötött 12 havi idő, községi tagnak tekintetik, mert családja otthagyasával mintegy kinyilvánította azt a szándékát, hogy ott akar lakni. (U. o.)

8. Egyáltalán a családotúl odaköltöző, ha azonnal ki nem nyilatkoztatja, hogy 30 nap multán távozik, ottlakónak tekintetik; csak különös kivételt érdemlő esetben adhatnak a község vezetői a családotúl jövőnek az asszony terhes állapota miatt engedélyt a lebetegedés elmúltáig az ottlakásra. (10. b.)

9. Ki 12 havi tartózkodáson belül megbetegedett s képtelen a 12 hó lejártával a községet elhagyni, úgy orvosi bizonylat s kiközösítés fenyegetésével eszközölt igazmondása mellett felgyógyulásáig ott maradhat, a nélkül, hogy ottlakónak tekintetnék. (u. o.)

10. Ha egy egész község tagjai együttesen költöznek más helységbe, azonnal tagoknak tekintetnek s megadóztathatók. (U. o.)

11. Noha a közteher viselésére 12 havi tartózkodás irányadó, de a község egyéb bárminő határozatai azon-

nal kötelezők az odaköltözőre, minthogy odajövele már eleve feltételezi, hogy az ott uralkodó szokásokat s szabványokat magára nézve elfogadhatónak ismeri és elvállalja. (11. a.)

B) A község kötelékéhez nem tartozók adókötelezettsége.

1. Ha valaki nem letelepedés, hanem csak üzletkötés végett jön egy községbe, hol a községnek jogában és képességében áll az illetőt, mint a helyi üzleti érdekek megrontóját, a községből eltávolítani, úgy az idegen kereskedő részt köteles juttatni keresményéből a község számára. De ha oly nagy a város, hogy nem lehet folyton szemmel tartani a ki- és bejárókat, vagy ha a községnek nincs meg a kiutasítási joga, ott a 12 havi tartózkodás az irányadó. (12. b.)

2. Különben mindenki ott fizet adót, hol állandóan lakik s máshol, hova csak kereskedés céljából megy, még ha 12 hónapon túl is tartózkodott ott, meg nem adóztatható.¹⁾

3. Ki szolgálati viszonyba lépve jön a községbe, még ha ideiglenes tartózkodásra is, köteles adót fizetni. Némely község annyiban tesz kivételt, hogy csak akkor követel adót, ha az illető családos. (13. b.)

4. A ki valamely községből távozott s távozása után 30 napon belül rendkívüli adót róttak a községre, tőle többé nem követelhető; de ha ilyen esetre hozott már a község határozatot, úgy még a távozottat is kötelezheti hozzájárulásra. (14. a.)

¹⁾ Salomo Adret Rsp. 664. sz. Móse Alsukh Rsp. 65. sz.

5. Ha a fejedelem adót vetett ki az egész községre s a beszéd ideje alatt valaki a fizetés elől megszökött, vagy akár ha a fejedelem tudtával is távozott, köteles a rá vetett részt megfizetni. (U. o.)

6. De ha valaki azon a czímen vonakodnék a távozása előtt kivetett adót megfizetni, hogy a Szentföldre akar zarándokolni, csak abban az esetben menthető fel, ha távozott, mielőtt még a beszéd megkezdődött volna. (U. o.)

7. Elköltözés nem szabadíthat fel senkit a már kötelezővé vált adófizetés alól,¹⁾ de ha újabb letelepedési helyén rendesen fizet adót, úgy előbbi községe nem követelhet elköltözése óta felszaporodott hátralék czímen semmit.²⁾

8. Ki gyermekkorában oly községben lakott, hol fejedelmi rendeletre a fejadó végett összeírták az összes gyermekeket, a fejadót mindig összeírási helyén, más adóját pedig letelepedési községében fizeti. De ha általánosszeggel ki tudná magát váltani az összeírási lajstromból s az illető község bármi oknál fogva nem engedné, úgy egyáltalán nem tartozik többé oda fizetni semmit. (15. a.)

9. Községeknek jogukban áll egymással az iránt szövetkezni, hogy egymás helységébe átköltözködő tagjaik továbbra is előbbi lakóhelyükön fizessék adójukat.³⁾

11. A mely városban több község van, e községek

¹⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 369. sz.

²⁾ József Trani Rsp. III. 57. sz.

³⁾ Trani Rsp. III. 62. sz. Simon b. Czemach Duran Rsp. II. 16. sz. III. 24. sz.

megegyezhetnek egymással abban, hogy az ujonnan letelepülők sorshúzás útján osztassanak be valamely község kötelékébe ; de ha az illetőnek atyja vagy nagyatyja már ott lakott, úgy szabadságában van ahhoz a községhez jelentkezni, melyhez elődje tartozott. (15. a.)

12. Az ujonnan letelepülők nem kötelesek hozzájárulni azon adósságok törlesztéséhez, miket odajöve-
telök előtt csinált a község, kivéve az olyan esetet, ha adót kellett fizetni, melylyel meghatározott időre szabadságát váltotta meg a község, mely szabadságot még az ujonnan letelepült is fogja élvezni. (16. a.)

C) A fejedelem által privilegizáli községi tagok adófizetése.

1. A fejedelem által kivetett adóért az egész község egyetemlegesen felelős ; ha tehát valaki az adófizetés alól felmentést eszközölt ki maga számára a fejedelemtől, mielőtt még a község az egész adóösszeg tekintetében megegyezett volna a fejedellemmel, az illető szabadalma daczára is fizetni tartozik, mert a fejedelem bizonyára az illetőre esendő részt is a többi tagokon veszi meg. De ha nem általányösszegben vet ki a fejedelem adót az egész községre, hanem névszerint külön minden egyes tagra, úgy felmenthető,¹⁾ valamint akkor is, ha a fejedellemmel általányösszegben kötött megegyezés után eszközölt ki szabadságlevelet s a reá esett részt a fejedelem levonta az egész községre kiszabott összegből. Ha azonban a fejedelem fölmentett valakit az adófizetés alól, mielőtt még elfoglalta volna a vá-

¹⁾ Ch. J. Bacharach Rsp. Chavoth Jair 41. sz.

rost, tehát még mielőtt köztes a község közt adóviszony létesült volna, a fölmentés érvényes.¹⁾ (16. a.)

2. Ha valaki adóját egyideig a községgel együtt fizette s ezután kieszközölte a fejedelemtől, hogy adóját külön fizesse közvetlenül az udvarhoz, az ilyen kiválás a községből nem engedhető meg, valamint az újonnan letelepülőnek sem engedtetik meg, hogy ne a községgel együtt, hanem közvetlen fizesse adóját.²⁾ De ha az illető községi tag kérelme vagy hozzájárulása nélkül rendelte el így a fejedelem, akkor mitsem lehet ellene tenni. (17. b.)

3. Ha egy tartomány községei szövetkeztek, hogy közösen viselik az adóterhet, de nem szabták meg a szövetkezés határidejét, addig tart a szövetség, míg az a fejedelem uralkodik fölöttük, ki alatt szövetkeztek. Ha az illető fejedelem átadta uralmát pl. fiának, a ki a szövetkezet egyik községére magasabb adót vetett ki, úgy a többiek nem tartoznak többé a közös terhet viselni. Azonban ha csak kormányzás céljából, de haszonélvezet nélkül adta át fiának, vagy bárkinek a tartományt, a szövetség továbbra is fennáll. (18. a. b.)

4. Ha a királyi adószedők valakit, a ki nem foglalkozik semmivel, abban a hiszemben, hogy minden vagyon nélkül szükölködik, kihagytak az adófelvételi lajstromból, a községnek jogában áll a reá eső részt követelni tőle, amint hogy annyival többet kértek a községtől. (18. b.)

¹⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 134. és 932. sz. ed. Bloch 201. és 320. l.

²⁾ R. Jákób Tam, Széfer Hajjasar 134. és 918. sz. Izsák b. Séseth Rsp. 128. sz. Salomo Adret Rsp. 841. sz.

5. Ha a királyi adó alól fel is van mentve valaki, de a hitközség terheit feltétlenül viselni tartozik.¹⁾

6. Ha egy község tagjai külön-külön fizették adójukat, s el akarják határozni, hogy közösen fizessék, de egy vonakodik beleegyezését adni, úgy azon egy is meghiúsíthatja a határozatot s továbbra is a hagyományos szokás tartandó fenn. (19. b.)

D) Adófoglalás és egyetemleges felelősség.

1. Ha a földbirtok után szedett külön adó behajtására érkező adóbiztos csak egy gazdának termését találja künn a mezőn, minthogy a többiek már haza takarították s ezét az egyét lefoglalja az összesek adója fejében, eljárása nem tekintetik pusztán az ellen az egy ellen elkövetett erőszaknak s az illető behajthatja a többieken a rájuk eső részt. (20. a.)

2. A királyi adószedőnek, még ha zsidó is, jogában áll a föld- és fejadóért az egész községet megzálogolni olyanok adója miatt, kiket már nem lelnek a községben. De ha az adószedő egyszersmind adóbérlő is, tehát már előre kielégítette a királyt s az, a mit beszéd, az övé, nem zálogolhat meg másokat, hanem jogában áll a távozottak le nem fizetett adóját az egész községre részlegesen kivetni. (U. o.)

3. A ki kényszerhelyzetben az egész községért meg-

¹⁾ Chosen Mispat 163. 6. Salomo Adret Rsp. 644. sz. Rottenburgi Meir 331. sz. Berliner, Gesch. der Juden in Rom. II. 62. l.; Jaraczewsky, i. m. 38. l.; Wiener, Regesten 95. l.; R. Simcha Rsp. 932. sz.

fizette az adót, ha hozzáfér egyesek pénzéhez, megtarthatja az előlegezett adó fejében, de csak akkor, ha az uralkodó tőle magától követelte az egész község adóját, vagy ha a község kérte őt fel arra; de ha csak magától, jószántából fizetett, úgy az egyeseken nincs mit követelnie többé. (20. b.)

4. Ha valakit a község előljárói adó miatt megzálogoltak s több ízben felszólították a zálog kiváltására s azután ellopták a zálogot, az előljáróság nem tartozik azt megtéríteni. (21. b.)

5. Idegen tárgyak lefoglalásánál nincs helye igénypörnek; az idegen jószág gazdája csak a megzálogoltnál keresheti jogát. (U. o.)

6. Letétbe helyezett értéket a letétbe helyező adótartozása fejében mindenkor elveheti az előljáróság. (U. o.)

7. Lefoglalt földbirtok csak földadó miatti hátralék fejében adható el, de ha fejadó miatt adatott el, úgy a vétel érvénytelen. (22. a.)

8. A ki valamely szegény helyett fizeti ki az adót, úgy személyes szolgálatot végeztethet általa, a nélkül, hogy eljárása uzsorának tekintetnék. (U. o.)

9. Ha valaki elköltözik a községből s nem akarja a szabályzat szerint előre lefizetni a három évi adóját, mint az elköltözési jog váltságdíját, az előljáróság eladhatja azonnal az illető holmijait az adó fedezése erejéig. (U. o.)

10. Ha az uralkodó más helységbe kényszerítette egy község tagjait, adójukat új letelepülési helyük községével kell fizetniök s nem mondhatják, hogy nem szabad akaratból jöttek oda. (U. o.)

11. Ha nem az egész községre, hanem csak egyesekre

vetett ki adót az uralkodó, úgy csak azok kötelesek fizetni, holott a többiek nem szavatolnak értök. (22. b.)

12. Ha egy tag miatt vetettek ki büntetésdíjat az egész községre, úgy az illetőn nem veheti meg a község; valamint ha túsúl vett valakit az uralkodó s a község kiváltotta az illetőt, úgy a váltságdíjat nem követelheti a túsztól a község; de ha a község teljhatalommal ruházta fel az előljáróságot s az előljáróság kifizette az egész adót, úgy viszont az egész község köteles megteríteni az előljárók kiadását. (U. o.)

13. Ha a község oly kiadásokat eszközöl, melyekre nincs mindenkinek szüksége, pl. ha kieszközlik pénzzel, hogy a váltók érvényben maradjanak, úgy olyanok, kik nem váltókkal folytatnak pénzüzletet, nem kötelesek hozzájárulni. (23. b.)

14. Ha üldözés alkalmából vetnek ki adót valamely községre s attól lehet tartani, hogy nemfizetés esetén a baj ki fog terjedni más községekre is, úgy a szomszédos községek is tartoznak hozzájárulni a váltságdíjhoz.¹⁾

E) Minő vagyon esik adótétel alá?

1. Állami adókivetés alapját mindenkor a vagyon aránya képezi, minthogy a hatalomnak nincsen egyéb célja, mint csak a zsidók vagyonának a megszerzése; de ha üldözés elől menekülhet a község bizonyos ösz-

¹⁾ M. Minz. Rsp. Lemberg, 1851. 1. sz. említ egy esetet, midőn a würzburgi zsidókat a püspök ki akarta üzni s a kirótt váltságdíjat nem tudták egymagukban előteremteni; a szomszéd községeknek, melyek eleinte vonakodtak hozzájárulni, szintén ki kellett venniök részüket a váltságdíjból.

szeg lefizetésével, a hol tehát minden egyes életének megmentéséről van szó, ott lélekszám arányában vetetik ki a váltságdíj. (24. b.)

2. Az adótétel alapját képező vagyon alatt azon pénzvagyon értendő, mely hasznot hajt (kamatozik), nem pedig földbirtok,¹⁾ kivéve oly községeket, hol a földbirtok külön megadóztatik (25. b.), mely utóbbi esetben is csak a lakóhelyen levő, nem pedig más község határában fekvő birtok adóztatható meg. (26. a.)

3. Megadóztatás alá esnek bérbe adott házak is, de az a ház, melyben lakik az illető, nem képezheti adó tárgyát. Kivételes esetben, rendkívüli és nagy adó követelése idején azonban az előljáróság azt is megadóztathatja. (U. o.)

4. Más községben haszonra kiadott tőke szintén megadóztatik, kivéve, ha már ott került megadóztatás alá, a hol kamatozik. (26. b.)

5. Holt vagyon, a mely nem gyümölcsözik, nem esik adótétel alá; ha tehát valaki vagyonának csak felét adja ki kamatra, a hasznot nem hajtó másik fél nem adóztatható meg. (27. b.)

6. Arany, ezüst, gyöngy s drágakő bár közvetlen hasznot nem hajtanak, fele értékükben adóztatnak meg; de egyéb házi ingóságok adómentesek. Szolgaszemélyzet után, bár hasznot hajtanak, nem fizetnek adót. Mészárosok csak a birtokukban levő élő állatokért fizetnek adót. Könyvek, Thórák, még ha eladásra irattak is, teljesen adómentesek. (28. b.)

¹⁾ Meir Rothenburg Rsp. 941. sz. (ed. Sydilkov).

7. Ki kölcsönpénzzel üzérkedik, nem ő fizet adót a kölcsöntőke után, hanem hitelezője. (30. a.)

8. Meghatározott időre felvett kölcsön után kell adót fizetni, kivéve, ha a kölcsönösszeget ruházatra vagy élelmezésre fordította. (31. a.)

9. Ki oly vagyonhoz jut, mely már adóköteles volt, pl. hozomány vagy örökség útján, az a kötelezettséget is kénytelen elvállalni, mert az adókötelezettség a vagyonhoz van kötve, nem pedig a birtokló személyhez. (31. b.)

10. A nemzsidónak kamatra kölcsönzött pénznél csak a tőke képezi az adóalapot, minthogy a kamat nagyon veszélyeztetve van. (U. o.)

11. Valamely bérletbe fektetett vagyon mindaddig adómentes, míg be nem folyt a bérlet. (32. a.)

12. Iparos csak akkor adóztatható meg munkája alapján, ha munkájáért már neki is megfizettek. (U. o.)

13. Váltók csak akkor adókötelesek, ha az elfogadók ismeretesekek s nem foroghat fenn kétely a beváltás iránt. (32. b.)

14. Idegen országba küldött pénznél, noha maga az agiotage biztos hasznot hajt, csak a tőke képezi az adóalapot. (33. a.)

15. Olcsón vásárolt váltóknál azok teljes összege alapján kell a vevőnek adót fizetnie. (33. b.)

16. Ki fiának adja vagyonát, de a haszonélvezetet haláláig magának tartja fenn, a vagyon után az apa tartozik adót fizetni. (U. o.)

17. A szent célra tett alapítvány nem adóztatható meg; de ha az alapítványozó az alapítványösszeggel kereskedést üz, noha a haszonból a megfelelő s kikö-

tött részt odajuttatja az alapítvány céljaira, köteles adót fizetni. (34. a.)

18. Hozomány, mely csak haszonélvezettel jár, adómentes. (34. b.)

19. Kereskedőknél, kik kicsinyben adnak el, nem a raktár, hanem a forgalom képezi az adóalapot. (35. a.)

20. A vagyonhoz arányított adókulcs az egyes községek szokásától s időnkénti határozatától függ. (U. o.)

F) Kik kötelesek adót fizetni?

1. Mindenki köteles adót fizetni s a ki kivonja magát alóla, körülötte halála esetén nem szabad a szent szolgálatot végezni. (35. b.)

2. Kivételt csak a vallástudósok képeznek; azok felvannak mentve mindennemű adó alól, akár állandó, akár időleges, akár az egész községre egyetemben van kivetve, akár pedig külön minden egyes tagra; érettök a község tartozik fizetni. Még ha az uralkodó külön parancsolja is meg, hogy a vallástudós is fizessen, a reá rótt terhet a község viseli. De csak oly vallástudós esik ezen megítélés alá, kinek a szent tanulmány képezi egyedüli életcélját s nem üz a megélhetés követelményén túl kereskedést vagy ipart.¹⁾

¹⁾ Jore Dea 243. 1—3.; József Trani Rsp. III. 59. sz.; Alaskar Mózes Rsp. 19. sz. Menachem Nikolsburg Rsp. Czemach Czedek 37 sz.; Isr. Bruna Rsp. 102. sz.; Pachad Jiczchak s. v. Sebuo 26. l. Már Konstantin császár 331-ben elrendelte, hogy a községek papjai s hivatalnokai felmentetnek a személyes szolgálattétel alól; ugyanezen rendeletben, mely Kölnre vonatkozik, rabbikról s templomelöljárókról is van szó (Aronius, Regesten 2.). Bécsben volt a XVII. században olyan

3. A mi nem a város (község) biztonságához tartozik, pl. ha kutat kell ásni, annak költségeihez a vallástudós is hozzájárul, de csak akkor, ha nem személyes szolgálattal végzik a munkát, hanem csak a költséget fedezi a község, mindenki hozzájárulásával; azonban ha mindenki személyes szolgálattal vesz részt a munkában, az alól a vallástudós felmentendő. (35. b.)

4. Ha cherem-mel akarta a község a körében lakó vallástudóst adófizetésre kényszeríteni, a cherem érvénytelen. (36. a.)

5. Ha valamely község rendes fizetésért fogadott fel vallástudóst, hogy tanítsa a községet, még ha felvétele alkalmával nem is adtak határozott kifejezést, még akkor is elismertetik mindennemű adóteher alól való felmentetése s ha több évi otlléte után érette is kérné az uralkodó az összes évekről a hátralékos adót, az egész követelést a községnek kell megfizetnie. (37. a.)

6. Tóra-, Tefillin- és Mezuzá-írók szintén kötelesek adót fizetni. (38. a.)

Előimádkozó törvény szerint tartoznék fizetni, de legtöbb helyen, foglalkozásukra való tekintettel, kivételesen fölmentetnek,¹⁾ holott a tanító már állásánál fogva nem fizet adót.²⁾ A mi a községi szolgát illeti,

rabbi, ki 20 tallér adót fizetett s így a legnagyobb adófizetők közé tartozott. (Wolf, Juden in der Leopoldstadt.)

¹⁾ Izsák b. Séseth Rsp. 475. és 476. sz.; Simon b. Czemach Duran Rsp. III. 254. sz. említi, hogy Spanyolországban nem fizetnek az előimádkozók adót, de a «keresztény (Edom) országok szokása szerint» fizetnek.

²⁾ S. b. Cz. Duran III. 153. sz.

róla nem intézkedik semmi törvény, «de vajha csak kegyerüket tudnák is megkeresni». (38. b.)

8. Árvák csak ahhoz fizetnek adót, mi a község biztonságához tartozik. (39. a.)

9. Elhalt községi tagok hagyatékából mindenekelőtt a hátralékos adó biztosítottatik.¹⁾ (U. o.)

10. Az uralkodó által megbízott adószedők, noha természet szerint felmenté őket az uralkodó, fizetni tartoznak, ha a rájuk eső részszel a község volna megterhelve. (39. b.)

G) Adókiivető bizottságról s adókiivetés módoszatairól.

1. A község többsége mindenkor kényszerítheti a kisebbséget, hogy alávesse magát olyan határozatnak, melyet a község többsége képes betartani s a mi nem vallástörvényellenes, de adó tekintetében feltétlenül kötelező a többség határozata, melyhez nem is szükséges közgyűlési többség, hanem olyan bizottsági többség is elegendő, melyet közgyűlés hatalmazott fel a község ügyeinek elintézésére. (40. a.—44. a.)

2. Az adókiivetésre felhatalmazott bizottság, melyet vagy a közgyűlés, vagy az előljáróság választott, helyi hagyományos szokás alapján alakult meg, de rendszerint olyan tagokból állt, kikre azon általános elv volt alkalmazható, hogy «pénzügyekben ne a szegények ké-

¹⁾ József Trani Rsp. III. 56. sz. Ha valakinek halála után kitünt, hogy sokkal nagyobb vagyona volt, mint a mennyit adóbecslés alá bejelentett, a különbözet már nem téríthető meg a hagyatékából. Ch. J. Bacharach Rsp. Chavoth Jair 57. és 58. sz.; Menachem Nikolsburg Rsp. 24. sz.

pezzék a többséget, kik legkevésbé vannak érdekelve a dologban». ¹⁾ Ezen elv be nem tartása sok vizzályra adott alkalmat a községekben s nem ritkán fordult elő az eset, hogy a régi hagyományos szabályzat helyébe újat kellett alkotni, mely szerint «az adókiivető bizottságba csak olyanok választhatók, kik meghatározott nagyságú adót fizetnek ²⁾ s csak akkor nem vétetik az adó nagysága figyelembe, ha az illetőnek Chabér czíme van, de teljesen csak abban az esetben tekinthető el egyáltalán ez adótól, ha a bizottsági jelölt Morénu czímmel dicsekedhetik.» ³⁾

3. A bizottsági tagok száma s működési ideje szintén helyi szokástól függött; volt község, hol minden évben választottak három tagú adókiivető bizottságot, ⁴⁾ volt olyan, a hol három évi időközben választottak öt tagú bizottságot, ⁵⁾ volt végre olyan is, hol három évi időközben három előljáró és a bíróság együtt választott harmincz tagból álló adókiivető-bizottságot. ⁶⁾

4. Közérdekre való tekintettel a bizottsági határozat föl is menthet egyeseket minden kötelezettség alól,

¹⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 1016. sz.; József Trani Rsp. I. 69. sz. Menachem Merseburg Nimuke (J. Weil Rsp. 101.)

²⁾ Posenben a XVII. és XVIII. században az adókiivető bizottságban mind a három adóosztály képviselve volt; 5 taggal a legkisebb, 7 taggal a közép és öttel a legnagyobb adót fizetők; ezek egy bizottságot képeztek és nem működtek — mint Feilchenfeld véli, i. m. 127. l. — külön.

³⁾ Jákób Reischer Prágából Rsp. 74. sz.

⁴⁾ Gerson Askenazi Rsp. I. 33. sz.

⁵⁾ József Trani Rsp. I. 57. sz.

⁶⁾ Izsák b. Séseth Rsp. 228. sz.

mely ellen felszólalásnak nincs helye (45. b.) s egy utána következő másik bizottság nem döntheti meg többé a határozatot. (46. a.)

5. A bizottság felbecsüli az egyesek vagyonát, vagy pedig a bizottság előtt Cherem alatt mindenki bevallja vagyoni állapotát s ha valaki igazságtalannak vélné a reá kivetett adóösszeget, akkor a tórára tett kézzel megesküszik, hogy mennyit képes fizetni s a szerint vettetik ki adója. (46. b.)

6. Ha az adóbizottság tévedett az összeg meghatározásában, akár többre, akár kevesebbre, a tévedés nem üthető többé helyre; de ha személyben tévedett s megadóztatott olyanokat, kik nem tartoznak adót fizetni, újból összeül a bizottság s fölmentő ítéletet hoz. (47. a.)¹⁾

7. A bizottság határozata akkor lép jogerőre, a midőn a befejezett lajstrom már behajtás céljából átadott az adószedőknek, a mely időponttól kezdve azon kivetés módozatán többé nem eszközölhető semminemű változtatás, még akkor sem, ha időközben új adó kivétele vált is volna szükségessé.²⁾

8. Ha valaki az adókivető bizottság határozata ellen a bíróság előtt akarna keresni jogorvoslatot, csak akkor vállalhatja el panaszát a bíróság, ha a reá kivetett adóösszeget minden eshetőségre előbb letétbe helyezte.³⁾ (50. a.)

¹⁾ Menachem Nikolsburg Rsp. 102. sz. Móseh Alsukh Rsp. 139. sz.

²⁾ Maharam Lublin Rsp. 41. sz.

³⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 414. sz.; Menachem Merzeburg, Nimuke. (J. Weil Rsp. 101.)

III. SZAKASZ.

A községek érdekeinek országos képviselete.

I. FEJEZET.

Országos határozatok.

Az általános szervezetlenség mellett, mely még az egyes országok zsidóságának keretén belül is szabad kezet engedett a községek önkormányzati és önrendelkezési jogának megnyilatkozására, — azon szabad szellem mellett, mely az európai zsidóság körében nemcsak a községi igazgatás, de a vallásgyakorlat terén sem engedett egyöntetűséget¹⁾ az egész vonalon, szinte meglepő az a jelenség, hogy a zsidóság jól felfogott közérdeke sokszor hozott létre olyan határozatokat, melyek kötelező erővel bírtak az egész ország zsidóságára.

A szervezetlenség s az általa elfajult tekintélykultusz nyújtott legjobb táplálékot ezen elkeseredett harczoknak, melyek a történet folyamában sokszor ásták alá a községek beléletének békés fejlődését. Az egész európai zsidóságot érdekkörébe vonzott mozgalmak közül csak

¹⁾ Vallásgyakorlati szokásoknak nemcsak országok vagy vidékek, de még egyes városokra is kiterjedő s feltűnő eltérésére vonatkozólag l. Széfer Maharil, Isserlein Terumoth Hadesen és Peszakim, Zunz, Ritus etc., Gastfreund, Die Wiener Rabbinen seit den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart.

a Maimuni személye körül megindított tudományellenes vitákra s a Sabbataj Czewi messziánikus törekvésére kell utalnunk, a midőn a nagy és kis tekintélyek szövetkezve a befolyásuk alatt álló községekkel, a kiközösítés átkának villámaint szórták egymásra, a melyek elől azonban könnyen megmenekülhetett az, ki nem akart lelkiismereti kényszer előtt meghajolni: vagy megalkudott a helyzettel, vagy elköltözött olyan vidékre, hol meggyőződésének élhetett. Ennélfogva ezen és hozzájuk hasonló mozgalmak, a melyek elterjedtsége a községek szervezetlen volta mellett nagyon figyelemre méltók, nem tartoznak jelen munka keretébe; itt csak azon mozgalmakat vehetjük tekintetbe, a melyek hatása alatt a közérdek szolgálata céljából egyes vidékek vagy országok tudósai, mint községeik képviselői, synodust — zsinatot tartottak s általánosan kötelező határozatot hoztak.

Eleve megjegyzendő, hogy e zsinatok csak magánvállalkozások voltak, melyeknek határozatai csakis a résztvevőkre s azok révén — befolyásuk s ítélkezési joguknál fogva — községeikre voltak kötelezők, másokra azonban csak abban az esetben, ha, belátva helyes és czélszerű voltát, szintén magukra vállalták.

Az ok, mely létrehozta időnként a synodusokat, a zsidóság közállapotaiban keresendő. Graetz¹⁾ az első synodus létrejöttét azzal okolja meg, hogy Észak-Franczia- és Németországban már sok volt a rabbi a XII. században, mely időben R. Jakob Tam oly tekintélynek örvendett, hogy az utóbbi közös munkára, egy-

¹⁾ Geschichte VI. 198. kk. 1.

öntetű eljárásra szólíthatta fel a rabbikat, a külső indító okot pedig abban véli feltalálni, hogy Paschal, II. Incze, Callixtus és III. Sándor pápák Franciaországban tartott zsinatait akarták a rabbik utánozni. Vajon tényleg a pápák által rendezett zsinatok adták-e meg a gondolatot a helyzet javítására szolgáló eszközök közös megbeszélésére a rabbik részéről, nem mutatható ki a forrásokból, a mi elvégre is nagyon mellékes kérdés, mint-hogy már a XI. században elég oka volt a zsidóság vezetőinek, hogy a külső állapotok folytán züllésnek indult belélet javításának módozatairól gondoskodják.

Ezeket az okokat magokból a synodális határozatokból vonhatjuk le, a melyek a vallás és erkölcs megszilárdítására, valamint a jogszolgáltatás védelmére irányuló csoportokra osztható fel.¹⁾

Az üldözések lazították a vallásos kötelekeket s a birtok bizonytalansága következtében lábra kapott az erkölcstelenség. Mezuzá, Tefillin, beretválkozás, szombati nyugalom megsértésére vonatkozó törvények már nem vétettek figyelembe; házasság kötése és felbontása körül követett könnyelmű eljárás bomlasztotta a családi életet; napirenden volt az árulás, uzsoravétség, házárdjáték, tisztességtelen üzérkedés, erkölcstelenség, mikkel szemben az egyes rabbik mitsem tehettek, mint-hogy a jogszolgáltatás nem volt kezükben oly szilárdan, hogy a bűnös ne találhatott volna kibúvót a zsidó bíróság kijátszására, a miért is egyrészt egyöntetű törvénykezésre, másrészt az igazságszolgáltatásnál az állami

¹⁾ L. Güdemann, G. d. E. u. d. C. d. J. in Fr. und D. X—XIV. 255. 1.

hatóságok befolyása alól való teljes függetlenségre kellett törekedniök.

Ezen tételek körül csoportosulnak a synodális határozatok, a melyeket azonban nem őriztek meg úgy a források, hogy meg lehetne különböztetni egyik synodus határozatait a másikéitól. Leginkább R. Gerson és R. Tam nevéhez fűződnek e határozatok, a melyekből lehetetlen kifejtetni a magot, mely tényleg tőlük származott s a melyhez későbbi synodusok határozatait toldották.

Arra nézve nyújtanak forrásaink bizonyítékot, hogy R. Tam synodusban elnökölt; de vajon R. Gerson határozatai pusztán egyéni tekintély hatalmával hozott döntések, vagy tényleg synodális határozatok voltak-e, arról nincs tudomása az irodalomnak. Daczára annak, hogy R. Gerson a «száműzetés világossága» névvel említették, nem valószínű, hogy a zsidóság mindenkor uralkodott szabad szelleme mellett egész Franczia- és Németország összes községeiben keresztül hatoltak volna döntései, ha valóságos synodus-határozatok nem lettek volna. Bizonyos annyi, hogy későbbi synodusok saját határozataikat is R. Gerson nevével hozzák kapcsolatba, oly módon, hogy az ő határozatait csak megújítják, bizonyára azért, hogy tekintélyére támaszkodjanak.

R. Gerson (960—1028) Mainzi rabbi, korának legnagyobb tekintélye volt és Worms s Speier tekintélyes községekkel egyetemben központjává tévé a zsidó tudományosságnak a XI. század első felében. Tanítványai, mint e három község rabbijai: R. Izsák ben Eleázár Halevi, R. Jakób b. Jakar és R. Izsák b. Jehuda együt-

tesen, mint Chakhmé Lothar — Lotharingia tudósai néven szerepelnek ez irodalomban s működésüket a XIII. század kiváló tekintélye, bécsi Izsák¹⁾ így jellemzi: «Mainz, Speier és Wormsból áradt a tudomány egész Izraelre; előírásaikhoz alkalmazkodott az egész Rajna-vidék, Németország, sőt a szláv tartományok közséjei is.»

R. Gerson határozatai,²⁾ melyek közül főleg kettő: a soknejűség ellen és elválásoknál a nő beleegyezésének követelménye említettik nevével kapcsolatban, a következők:³⁾

Nem szabad idegen (nem zsidó) bírósághoz folyamodni, sem valakit oda idéztetni.

Követelés fejében nem szabad lefoglalni valamely őrizet végett letétbe helyezett tárgyat.

Nem szabad lakást kibérelni (nem zsidónál) hol zsidó lakik, csak az illető zsidó kiköltözködése után egy évvel.

Imaköpenyt s imakönyvet csak gazdája engedélyével szabad elvinni a templomból.

Könyvek szélét (margóját) nem szabad letépni.

A kitérteket, kik visszatértek, nem szabad megszegyéníteni s bűnüket szemükre hányni.

¹⁾ Or Sarua I. 217. l.

²⁾ Tekanoth; tulajdonképen «rendeletek»-nek mondatnak, de minthogy nem valószínű, hogy csakis az ő egyéni rendeletei voltak, hanem bizonyára csak elnöklete alatt tartott synodusok határozatai, az utóbbi megnevezés inkább helyénvaló.

³⁾ Források: Kolbó (Lemberg, 1860.) 89. l. 116. sz. Móse Minz Rsp. (Lemberg, 1851.) 94. b. l. 102. sz. Pachad Jiczchak s. v. Tekanoth 157. l.

Csak a küldő vagy a címzett határozott engedélyével szabad idegen levelet elolvasni.

Férjet nem szabad 18 hónapnál tovább feleségétől távol tartani, hacsak az asszony bele nem egyezik.

Lopott jószágot, keresztény templomi szerelvényeket, miseruhákat, misekönyveket nem szabad vásárolni.

Nem szabad pénzt hamisítani.

Ki társát megveri, addig nem számíttatik a Minjanhoz, míg alá nem veti magát a Beth Din ítéletének.

A községben tartózkodó átutazó idegeneket is lehet Beth Din elé idézni; meg kell jelenniök, pört állaniok, de az ítéletmondást nem kell bevárniok; ítélet után már a felperes dolga, hogy utána járjon s behajtsa rajta az ítéletet.

Mindenkinek jogában áll elveszett jószágát az előimádkozó által Cherem alatt kihirdettetni a templomban s felszólítani a községet, hogy a ki tud róla valamit, az közölje egy e célból megbizott községi taggal.

A község többségének határozatát a kisebbségnek magára kell vállalnia.

Falubeliek, kik otthon nem tudnak Minjant összehozni s a Jom Kippur ünnepre a városba jönnek s viaszgyertyát hoztak magukkal, gyertyájuk maradékát a templomban kell hagyniok; a ki azonban két gyertyát hozott, az egyik maradékát elviheti.

A templomban tett jótékonyági fogadalmat még abban az évben teljesíteni kell.

Ha a templomban Istentisztelet megkezdésekor csak tizen vannak jelen, nem szabad senkinek sem távoznia az ima bevégezése előtt.

Ha férjes asszony a községtől kéri élelmezését, úgy

a községnek jogában áll a férj mindennemű vagyonát, még másoknál letétbe helyezett birtokát is lefoglalni s abból eltartani feleségét, s ha nincs semmije, úgy Cherem alatt tesz róla fogadalmat s akkor a község tartozik az asszonyt eltartani.

Kire adót vetett ki a község s nem tartja igazságosnak az adó nagyságát, mindenesetre le kell fizetnie a kirótt összeget s csak azután fordulhat bírósághoz.

Nem szabad adókötelezettség alól kibújni oly czímen, hogy valaki bejáratos a fejedelemnél.

A bíróság elé idézettek három napon belül tartoznak megjelenni.

Cherem alá jut az, ki előimádkozói vagy bármi egyéb istentiszteleti szükségletet végző állást nem zsidók közbenjárására tölt be.

A község előljárósága nem oldhatja fel a Cheremet a község tudta s beleegyezése nélkül, valamint a rabbi sem adhat sem oldhat Cheremet, csak az egész község közgyűlésén.

Újévkor s Engesztelő napon csak a község beleegyezésével imádkozhatik elő valaki; de a község alkalmazott előimádkozója Újév első napján, Kol-Nidré este, Jom Kippur reggeli és déli imáját a község beleegyezése nélkül is végezheti; Újév második napján, Jom Kippur délután és este a község rendelkezik az előimádkozással.

Nem szabad senkit «fattyú» szóval szidalmazni.

Metsző nem lehet senki, csak a község rabbijának vizsgálata alapján.

Hol nincs elegendő alap, vagy nem folyik be elég adó a tanító fizetésére, ott bármely szent alapból vegyennek hozzá.

A falusiak azon község biróságához kötelesek fordulni, a mely község temetőjébe viszik halottaikat; de ingatlan örökségi ügyben az ország leghirnevesebb birósága illetékes.

Nem szabad az utcán keresztény öltözetben vagy imaszíjakkal járni s nem szabad beretválkozni.¹⁾

Nem szabad senkivel pénzre játszani.

Tisztes ruhában kell a templomban megjelenni s az imát áhitattal végezni.

Lakomát nem szabad tartani, csak vallásos vagy családi ünnep alkalmával.

Feleséggel nem szabad ok nélkül rosszul bánni: verni, elhagyni, vagy tőle az élelmet megvonni; ha van rá nyomós oka, akkor is csak a biróság felhatalmazásával teheti.

Ki megszegi ezen határozatokat, átkozott legyen az összes községekben, s ha egy hónapig megmarad ellenszegülésében, egész vagyona kiszolgáltatandó a fejedlemnek s vele tehetség szerint bánhat el a biróság.

Nem szabad két feleséget tartani, csak három ország (mint pl. Aragon, Lombardia és Franciaország) száz rabbijának kellően megokolt engedélyével.

Válólevelet nem szabad átadni, csak Speier, Worms és Mainz községek beleegyezésével; a férj, az író s a tanuk, kik mégis megteszik, Cherembe jutnak.

Sógorházasság esetére minden követelés nélkül kell megadni a Chaliczát.

¹⁾ L. Güdemann, G. d. E. u. d. C. d. J. in Fr. u. D. X—XIV. 259. l., hol egyes pótlások közöltetnek a Cod. Halberstamból.

«Mindezen határozatokat megújítottuk 1220-ban, különösen pedig a mit őseink itt Mainzban határoztak el, R. Gerson határozatain kívül, melyek nagyon számosak és oly ismertek, hogy szükségtelen azokat újból felsorolni.»¹⁾

Az utolsó szavak, melyekkel a források befejezik R. Gerson határozatait, bizonyítják, hogy R. Gerson tekintélyét véve segítségül, az ő szellemi szerzőségét tolták előtérbe a későbbi synodusok, melyeket hatása alatt volt tanítványai, illetőleg ezeknek tanítványai vezettek és Mainz, Speier s Worms községeket tették a zsidó tudományosság illetékes központjaivá.

A hármasközség együttes neve alatt (Tekanoth Sum — összevont név a Speier, Worms és Mainz városnevek kezdőbetűiből) szerepel az egész középkorban azon fontos határozat, mely szerint a hozomány-ügy rendeztetett oly módon, hogy: ha a feleség elhalt mielőtt még atyja megadta volna az ígért hozományt, a férj nem léphet föl semmi követeléssel; vagy ha a feleség a házasság első évében utód nélkül hal el, úgy hozománya visszaszáll a feleség örökösére; ha a második évben hal el, úgy hagyatéka felét örökli családja, de a harmadik évben már a férj örököl mindent.²⁾

¹⁾ Rsp. M. Minz.

²⁾ S. A. Eben Haezer 52. 4. Pachad Jiczchak s. v. Tekanoth Súm. Ezen határozatnak Francia- és Németországban való elterjedtsége mellett érdekes, hogy Budán nem volt érvényben; ott házasságkötés alkalmával szerződést irtak alá, mely szerint a házasfelek egyikének utódnélküli elhalálása esetén a hozomány az asszony örökösére száll vissza. «Történt pedig 1686-ban, mikor a várost bombázták, hogy X. felesége —

A hármasközség neve alatt előforduló határozatok R. Jakob Tam nevéhez is fűződnek, bizonyára a községek valamelyikében az ő elnöklete alatt tartott synodusból kifolyólag. Mert jóllehet, hogy a Chakhmé Lothar (R. Gerson közvetlen tanítványai) halála után R. Salomo b. Jiczhak (Rási 1040—1105), ki szintén e három községben tanult s a franczia Troyesben működő iskolája részére hódította a tekintély babérját, s egész Franczia- és Németország hozzá fordult kérdéseivel s így föltehető, hogy Rási befolyásával székhelyén is tartatott synodus, de valószínű, hogy a hármasközség hagyományos tekintélye és a rajnavidéknek Franczia- és Németország közötti legalkalmasabb földrajzi fekvése folytán inkább Mainzba gyűltek össze a tudósok.

Mainzban és Troyesben tartott synodusokat Rási unokája R. Jakob Tam (1100—1171). «Speier, Worms és Mainz egész községe, Samuel b. Meir, fivére Jákób, Eliezer b. Nathan, Eliezer b. Simson tudósok, Németország s Francziaország összes rabbijai nagy átokkal elhatározták, hogy senki se idézze társát idegen bíróság elé, s csak akkor érvényesítheti ott követelését, ha az illető vonakodnék Beth Din előtt megjelenni, vagy ha mindkét pörös fél az állambiróságot óhajtja.»¹⁾

kivel 7 évig volt házasságban — és 2 éves leánykája bomba által találva meghalt s nem tudni, vajon az anya vagy a leánya halt-e meg előbb, s az asszony testvérei most követelik X-től az örökséget.» Czwi Askenazi, Rsp. Chakham Czwi 1767. 61. sz. L. Kohn, Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. 129. l.

¹⁾ R. Móse Minz Rsp. i. h.

«Sámuel b. Méir, Jákób b. Meir, Eliezer b. Nathan és 150 rabbi nagy átok alatt elhatározta, hogy senki se eszközöljön ki az állami hatalomtól valamelyes előjárói hivatal, mely hatalmat adna kezébe társai fölötte, ha csak a község többsége nem tisztelte meg bizalmával.¹⁾

«Troyes és környékének vénei s bölcsei, a rajnavidék tudósai, Páris és szomszédságának rabbijai, Lyon, Carpentras, Lombardia, a Tengerpart, Anjou, Poitou tudósai s Lotharingia nagyjai elhatározták, hogy nem szabad sem közvetve, sem közvetlenül az állami hatalom által megfélemlíteni a hét előjárót, hogy minden közlekedést meg kell szüntetni az olyannal, ki akár világi, akár vallásos ügyekben hatalmat eszközöl ki maga számára s csak a fejedelem határozott parancsára szabad vele néha ideig-óraig beszélni, s hogy a házasságkötés után egy éven belül gyermektelenül elhalt nő vagyona visszaszáll az asszony családjára.»²⁾

Ezen időtájt — a 12. század végén — nemcsak Francia- és Németországban tették az üldözések hatása alatt beállott vallástalan s erkölcsileg züllött állapotok szükségessé a szigorú s egyöntetű eljárást, hanem a távol Egyiptomban is, hol 1187-ben Maimuni Mózes elnöklete alatt a következő határozat hozatott: «Az üldözések szomorú napjai elmúltak s összejöttünk, hogy a vallásilag is szétszéledt nyáját egybetereljük s erősítsük. Az elharapódzott bűnök közt leginkább elter-

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. Kolbó 117. sz. M. Rothenburg Rsp. végén Tekanoth 153. sz. R. Jákób Tam, Széfer Hajjásár 579. sz.

jedt a vallásos fürdő törvényének figyelmen kívül hagyása. Azért kimondjuk, hogy: azon asszony, ki nem tartja be a törvényt, urától elválasztatik a nélkül, hogy igényt tarthatna hozománya visszatérítésére; továbbá: az özvegyeknek, mielőtt a hagyatékból megkapnák a rájuk eső részt, esküt kell tenniök, hogy e határozat kihirdetésétől kezdve pontosan betartották a törvényt; valamint az elváló asszony is csak úgy kapja meg hozományát, ha esküvel erősítheti, hogy nem vétett a törvény ellen. Kihirdetjük e határozatot a templomokban és tantermekben, hogy mindenkinek tudomása legyen róla s hogy nősülni szándékozó csak ily feltétellel nősüljön. Nemcsak magunkat, de az utánunk következő birákat és tudósokat is kötelezzük a határozat betartására. Azonban félve attól, hogy valamely Beth Din a jövőben könnyedén venné e határozatot, átkot mondunk arra a bíróságra, bárhol legyen is egész Egyiptomban, mely országban 1187. év Szivan hónaptól kezdve kell ezen határozatot követni.»¹⁾

Bizonyára országos synodus határozatán alapult Franciaországban a *XIII. században* az a kísérlet, mely a legelső szemináriumot akarta létesíteni. A források szóval sem említik, hogy a terv milyen fokig fogantatosított s nagyon valószínű, hogy a gyakori üldözések folytán egyáltalán nem jutott a terv kiviteli állapotba. Lehet, hogy valamely synoduson szóba került a súlyedésnek indult tóratanulás, melynek emelésére meg is beszélték a módokat. Tény, az hogy a XIII. századból fenmaradt egy terjedelmes sza-

¹⁾ Kóbecz Tesúboth Ha-Rambam ed. Lipcse. 149. sz.

bályzat, — Chukké Ha Thora — tanulmányi szabályzat,¹⁾ mely megállapítja az egész országra szóló tantervet, s internatussal egybekötött országos iskola föllállítását tervezi a fővárosban. Főbb s nevezetesebb pontjai: Minden Kóhanitának s Levitának fiai közül egy tóratanulásra szentelendő; a tanulók hét évig tanulnak a «Nagy Iskolá»-nak nevezett orsz. iskolában melynek fentartásához az ország minden zsidó lakósa 12 denárral köteles hozzájárulni; a Sztirás és a Targum *az ország nyelvére* fordítandó s a tanulóknak nem szabad kívülről, hanem könyvből kell tanulniok; a tanítóknak pedig, kik legföllebb tíz tanítványt taníthatnak egyidejűleg, semmi egyéb foglalkozást nem szabad magukra vállalniok.

Ezen tervben mintegy végső erőlködését láthatjuk a franczia zsidóságnak, mely a gyakorta egymást követő üldözések s kiűzések folytán nem juthatott többé a középkorban abba helyzetbe, hogy konszolidált községi és vallásos állapotokat teremthetett volna egyöntetű eljárás alapján.

A zsidóság tekintélye Németországban központosult s a rajnai hármás község vitte a vezető szerepet. Mainzban a XIII. században több ízben tartatott synodus, melynek határozatai, noha legnagyobb részt csak R. Gerson, R. Jakob Tam és régebbi synodusok határozatainak megújítása volt, minthogy kimondatott s uralkodóvá vált a nézet, hogy kétes esetekben mindig Speier, Worms és Mainz községek együttes rabbi-biró-

¹⁾ L. erről bővebben Güdemann, G. d. E. u. d. C. d. J. in Fr. u. D. X—XIV. 92. 1.

sága dönt, állandóan Tekanoth Sum — Sp. W. és M. Határozatok megnevezésével fordulnak elő.¹⁾

Az 1223. év júliusában Mainzban tartott synodus összehívásának fő oka az volt, hogy a gazdagok közül sokan privilegiumokat eszközöltek ki maguk számára, melyek révén türelmi adójukat egyenest az uralkodó hatalomnak fizették s így nem járultak a községre kivetett adóhoz; a 20 tagú synodus, melyben Németország legnevesebb rabbijai vettek részt, a régebbi határozatok megújításán kívül kimondotta, hogy adót annak is kell a községhez fizetnie, a kit az alól felmentett az uralkodó hatalom; továbbá: a ki árulkodik, vagy rágalmaz a hatalomnál, annak minden okozott kárt meg kell térítenie; továbbá: nem zsidó iránt becsületesnek kell lennie, nem szabad hamis pénzt verni, Chaliczát pénzzsarolás nélkül kell adni s a templomban áhitattal kell viselkedni; végre: a világi hatalomtól nem szabad vallásos hivatalt elfogadni.²⁾

Ugyancsak a három község tudósai tartottak 1245. évben Mainzban synodust, mely a régi határozatok megújítása mellett kimondta, hogy a rabbi nem mondhat Cheremet a község beleegyezése nélkül még akkor sem, ha más községek rabbijai pártjára állának is.³⁾

A fekete halál okozta üldözések után beállott zavaros és ellenőrizhetetlen viszonyok folytán 1381 augusztus 5-én községi előljárók és rabbik tartottak szintén

¹⁾ Grætz VII. 24. l.

²⁾ U. o. 23. l.

³⁾ U. o. 112. l. Meir Rothenburg Rsp. végén és M. Minz Risp. 102. sz.

Mainzban synodust, mely kimondta a régebbi határozatokat.¹⁾

Úgy látszik, hogy abban az időben a mainzi synodusok már elveszítették hagyományos tekintélyüket, a mihez természetesen a század második felében lefolyt általános üldöztetések s a miattuk nagyon mélyre süllyedt zsidó közállapotok járultak legfőképen; sokkal zaklatottabb volt az egyes községek és tagjaiknak élete, hogysen a mindennapi szükséglet körén túl eső kérdésekkel törődhettek s általános szolidaritást vállalhattak volna. Az égetővé vált kérdésekben a szomszédos községek közös tárgyalásra szólították föl egymást, s a mely község el akarta fogadni a hozandó határozatokat, kijelölt 2—3 megbizottat, kik meghatározott napon és helyen összegyültek s a hozott határozatokat levelek útján tudatták a környékkel, hozzájárulásra szólítva fel a községeket.²⁾

Ilyen kerületi tanácskozások voltak: 1386-ban Weissenfelsben,³⁾ Erfurtban 1400 körül (hol a Kohanitákra vonatkozó halottak körüli viselkedés tilalmát ujították fel),⁴⁾ Nürnbergában 1438-ban (hova II. Albrecht császár hívta egybe birodalma zsidóságát, hogy adóval sujtsa, mely alkalommal a közállapotokat is megbeszéltek az egybegyültek),⁵⁾ Bingenben 1455 körül (hol R. Seligmann Oppenheim tanítványaival synodust tar-

¹⁾ U. o. 14. és 425. l. M. Minz Rsp. 10. sz.

²⁾ M. Minz Rsp. 63. sz.

³⁾ Grætz VII.² k. 425. l.; Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten II. k. 90. l.

⁴⁾ Isserlein, Terumoth Hadesen 24. sz.

⁵⁾ Jákob Weil Rsp. 101. sz.

tott s határozatait Cherem alatt az egész rajnavidékre akarta ráerőszakolni, a mi ellen azonban Mainz, Worms Frankfurt, Oppenheim, Köln, Geldern és Jülich községek protestáltak, sőt R. Webes kölni rabbi ellensynodust hívott egybe, míg végre R. Isserlein bécsujhelyi rabbi, továbbá a regensburgi, ulmi és nürnbergi rabbinátusok a községek szabad rendelkezési joga mellett döntöttek¹⁾ Nürnbergben 1476-ban (hol a regensburgi azon évben felmerült vérvád alkalmából, melynek következményeitől csak nagy pénzáldozattal szabadultak volna meg a regensburgi zsidók, synodus tartatott, mely elhatározta, hogy a váltságdíjhoz az összes bajor községek járuljanak hozzá, mert különben az összes községek megszenvednek).²⁾

Fentebb utalás történt a «*Sum*» határozatoknál arra, hogy a budai község házasságok közti örökösödési ügyekben nem követte a «*Sum*» megállapodásokat, noha azok egész Francia- és Németországban irányadókká váltak. Ez az eset ugyan jellemző példája a községek szabad rendelkezési jogának, mely azonban csak a saját községe érdekét tartja szem előtt s nem akar a tekintély hatalmával más községekre befolyást gyakorolni s azokat a községek többsége által helyesnek talált közérdek-megóvási körből kivonni. Más megítélésre ad azonban okot azon eljárás, melylyel a spanyol községek mintegy kihívólag szállottak szembe a francia-német határozatokkal. Nem lehetetlen, hogy a

¹⁾ Grætz VII.² k. 211. és 426. l. Isserlein, Ter. Hadesen Peszakim 252. és 253. sz. M. Minz Rsp. 21., 63. és 82. sz.

²⁾ Grætz u. o. Jos. Kolon. Rsp. 4. sz.

házasfelek örökösödési viszonyának rendezése körül a helyi viszonyok is irányadók voltak, de sokkal valószínűbb, hogy az iskolai tekintély rivalitásában keresendő annak az oka, hogy ép az egyes zsidók anyagi érdekeinek megóvása körül a spanyol községek ellentétbe helyezkedtek a francia-német községek zömének határozatával. Tünőfélben volt már a spanyol iskolák tekintélye, melyet túlszárnyalt a francia-német tudományosság s mi természetesebb, mint hogy az egykori dicsőség hagyományában élő Toledo ne ismerje el a «Sum» döntését, s kimondotta azt a határozatot, melynek értelmében ha életképes gyermek visszahagyásával hal el a nő, úgy a férj és gyermek egyformán örökölnek, holott ha nincs életképes utód, úgy hagyatéka felét a férj, felét pedig az asszony rokonsága örökli.¹⁾

«Toledo határozata» (Tekanoth Tulejtula) néven említi az irodalom e döntést, melynek elterjedése érdekében bizonyára széles körű mozgalmat indítottak, legalább arra enged következtetni az a tény, hogy Spanyolországon kívül más nyugoteurópai községekben is nem a «Súm» határozat, hanem a Tulejtulai volt érvényben. E határozat nem volt synodus döntése, hanem csak Toledo község kezdeményezésére megindított mozgalom eredménye. Nagyon valószínű, hogy a Simon ben Czemach Duran által említett «tizenkét határozat», melyet 1394. év Elul hó 2-án tétetett egy község közzé felszólítván a többi községeket hozzájárulásra, a toledói határozatok összessége, melyek az első hét pontban a hozományra vonatkozó örökösödési ügyet rendezik s

¹⁾ S. A. Eben Haezer 118. l.

az utolsó 5 pontban a következő általános határozatokat említik: 8. Házastársak közti pörök csak zsidó bíróság előtt intézendők el; 9. a mely község elfogadja e határozatokat, húsz évig tartozik érvényben tartani; 10. de mindenkinek jogában áll házasságkötés előtt ellenkező értelmű határozatot hozni; 11. valamint azok is kivételt képeznek, kik e határozat kihirdetése előtt kötöttek házasságot, de ezek is zsidó bíróság által kötelesek ítéletet mondani azon az alapon, a melyen házasságukat kötötték; s végre: 12. miután 1394 Elul 2-án kihirdettetett e határozat, senkinek sincs jogában azt ezentúl megtámadni.¹⁾ A határozatok ezen utolsó pontjai, melyek időhöz kötik az érvényességet s a «Sum» határozattal ellentétben még akkor sem engedik az idegen bíróság igénybevételét, ha mindkét fél közösen óhajtaná is, mélyreható elvi jelentőségüknél fogva bizonyítják, hogy a franczia-német synodus döntése által indított ellentétes álláspontra a spanyol község.

Mindezen synodusok, illetve országos érvényesség céljából hozott határozatok egyéni érdekűek voltak, a mennyiben a házasság viszonyának rendezése, akár a zsidó bíróság igénybevételére, akár pedig általános vallásos vagy erkölcsi körülményekre vonatkoztak is, végelemzésükben nem a zsidóság összességének, hanem az egyének érdek-megóvását célozták, sőt az egyöntetűségekre való törekvésnek sem lehetett egyéb célja, mint hogy az egyén ne bujhasson ki községe bíróságának ítélete alól, más községbe való költözés által, tehát hogy a hozott határozatokra alkalmazott Cherem foga-

¹⁾ S. b. Czemach Duran Rsp. II. 292. sz.

natosíthatására vállaljanak szolidaritást a községek. Ámde e törekvésnek hajótörést kellett szenvednie a községek szabad rendelkezési jogán, a miért is mindig akadt község, mely a helyi viszonyainak meg nem felelő határozatokat nem fogadta el, míg másrészt még az ország határain túl is akadtak községek, melyek a helyi viszonyaiknak megfelelő s távoli országban hozott synodális vagy községi határozatot saját érdekükben magukra vállalták. Ennek következtében époly joggal szólhatunk európai határozatokról, mint a mily kevésbé beszélhetünk országos határozatokról, minthogy semmikép sem határolható meg földrajzilag elterjedtségük s kötelező voltak.

Tudomásunk szerint az első¹⁾ földrajzilag határolt

¹⁾ 1328-ban Candia sziget községei összegyűltek az elharpódzott vallástalanság fékezése czéljából s a következő határozatokat hozták: 1. Minthogy hátunk mögé dobtuk az imát s szombaton és ünnepen templombajárás helyett kertekbe, tengeri utakra, munkára vagy bíróságokhoz mennek s alig akad tiz ember, hogy Istentiszteletet tarthatnánk, mindenki köteleztetik a mindennapi imánál megjelenni. 2. Lopni és hazudni a nemzsidókkal szemben sem szabad; ezzel Isten neve szentségtelenítettik meg. 3. Mindenkinek kötelessége a halottakat egészen a temetőig kíséreni. 4. A lakodalom napjáig nem szabad a jegyespároknak titokban összejönniök. 5. Szombat s ünnep előnapján már délben szünetelni kell minden munkának. 6. Lakást nem szabad senkinek nagyobb bér ajánlatával a már ott lakó hátrányára kibérelni. 7. A rituális fürdő tisztán tartandó. (L. Güdemann, Gesch. d. E. und d. C. d. J. in Italien. 307. kk. 1.) Jóllehet azonban, hogy e határozatokat Candia sziget összes községei hozták, de nem tekinthető országos gyűlésnek, minthogy úgyszólván az összes községeket az egyetlen főközség foglalta magában. A Rothen-

országos synodus, melynek határozatai kötelezők voltak az illető ország összes községeire, Olaszországban tartatott, a XVI. században. Ugyanis Olaszország rabbijai, köztük Méir Katzenellenbogen Velenczéből, Juda Sabbatai Rómából, Mose Rieti Bolognából, Elchanan Fano Ferrarából, Izsák Porto Mantuából, továbbá Reggio, Modena, Romagna rabbijai, «községeik nevében» 1554 Tammuz hó 21-én összejöttek Ferrarában és elhatározták¹⁾: 1. Nyomdász, ki eladdig még nyomtatásban meg nem jelent könyvet ki akar adni, csak akkor teheti meg, ha — kis városban lévén a nyomda — a legközelebb levő három rabbi és egy hitközség előjárói megadják hozzá az engedélyt; ha pedig nagy városban van, úgy azon község előjárói s a legközelebbi három rabbi beleegyezésével adható ki valamely új könyv; az engedélyadók nevei bevezetésben felsorolandók; ki ilyen engedélylyel el nem látott könyvet vesz, 25 scudi büntetést fizet. 2. Ha valaki más vallásra tért és egy zsidót az állami bíróság

burgi R. Meir fogsága idején Mainzban összegyült rajnavideki rabbik és előjárók gyűlése, melyben 30,000 frt váltságdíj megszerzéséről tanácskoztak (Rsp. Chajim Or Sarua 110. sz.) szintén nem mondható országos gyűlésnek, valamint Isserlein Izraél által a Pizské Kethubim 24. sz.-ban említett 1387-iki rabbigyűlés sem, mely szintén nem volt általános.

¹⁾ Pachad Jiczchak s. v. Tekanoth 155. l. és Tekanoth Chakhamim ed. Halberstamm. Brody 1879. — Már 1416-ban is szövetkeztek Róma, Padua, Ferrara és Bologna községei adóváltságdíj tekintetében s gyűléseket tartottak Bolognában, mely alkalommal pld. 1418-ban a ruhafényűzés ellen is állást foglaltak. (Berliner i. m. II. k. 66. l. II.² k. 77. és 109. l. és Halberstamm a boroszlói Jubelschriftben Atereth Czewi 1887.)

elé kényszerített s azután visszatért a zsidósághoz s peres felét most Beth Din elé akarja idéztetni, panaszát ne hallgassa meg sem rabbi, sem előljáróság. 3. Ha egy községnek van rabbija, úgy idegen község rabbija nem küldhet az illető községbe semmiféle döntést, csak a helyi rabbi engedélyével, vagy ha a helyi rabbi írásban vagy tanuk előtt kijelentette, hogy bizonyos ügyben nem akar itélni. Épúgy nem itélhet a városban lakó rabbi, ha a községnek van hivatalosan alkalmazott rabbija. Ha valakinek a község rabbijával támadna peres ügye, azt más községek rabbijai itélhetik meg. 4. Minthogy R. Gersonnak a lakásbérletre vonatkozó határozatát oly bukással szegik meg, mely szerint ha a házigazda eladta a házát, úgy az ott lakó zsidónak lakbérleti előjoga megszűnt, — újból kimondatik, hogy ha a nemzsidó gazda el is adja a házát, úgy ebben az esetben sem bérelhető ki a már ott lakott zsidó lakása. 5. Ha valakinek házassága tíz évi együttélés után is gyermektelen, úgy csakis feleségének s az utóbbi egyik rokonának beleegyezésével vehet más feleséget. 6. Házasságot kötni nem szabad, csak tíz felnőtt férfi jelenlétében és a nő szüleinek, vagy ezek elholta esetén két legközelebbi rokonának beleegyezésével. 7. Ha valaki jogot nyert a város urától pénzzel való üzérkedésre, úgy senkinek sem szabad e jogát megcsorbítani s kivülsenki sem üzérkedhetik ott pénzzel; kivételt csak Róma és Bologna zsidói képezhetnek, minthogy ott ilyen külön jogadás nem létezik.

Németországban az első ¹⁾ valóságos országos syno-

¹⁾ Bajorországban 1529-ben Günzburgban volt nagy gyűlés,

dus 1603-ban tartatott majnai Frankfurtban,¹⁾ hova «durch ufferlegungh der Höher Rabbiner in Teuschlandt», tehát a rabbik kezdeményezésére összejöttek a községek küldöttei, hogy a «veszendőbe induló vallássosság megmentésének» módozatairól tanácskozzanak. Legtöbb panasz aziránt hangzott el, hogy a zsidó bíróságokat kerülik; ezért a zsidó bíróság könnyebb hozzáférhetősége s a megbízhatóság céljából minden egyéni kétely kizárása okából egész Németországot öt kerületre osztották: Frankfurt, Worms, Friedburg, Fulda és Königsberg központokkal, a melyek Beth Dinjei közül szabadon választhatnak a felek, s Cheremmel kényszerítettnek a felek ezen bíróságok valamelyikéhez fordulni. Elhatározták továbbá: hogy rabbi vagy szuperintendens (!) csak az lehessen, a kit három község szuperintendense ilyennek elismer és iskolát is

mely a magyarországi bazini vérvád következtében kiütött morva üldözéssel foglalkozott s hol Josel von Rosheim megbizatott Ferdinánd király elé terjeszteni egy védelmi iratot. Feilchenfeld, R. Josl v. Rosheim. Strassburg 1898. 115. l. Wormsban is volt 1542-ben országosnak nevezhető gyűlés, mely az idegen bíróság elé való idézés ellen hozott határozatot. Feilchenfeld i. m. 50. l. Augsburgban szintén jöttek össze 1530-ban községi küldöttek, hol szigorú határozatokat hoztak a keresztényekkel kötött üzleti szerződések pontos betartása érdekében. U. o. 27. l. Az állítólag 1650-ben Nagy-Idán, Brett Sámuel angol misszionárus által megtartott zsinat, melyen 300 rabbi vett részt, s a mely alkalommal a messiás eljövetelét tárgyalták, mese. L. Ben Chananja IV. évf.

¹⁾ G. Wolf, Zur Geschichte der Juden in Worms 100. l. és Horovitz, Die Frankfurter Rabbinerversammlung vom Jahre 1603. Frankfurt a/M. 1897. 3. kk. 1.

tart; ¹⁾ továbbá, hogy metsző csak az «oberster Rabbi» képesítésére lehet valaki; továbbá, hogy az adókivetés igazságos legyen; tiltott pénzzel kereskedni, lopott jószágot vásárolni, uzsoráskodni, valamint ruházatban fényüzést gyakorolni nem szabad; minden nyomtató könyvet három rabbi approbáljon; végre, hogy minden község vagy kerület rabbija csak a saját illetékségi helyén mondjon ítéletet.

Mindezen synodusok azonban csak szórványosak voltak s rendszer nélkül s az általánosan érzett bajok orvoslására időlegesen tartattak, a nélkül, hogy a synodus mintegy szervezeti intézménye lett volna az illető ország zsidóságának. A zsidók történetében Lengyelország községei alkottak legelőször oly egységes szervezetet, melynek egybefutó szálai az állandó synodus-tartás intézményében nyilvánultak meg. Páratlanul áll a zsidóság történetében e szervezet, mely kétszáz évig intézte Lengyelország községeinek belügyeit, de fájdalom, e hosszú élet daczára sem hagyott számunkra olyan és annyi emléket, hogy kellő képet alkothoznánk e szervezet keletkezéséről, céljáról, egész működéséről. Az üldözések folytán s a velük járt gyujtogatás s rombolás alkalmával elvesztek úgy a synodus jegyzőkönyvei, mint az egyes községek följegyzései s azok a szórványos megjegyzések, melyek a szervezethez tartozott községek jegyzőkönyveinek átkutatása következtében adattak át az irodalomnak

¹⁾ «dass man keinen zum hohen Rabbiner oder Superintendent machen soll, ess sei dan er sei erkendt von drei Judenschaft Superintendent und ein Universität uffhalt.»

máig még oly csekély számúak, hogy azok alapján meg nem ismerhető ezen synodusok teljes célja és iránya.¹⁾

Ezen lengyel synodusokat «a négy ország gyűlései»-nek (Váád sel árbá áraczoth) nevezi a történet, a mennyiben Lengyelország négy részére : Nagy-Lengyelország (Posen fővárossal), Kis-Lengyelország (Krakó fővárossal), Wolhynia (Lithvánia, Brisk, később Vilna fővárossal) és fekete Oroszország (Galiczia, Lemberg fővárossal) részekre terjedt ki fenhatósága, de «három ország synodusa» néven is említettik, még pedig oly időből, a mikor Lithvánia nem tartozott hozzá.

Mikor keletkezett, mi volt szülő oka? Nem tudjuk ; sokkal kevesebb adatot bocsát a történeti irodalom mai állása rendelkezésünkre, hogysen pusztá gyanítgatás mellett határozott tényre lehetne hivatkozni. Grätz,²⁾ a hypothesisek szellemes nagymestere, mint a XII. századbéli franczia synodusoknál, úgy itt is keresztény hatást keres s valószínűnek tartja, hogy a lengyelországi disszidensek, lutheránusok, antitrinitáriusok s más szekták gyakori synodusai adták meg az impulzust a zsidóknak, csakhogy az utóbbiak nem dogmák felett vitatkoztak, hanem a községek gyakorlati élet-

¹⁾ Az eddig ismert adatok közölve vannak : Grätz, IX. k. 578. l. ; Perles, Geschichte der Juden in Posen 35. l. ; Orient Ltbltt 1840. évf. 173. l. ; Ha-Aszif II. 1886. 451. l. A tudós Dembitzer Ch. N. letembergi dajan megigéri Klilath Jófi munkájában, hogy a lengyelországi synodusok történetét meg fogja írni s nagy érdekléssel tekintett már munkája elé a tudományos világ, de halála megakadályozta munkája megírásában.

²⁾ IX. k. 452. l.

kérdéseit tárgyalták. Sokkal valóbbszinű, hogy a lengyelországi viszonyokat véve tekintetbe, minden külső hatástól menten mintegy magától keletkezett a synodusok tartására határozott szervezet alakját öltött törekvés, a miért is keletkezése ideje még hozzávetőleg sem határozható meg, legföllebb annyit mondhatunk, hogy 1580-ban, a mely időből maradt fenn a legrégebb synodális határozat, már teljes működésben volt.

Első kezdeteit a lengyelországi lublini és jaroslawi hires országos vásároknak kell keresnünk. A lublini tavaszi és a jaroslawi nyári vásárokon összejött úgyszólván az egész lengyel zsidóság s mi sem természetesebb, minthogy ezen alkalommal nemcsak az egymástól távol eső községek sorsát s állapotát tudakolták egymástól, hanem a zsidó biróságot nélkülöző községek tagjai, vagy az egymástól távol lakó peres felek ezt az alkalmat használták fel, hogy biróság elé terjeszszék ügyeiket. Kétségtelen, hogy az ily módon összejött nép különböző elemei közül a községek előjárói és tudósai kiváltak, egymással közölték tapasztalataikat s szükség esetén egyöntetű eljárásra tettek kötelező ígéretet. Ilyen közös megbeszélés kifolyásának tekinthető a fentemlített 1580-ban hozott legrégebb határozat, mely szerint «a lengyel zsidók ne vegyék bérbe a sör, pálinka, méhsör és bor italmérési jogát, mert a fogyasztási adó beszedése gyűlöletessé teszi a zsidót a nép előtt.»¹⁾

Könnyen elképzelhető, hogy az ily alkalmi összejövetelek s megbeszélések idővel szükségessé tették,

¹⁾ Grætz, IX. k. 574. l.

hogy valamelyes ügyrend vagy tárgyalási szabályzat alkottassék s főleg, hogy olyanok vegyenek részt a tárgyalásokban, kik az elfogadott határozatoknak községükben való keresztülvitelét garantálhatják, tehát olyanok, kiket községeik határozott utasítással vagy felhatalmazással küldtek a gyűlésbe. Ily módon fejlődhetett egészen öntudatlanul az alkalmi megbeszélésből a négy lengyel tartományt átkaroló szilárd szervezet, melynek lelkét a választott képviselők által évenként kétszer — a tavaszi és nyári vásár alkalmával — tartott synodus képezde.¹⁾

Grätz Mordechaj Jafe-nak, ki 1573-tól 1592-ig volt Lublin rabbija, tulajdonítja a «négy ország gyűlései»-nek létrehozását. A zsidó községek hagyományos öntudatába oly mélyen bevésődött a szabad rendelkezési jog, hogy még Mordechaj Jafe nagy tekintélye sem tudta volna a szervezetet rájuk erőszakolni, ha már előbb évtizedeken át nem lett volna előkészítve a

¹⁾ Szinte természetes, hogy az óriási terület sokféle igényeit képviselő testületben végzetes surlódások is fordultak elő, melyek majd különválást, majd a teljes feloszlást idézték elő. 1623-ban R. Méir Wahl izgatására — ki III. Zsigmond bizalmas embere volt — Lithvánia vált el s külön lithván gyűléseket tartott. Helyébe lépett azonban Wolhynia s így tovább is fentartotta a szövetkezet a «Négy ország» gyűlése címét. Harkavy nézete szerint (Woschod 1884. évflym. 1. számában) Lithvánia sohse tartozott a «Négy országhoz», s azért fordul elő a szövetkezet «Három ország gyűlése» megnevezéssel is, de tény, hogy a szövetkezet vezetősége 1623-ban nagy adót vetett ki a lithván részre s ez okozta a különválást. (L. Halter, Ir Tehilla. Varsó, 1886. 25., 39., 60., 99. és 115. l.)

talaj azzal, hogy minden község már érezte az alkalmi vásáros összejövetelek pontos szervezésének szükségességét. Valószínű tehát csak annyi lehet, hogy a fejlődés ezen stádiuma, magának a szervezésnek a módzata Mordechaj Jafetől eredt, ki nagy tekintélyét világi ismeretekkel is emelte, ki sokat utazott Német- és Olaszországban, s kiben sok «deutscher Ordnungssinn und deutsche Pedanterie» lakozott. Egyéb adat hiányában elfogadható az, hogy Mordechaj Jafe adta meg a synodus organizációját, mely szerint a tagok rendes szabályzat szerint választottak s a gyűlésekről pontos jegyzőkönyveket vezettek.

A választási és tárgyalási mód ismeretlen, minthogy a jegyzőkönyvek elpusztultak, de az 1640 körüli időből azt írja Nathan Hannover,¹⁾ hogy «évenként kétszer gyült össze minden községből egy előljáró (parnesz) s ezek választottak maguk mellé hat lengyelországi hires tudóst, hogy Púrim és Peszach közt Lublinban s Ab vagy Elul hónapokban Jaroslawban tárgyaljanak; ezen parneszeknek joga volt Lengyelország zsidói fölött itélkezni s határozatokat hozni.» Ebből a megjegyzésből látható, hogy már a négy ország gyűlései is nem rabbigyűlések voltak, hanem mint zsidó notabilitások gyülekezete intézték az országos ügyeket, s csak mintegy informáló célból választottak be néhány rabbit is. De úgy látszik, hogy idővel változtak a viszonyok, mert Móse Chagis a XVIII. század elejéről²⁾ már azt mondja a lengyel synodusokról,

¹⁾ Javan Meczulah végén; Grætz, IX. 578. l.

²⁾ Misnoth Chakhamim. 349. sz. U. o.

hogy «három évenként egyszer jönnek össze Jaroslawi vásárkor az összes rabbik, kik megbeszélnek a három év alatt előfordult ügyeket adó, kereskedelem, házasság terén és felügyeltek s határozatokat hoztak az elnökök (parneszek) s jótékonyági gabbajokra vonatkozó ügyekben.»

Különben rendkívül széles volt a synodus hatásköre. Itélkezett egyesek és községek közti perekben mint legfelsőbb fórum, a mennyiben minden községnek három tagú rabbi-birósága s az egyes tartományok fővárosában létezett felelviteli biróság útján a synodus elé is terjesztetett az ügy.¹⁾

Az elnöklő «Parnesz Ha-Váád — A gyülekezet Elnöke» czímet viselt, s a synodus alárendelt hatóságát képezték a Dajjané Árácsoth — a tartományi bírák, kik az egyes tartományokban itélkeztek s bizonyára ők eszközölték a felebbezéseket is.²⁾

Az 1595—97-iki jegyzőkönyv bizonyossága szerint³⁾ nagy büntetéssel fenyegetett meg egy adószedőt, mint-hogy hitsorsosaival szemben nem járt el elég méltányosan az adószedésnél. Ugyanezen jegyzőkönyvben szó van közös eljárásról és kiadásról foglyok kiszabadításáért és hamis vádak eloszlatásáért; határozatot foglal magában a választásokról, rendes és rendkívüli kiadások pénztárának kezeléséről, s arról, hogy ha új adót vet ki rájuk a király, úgy ne váltsák meg általány-

¹⁾ Grætz, X. k. 55. l.

²⁾ Perlesz, Gesch. d. Juden in Posen. 36. l.

³⁾ Ha-Aszif II. évf. 452. l.

összeggel, hanem fejenként vettessék ki az adó, mely kivetést a synodus eszközölje.

Cenzurajogot is gyakorolt a synodus. A XVII. század elején élt legnagyobb tekintélyű lengyel tudósok, mint Löw b. Beczalél, Mordechaj Jafe és Sámuel Edels nagy buzgalmat fejtettek ki s talmudtanulás okoskodó (pilpulisztikus) módszere ellen, s közbenjárásukra a synodus egyszer elhatározta a pilpulisztikus iratok nyomtatásának megszorítását.¹⁾ De már 1607-ben is hozott a synodus oly határozatot, mely elrendelte a Bazelben és Morvaországban nyomtatott imakönyvek revisio alá vételét, minthogy «sok tévedés és hitetlenség van benne».²⁾

A synodus közvetítő szerepet is vitt az egész lengyelországi zsidóság és a király között. Arra nézve, hogy a synodus szervezete az uralkodó befolyása alatt állt-e, vagy hogy királyi megerősítés oltalmában működött-e a synodus, nincs semmi adat, de valószínű, hogy a királyok jó szemmel nézték e szervezetet, mely rendben tartotta a zsidóság belügyeit s mindenesetre megkönnyítette a király javára eszközölt adószedést, s másrészt a dolog természetéből folyt, hogy a lengyel zsidóság közös kívánságait a synodus vezetősége útján juttatta a trón elé. Így már Wisniowiecki Mihály király elé 1669 november 9-én járult az összes vének és községek nevében bizonyos Mózes, Márkus fia, kérve a régebbi privilegiumok megerősítését.³⁾

¹⁾ Perles, *Gesch. d. Juden in Posen.* 39. l.

²⁾ U. o. 36. l.

³⁾ Bloch, *Die General-Privilegien der polnischen Judenschaft.* 66. l.

A poseni község jegyzőkönyvei, mely község a «négyország» egyik tartományának központját képezte, sok érdekes adattal járulnak a synodus hatásköre és szervezete megismeréséhez, melyekből Perles, a poseni hitközség történetében csak a következőket közli. Posen község 1699-ben a synodus elé vitte panaszát előljárója,¹⁾ Baruch Halevi ellen, a ki nyolcz évig zaklatta a községet a hatóságokkal való magas összeköttetései révén, szüntelenül árulkodott, zsarolta és adósságba verte a községet; a synodus száműzte Posenből, a honnan csak 30 mértföldnyi távolságban lakhatott.²⁾ 1672-ben nagy szegénység uralkodott Posenben, a miért a község elhatározta, hogy idegen községből jött szegényeket nem fog segélyezni s megkéri a synodust, hogy a vásár alkalmával hirdettesse ki a templomokban, hogy a szegények ne is fáradjanak hiába Posenbe.³⁾

1643-ban a poseni község képviselőjének szabad tetszésére bizta, hogy a lublini vagy jaroslawi synodusban akar-e részt venni, de költségeit önmagának kellett viselnie. Később már a község fedezte az utiköltséget és napidíjat, de 1667-ben kénytelen volt a község a rossz pénzügyi viszonyok miatt a költségeket redukálni, sőt 1697-ben a visszatért képviselők költség-számláját egy külön bizottság által megvizsgáltatta,

¹⁾ Tulajdonképen syndicusa (Stadlan); ez külön hivatal volt a poseni községben, mely a hatóság és község közt közbenjáró szerepet vitt.

²⁾ Perles, i. m. 66. l.

³⁾ Perles, i. m. 36. l.

melynek eredménye az volt, hogy a képviselők nem kapták meg teljesen a kért költségfedezetet.

A képviselők minősítésére nézve összeütközésbe jutott 1700-ban a község a synodussal; a synodus ugyanis fölszólította a községet, hogy ne új képviselőket, hanem olyanokat küldjenek, kik már be vannak avatva a tárgyalás menetébe, de Posen nem vette figyelembe az utasítást ezen alkalommal, azonban 1671- és 1673-ban már ügyet vetett arra, hogy a két képviselő közül, kik községi előjárók voltak, legalább az egyik olyan legyen, ki már volt synodustag.¹⁾

A Négy Ország synodusa, mely hatalmi körébe vonta az összes ügyeket, melyek a községeket és egyeseket érintettek, s egyöntetűséget igyekezett létesíteni a hitközségi alkalmazottak és előjárók feletti felügyelet által, valamint a synodus pénztárából fizetett vándorhatszónokok alkalmazásával,²⁾ legjobban akkor mutatta meg nagy tekintélyét, midőn a lengyelországi karaiták egyesülési szándékból azzal a kéréssel fordultak a synodushoz, hogy fogadná el küldötteiket, s ha őket meggyőzik a rabbanizmusról, úgy hozzájuk csatlakoznak; nagy vitát folytattak e felett a synodusban, de végre is elutasították a karaitákat.³⁾

¹⁾ Perles, i. m. 39. l.

²⁾ Orient 1840. évf. 174. l.

³⁾ U. o. A synodus hatáskörét jellemző határozatok közül álljanak itt még a következők: Schwersenz község 1590-ben fiókközsége volt Posennek; 2100 frt évi adót fizetett Posennek, melynek rendeleteit követte s bár külön rabbija s előjárósága volt, de ezek is Posentől függtek. Idővel Schwersenz megszaporodott s külön akart válni; az ügy a synodus elé

Különben is a synodus nagyon erélyesen bánt el a zsidóságban keletkezett szekták ellen, a minek kifolyása volt az a szigorú rendelet is, mely a sabbatæusok iratainak terjesztése következtében kimondotta, hogy Lengyel- és Oroszországban tíz évig nem szabad héber könyvet nyomtatni.¹⁾ De nagyon valószínű, hogy ép a szekta alakulások által keletkezett pártoskodások okozták a synodus megszűnését. Pártok alakultak,

került, mely 1651-ben Posennek adott igazat. De a surlódás tovább folyt, pereskedtek egészen 1764-ig, a mikor végre a synodus Schwersenz községet, mely tíz éven át nem fizette meg a 2100 frt adót Posennek, a teljes hátralékos összeg megtérítésére kötelezte. (Perles, i. m. 73. l.) — A synodus 1634-ben elhatározta, hogy árvaleányok csak beleegyezésük saját akaratukból házasíthatók ki a gyám által. (Buber, Ansé Sém. Krakau, 1895. 222. l.) — Lembergben a szabók nagyon sokszor elzálogosították a nekik javításra átadott ruhákat; ezért 1691-ben elhatározta a synodus, hogy az összes templomokban kihirdetendő, hogy Cherem alatt tiltva van ily ruhákra kölcsönt adni. (Buber, u. o.) — 1670. évi határozat szerint a megszökött adós neve országszerte köröztetik s e pillanattól fogva a hitelezők csak együttesen fogadhatnak el tőle törlesztést. (U. o.) — 1595-ben elhatározták, hogy megkérlik a fejedelmet, hogy ő szedje be a zsidók adóját s hogy zsidó ne merje az adószedést addig bérbe venni, míg a synodus újból meg nem engedi. 1640-ben szigorral megújították az 1587., 1590. és 1597. évi határozatokat a rabbiállások megvásárlása ellen. (Perles, Urkunden zur Gesch. der jüdischen Provinzial-Synoden in Polen. Monatsschrift XVI. évf. 108. l.) Posen községnek 1736—40. években 60.000 frt adóssága volt s a Négyország synodusától kért engedélyt, hogy segílyt gyűjthessen Kis-Lengyel-, Német- és Olaszországban. (Perles, Gesch. der Juden in Posen. 102. l.)

¹⁾ U. o.

szertehúztak s külön gyűléseket tartottak, míg végre Baruch Javan, ki a frankisták szektájának elkeseredett ellensége volt s nagy befolyással birt Poniatovski Sztaniszló királyra, keresztülvitte, hogy a király 1764. évben betiltotta a synodust.¹⁾ Sokkal valóbbszinű azonban az, hogy Poniatovski azért szüntette be az egész synodusszervezetet, mert már nem látott benne elég garanciát az adók pontos beszolgáltatására.²⁾

Sokkal kevesebb adat áll rendelkezésünkre ezen synodusban kicsúcsosodott szervezetről, hogysen kellően tudnánk méltányolni hatását és befolyását a lengyel községekre, de ha tudjuk azt, hogy még Lengyelország határain túl is messzire terjedt a synodus tekintélye, melynek ítélőszéke elé terjesztették külföldi községek³⁾ is peres ügyeiket, s melynek határozatait

¹⁾ Grætz, XI. k. 116. l.

²⁾ «Anno 1764 hat der König Stanislaus . . . die Abgabe im Ganzen, weil sie nach eigenem Nutzen gehandelt haben, denen vier Landesdeputirten aus den Händen genommen und jede Stadt vor sich selbst ihre Abgabe abliefern sollte.» A poseni levéltár egyik okmányából idézi Grætz IX. k. 456. l. A synodus megszüntetése után a király «commissiót» nevezett ki, mely Varsóban ülésezett s intézte azon ügyeket, melyek azelőtt a synodushoz tartoztak. Harkavy: Lektoroth waad arba Aráczoth.

³⁾ Érdekes e tekintetben Zilz és Hotzenplotz községek vitája. Ugyanis Sziléziából a zsidók kiutasítottak, csak még Zilz község zsidói maradtak vissza, kik nagy pénzáldozattal egyik napról a másikra tudták csak elodázni kiűzetésüket; végre a prágai község közbenjárására sikerült keresztülvinni azt, hogy kétezer arany váltságdíj ellenében vissza fog vonatni Zilz községről a rendelet. Ezen váltságdíjhoz Lengyel-, Cseh- és Morvaország zsidói $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{5}$ részzel hozzájárultak, de a többi

önként magukra vállalták külföldi községek¹⁾ is, úgy könnyen elképzelhető, hogy a községi élet a legszebb virágzásnak örvendhetett a synodális szervezet hatása alatt.

Láttuk, hogy Franciaországban született a synodus-tartás eszméje, mely mindinkább nyugotra terjedve Orosz-Lengyelországig, itt érte el fénypontját, hol a legszélesebb körben szórta szét áldó sugarait két századon át, míg végre a XVIII. század második felében kimerülve ellobogott, megszűnt a fényforrás a nyugot e szélső határán, hogy ismét visszatérjen arra a helyre, hol először fakadt föl európai talajon, Franciaországba, honnét ismételten a történet százados lépteivel tegye meg európai körútját. Értem a francia emancipáció hatása alatt megtartott országos francia

^{2/5} részt Zilz és Hotzenplotz szomszédos községeknek kellett volna lefizetni. Hotzenplotz azonban, támaszkodva arra, hogy nem tartozik Sziléziához, nem akart semmivel sem hozzájárulni. Az ügy a négyország synodusának elbirálása alá bocsáttatott, mely kimondotta, hogy tekintve a két község szomszédságát, minek folytán, ha Zilz községben ütne ki üldözés, az átszármazna a szomszéd Hotzenplotzra is, az utóbbi köteles a váltságdíjhoz hozzájárulni. Kimondatott egyszersmind Zilz községre is, hogy ha jövőben Hotzenplotz kerül bajba, szintén járuljon hozzá a megmentéshez ugyanoly arányban. Maharam Lublin Rsp. Metz, 1769. 40. sz.

¹⁾ Úgy látszik, hogy egyes külföldi községek egészen természetesen találták, hogy a négyország határozatait meg kell tartaniok, minthogy még a jelen század közepén is kénytelen volt Meir Asch ungvári rabbi kinyilatkoztatni (Rsp. Imré És. II. 46. sz.), hogy azon határozatok csakis Lengyelországra voltak kötelezők, de a külföldön csak azon községekre, melyek önkényt kötelezték magukat betartásukra.

synodust, melynek eszméje visszhangra talált az egész európai zsidóság körében, s a melyről épen azon különbség folytán, mely megtartása indító okainak következtében s előidézett hatásából kifolyólag határkövetképez az európai zsidóság községeinek történetében, külön fejezetben, a francia községeinek tárgyalása alkalmával lesz szó. Mert az addigi összes synodusok megtartásának eszméje magából a zsidóság kebeléből indult ki, önvédelem céljából, holott a francia nagy synodusnak Napoleon 1806 május 30-án kiadott rendelete államérdek szempontjából adott életet, tehát külső hatás alatt jött létre, oly célból, hogy a zsidóság mint felekezet illeszkedjék bele az államélet keretébe. A leglényegesebb fordulópontot képezi ez a zsidó községek történetében, a mivel új eszmét adott Franciaország Európának: az államban eladdig külön államot képezett zsidó községnek az államtestbe való beolvasztása eszméjét.

Mielőtt azonban más fejezetre térnénk át, szükségesnek tartjuk itt még megjegyezni azt, hogy az időleges egyöntetű eljárás céljából tartott s nagyobb vidékekre terjedő összejöveteleiken kívül mindig akadtak egyes szomszédos községek, melyek közös érdekeik megóvása végett szövetkeztek egymással. Így pl. Lengyelországban két szomszédos község írásbeli szerződéssel kötelezte magát, hogy ha valamelyiknek tagja árulás, vagy rágalmozás folytán a vajda kezébe kerül és veszedelem fenyegetné a községet, úgy az illető kiszabadítására szükséges váltságdíjat közös pénztárból fogják előteremteni.¹⁾ Köln és Westphália községei szövetkeztek a

¹⁾ Mahram Lublin Rsp. 120. sz. Alkalmi gyűjtésekről hit-

királyi adó közös megfizetésére,¹⁾ mely célból leggyakoribb volt a községek szövetkezése, miáltal vidékenként nagyon szigorú szabályzaton alapult szervezetek létesültek.²⁾ Voltak olyan szomszédos községek is, me-

rokonok kiszabadítása céljából számtalan esetet tudnak a források; itt csak két esetet említek, a midőn a gyűjtés, illetőleg közbenjárás több ország zsidóságának érdeklődését vette igénybe; így a XV. század végén élt Móse Alaskar említi (Rsp. 70. sz.), hogy Rhodos ostroma alkalmával egy kiváló asszony fogságba került s kiváltására gyűjtést indítottak Romániában, Kandia és Retymo szigetén; a minél azonban sokkal jelentősebb eset volt az, midőn 1745-ben Augsburgban gyűlést tartottak a kerület zsidói, melyből kifolyólag levelet irtak a prágai zsidók érdekében Velence községéhez, hogy pénzsegélyt küldjön s járjon közbe az ottani pápai nuntiusnál, hogy az a bécsi nuntiatura útján vonassa vissza Mária Terézia kiűzési rendeletét; ugyanakkor az amsterdami község is közbenjárt ez ügyben a hollandiai s az angol udvarnál, valamint a velencei zsidóknál is, hogy ezek az ottani Signoria útján hassanak Mária Teréziára; a velenceiek nemcsak közbenjártak, de fel is szólították az összes olasz községeket segélygyűjtésre. (Grætz, Sendschreiben über die Austreibung der prager und böhmischen Juden unter Maria Theresia. Monatsschrift 1885. évf. 49. 1.)

¹⁾ Jákób Katz Miprag Rsp. III. 9. sz.

²⁾ Landau Ezékiel (Rsp. Noda Bijehuda II. 2. sz.) említi egy esetet, a midőn három provinczia egyesült az adónak közösen történő megfizetésére, mely célból minden 5—6 évben kerületenként jöttek össze a választott képviselők, hogy egyesekre vessék ki az adót; vitás esetekben választott bíróság döntött, oly módon, hogy minden kerületből egy rabbi választatott. Természetesen ez sok czivódásra adott alkalmat, minthogy részint rokoni összeköttetések miatt, részint a hatalmas előjárók befolyása következtében sokszor meggyanúsították a bíró függetlenségét.

lyek az összes községi igazgatás ügyeire szövetkeztek,¹⁾ valamint olyanok is, melyek megállapított szabályzat szerint az igazgatásnak csak bizonyos ágaira egyesültek; mint pl. Hamburg, Altona és Wandsbeck községek szövetkezése közös rabbinárus fentartására, idegenek letelepülésére, szegény átutazók és betegek segélyezésére s eltemetésére, valamint a magánimaházak elnyomására vonatkozólag, mely szövetkezés 1726-ból származó s 222 pontból álló «Tekanoth de salos Kehilloth» czimen ismert szerződés által szabályoztatott.²⁾

II. FEJEZET.

Udvari zsidók. (Stadlan.)

A községek tehát mindenkor megtalálták a módot közös belérdekeiknek országos határozatok útján való kielégítésére. De saját ügyes-bajos dolgaikat sokkal könnyebben intézték el egymás között a községek, mint a kifelé irányuló érdekeiket. Minők voltak azok a tényezők, a melyek a községek érdekeit az államhatalommal szemben képviselték?

Fentebb láttuk a glogaui község 1670-ben felterjesztett szabályzatának azt a feltűnő pontját, hogy az előjárók közül kettő mindig olyan legyen, a kik «bei Vornehmen schicklich vortragen können, noch besser bei vornehmen Herrn bekannt sein». Az elnyomott s minden jogtól megfosztott zsidóknak nagy szükségük volt olyanokra, kik befolyásuk révén szószólóik lehet-

¹⁾ Pachad Jiczchak s. v. Kehilloth 162. b. 1.

²⁾ Haarbleicher, i. m. 50. kk. 1.

tek a hatalom előtt; boldogok voltak, ha akadt közöttük olyan, a ki kedvelt egyéniségével eljárhatott ügyesbajos dolgaikban a hatóságoknál s a kinek személyes befolyásától remélhették kérelmeik eredményes keresztülvitelét. Minden községnek, vidéknek s országnak meg volt az ilyen befolyásos embere, a kit Stadlan-Buzgolkodó czímmel tüntettek ki, s a kinek kiváltságos jogai képviselték a zsidók ezreinek jognélküliségét. Koreff Salamon, cseh Stadlanról beszéli a monda,¹⁾ hogy egyszer, midőn a helytartó előtt, megfeledkezvén magáról, nagyon is hangosan adta elő kérését, azzal mentegetődzött: Aus mir schreien zehntausend Seelen.

A Stadlan-tisztség²⁾ nemcsak alkalmi, de rendszerint állandó volt, s mint ilyen, már az állás természeténél fogva, igen nagy hatalmat képviselt. Az udvarnál, illetőleg a védnöki hatóságnál bejáratosnak kellett lennie, a mely körülmény már magában is végtelen tekintélyt szerzett neki a községek körében, míg más-

¹⁾ Wolf, a Jahrbuch für die Geschichte der Juden IV. kötetében 160. l. 1. jegyzet.

²⁾ Schudt, í. m. I. k. 200. l. írja, hogy az amsterdami polgármestert a zsidók Messiásuknak nevezték, minthogy patronusok volt s mellesleg megjegyzi: «Die Juden haben an allen Orten die vornehmsten und besten Patronen, die ihnen in ihren Finten und bösen Händeln beystehen und überhelfen.» Zsidó források erről mitsem tudnak, s nagyon valószínű, hogy itt nem a városi polgármesterről van szó, hanem a zsidó község elnökéről, a mely tisztség a XVII. században Frankfurtban — a hol Schudt élt — Bürgermeister czímet viselt, s a hatóságnál a zsidók érdekében gyakorolt befolyása következtében vették körül olyan tisztelettel, melyet Schudt odáig tud nagyítani, hogy Messiásuknak nevezték a zsidók.

részt korlátlan uralmat biztosított számára a községek kényszerűsége, melylyel a hatósághoz intézendő kéréseik továbbítása és támogatása tekintetében reája voltak szorulva.

A zsidó községek érdekeinek kiváló képviselőivel találkozunk a spanyol zsidók történetének egész folyamán, mint Chaszdej ibn Saprut (961—976), Sámuel Hannagid (993—1055) és fia József Hannagid (1055—1066), majd Sámuel Abulafia (a 14. század közepén) és Izsák Abravanel (a 15. század végén), valamint Törökországban a 16. század második felében Don József Nászi, ámde mindezek magasrangú állami hivatalnokok voltak, s mint ilyenek érvényesítették befolyásukat hitsorsosaik érdekében. Azonban a Stadlanok, kik Közép-Európában a 16., s főleg a 17. és 18. századokban működtek — mint látni fogjuk, nagyon kevés kivétellel — nem jellemüknek s tudásuknak köszönték hatalmas befolyásukat, hanem vagyonuknak, ügyesen üzérkedő szellemüknek, melylyel számos esetben önmaguk előnyére, s a községek kárára aknázták ki a helyzetet, s nagyon is tanulságos volna külön foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy mennyire mozdították elő a zsidógyűlöletet ép ezek a befolyásos hatalmasok, a kik pénzük révén szüntelen összeköttetésben álltak a folyton pénzhiányban szenvedő udvarokkal és urakkal, s a kikhez kénytelenek voltak kérésük továbbítása végett fordulni a megszorult községek.

Ezek a hatalmasok, a védnöki hatóságok nyelvén szólva, Hofjuden, Hoffactoren, Hofagenten, Residenten, Hof-Schach-Juden,¹⁾ vagyis az udvari zsidók voltak.

¹⁾ Az utóbbi Bayreuthban volt. L. Hænle, i. m. 64. l.

Az európai zsidók története tulajdonképen az udvari zsidósággal kezdődik. A várak urainak meg voltak a maguk zsidajai, a kik a várúr kereskedelmi és pénzügyeit bonyolították le.

A mint a Burghof Burgstadt-tá s utóbb Bürgerstadt-tá vált¹⁾ s a helyi követelményeknek az egyes zsidók már nem felelhettek meg, a növekvő igényekkel arányosan fejlődött ki a Hofjudenthum-ból a Judengemeinde, de a község legtehetősebbje szolgálván a földesurat, megmaradt befolyásával és községbelijeit fölött gyakorolt praepotentiájával az udvari zsidó.

Nagyban növelte ezen «udvari zsidó» czímmel kitüntetetteknek tekintélyét az, hogy az uralkodók rájuk bízák — nagyobbbrészt bérbeadás útján — a vám- és adószedést, mi által mintegy közhivatalt viseltek. Így pl. a St. Denis apátságnak Dagobert király által 633-ban adományozott vámokat bizonyos Salamon kereskedő szedte be; ²⁾ 1162-ben egy Náthán nevű zsidó volt a beziers-i püspök vámbérlője, 1170-ben V. Raymund Abba Mari-t fogadta meg toulouse-i adószedőjének, ugyanakkor Carcassonban bizonyos Astruc nevű zsidó volt Szt. Lajos jövedelmeinek intézője (qui nunc tenebat pecuniam domini Regis), s 1295-ben Lunel ura, Rosselin egy Thaurus nevű zsidónak adta bérbe a báróság minden jövedelmét.³⁾ Németországi adószedők gyanánt ismeretesek: Ábrahám Creuzenachból 1342-

¹⁾ Nübling, i. m. 93. l.

²⁾ Aronius, i. m. 22. l.

³⁾ Saige, i. m. 15—21. l.

ben, Mózes Nürnbergből 1364-ben,¹⁾ Hanko Weikersdorfból és Áron Berchtoldsdorfból, valamint József Walch és Schlomlein Heinpus Bécsből és Schallum Lem Kremsből 1389-ben,²⁾ s Ruprecht király 1403-ban Elias von Weinheim-ot és Izsák von Oppenheim-ot bizza meg nemcsak az összes zsidó adók behajtásával, de még helyettesítésével is a zsidók és keresztények közti perek fölötti ítélkezésben.³⁾

De az udvarok kereskedelmi szükségleteinek kielégítésén s az adók jó bérbeadásán kívül még egyébre is szolgáltak az udvari zsidók, a mely szolgálat minőségébe bepillantást enged a bécsi udvar, mely a harmincz éves háború költségeinek fedezése céljából azt a különös módot eszelte ki, hogy kisebb-nagyobb szabadalmak adományozásával udvari zsidókat nevezett ki; ilyenek voltak: Josel Pinzerle Görzből, Mózes és Jákób Marburger Gradiskából, Ventura Parente Triestből, Elija Halfan orvos Bécsben, Samuel zum Drachen és Samuel zum Straussen majnai Frankfurtban, valamint Jákób Bassewi, ki Treuenburg előnévvel nemeséget is kapott, Prágában.⁴⁾ S a mit Schudt mond Venczéről: «Zu Venedig hat jedes Adeliges Haus einen ergebenen und vertrauten Juden, welchem sie wegen der Verschwiegenheit ihre heimlichste und wichtigste Dinge anvertrauen und sie in allerhand Geschäften

¹⁾ Berliner, Aus dem inneren Leben der dentschen Juden im Mittelalter. Berlin, 1871. 42. l.

²⁾ Wiener, Regesten. 235. l.

³⁾ Wiener, i. m. 58. l.; Nübling i. m. 435. l.

⁴⁾ Grätz, X. k. 40. l.

brauchen»,¹⁾ az elmondható egész Európáról; a legnagyobb földesúrtól a legkisebbig mindegyiknek meg volt a maga udvari zsidaja, a ki a védnöki hatóság iránt táplált összeköttetése révén prædestinálva volt arra, hogy közbenjáró gyanánt szerepeljen a község s a hatóság közt.

Lássuk már most közelebbről ezen sokra képes s befolyásos udvari zsidók szereplését községeik érdekében.

Mindenekelőtt adók tekintetében igyekeztek magukon könnyíteni; külön szabadalmukat s kiváltságos jogaikat drágán vásárolták meg az udvaroknál, tehát fölmentetni igyekeztek legalább azon adó alul, a melyet a község egyetemével, mint rájuk eső részt kellett volna fizetniök. S ha tekintetbe vesszük azt, hogy az udvari zsidók legnagyobb része szabadalomlevélben biztosította magát arról, hogy nem kell a községgel együtt fizetnie adóját, valamint másrésről azt, hogy a község leggazdagabb tagja, kire legtöbb adót lehetett volna kivetni, kivonja magát a közösségből, melyre ez által elviselhetetlen terhet hárít, nem csodálhatjuk, ha az 1223. évi mainzi synodus kiközösítés átkával sújtotta azokat, kik közvetlen adózással a községet elkerülve lépnek direkt összeköttetésbe a földesurral, s nem akarnak a község egyeteme által fizetendő adóhoz járulni.²⁾

¹⁾ II. k. 160. l.

²⁾ Stobbe, i. m. 29. l.; Grætz, VII. k. 29. l.; Frankel, Entwurf einer Geschichte der nachtalmudischen Responsen. 39., 54. és 58. l.

Az udvari zsidók második főérdeke a zsidó bíróságok ellen irányult: ők, a hatalmasok, kik «az udvarnál ki és bejárnak», csak nem fognak megjelenni, s meghajolni holmi rabbi és elnök ítélőszéke előtt, hol nem oly könnyen találhatják meg maguk részére az igazságot, mint a földesúr bírósága előtt. Az első szakaszban láttuk, hogy ez a kérdés is állandó napirendjét képezte a synodusoknak; átkot mondtak a zsidó bíróságot elkerülőkre, de mit sem használt; a királyi privilegiumok sokkal erősebbek voltak, s az udvari zsidók fényében sokkal inkább óhajtottak elnyomott hitsorsosaik sütkérezni, hogy sem a kiközösítést foganatosítani merték volna. III. Frigyes a 15. század végén egész sportot űzött az idegen bíróságra való privilegizálással; Ábrahám és Salamon ulmi zsidóknak jogot adott arra, hogy csak a nürnbergi vagy noerdlingeni Hochmeister előtt álljanak törvényt, holott Michel noerdlingeni zsidót felhatalmazza, hogy csak a regensburgi, friedbergi vagy ulmi bíróság előtt jelenhessék meg, míg másrészt Kopelman Salamon és Lindheim Jakab schweinfurti zsidóknak tíz évre terjedő olyan szabadalmat ad, hogy azon idő alatt egyáltalán nem idézhetők zsidó bíróság elé.¹⁾ S ha pl. Ansbachban a 17. században ugyancsak privilegium biztosításával a Hofrath bíróságához²⁾ tartoztak az udvari zsidók, úgy Bécsben 1633. évi császári rendelettel már nemcsak ők maguk, hanem közvetlen környezetük — Schutzgenossen-jeik — szintén csak az Obersthofmarschallamt bírósága előtt tartoztak meg-

¹⁾ Wiener, Regesten. 98. és 99. l.

²⁾ Hænle, i. m. 119. l.

jelenni.¹⁾ Hogy minő eszközökkel dolgoztak az udvari zsidók a rabbi-biróság alól való fölmentetés czéljából, legjobban jellemzi Ries Áron berlini udvari zsidónak 1724-ben a Kammergericht-hez Michel Lévi rabbi ellen beadott panasza: «... er ist mir bisher in allen zu gefährlich gewesen und hat nach seiner eigenen passion die Sachen abgethan... solchergstalt mich armen, alten, einfältigen Mann feste machen lassen, dass ich auch nicht mahl bei 4000 Thaler Strafe klagen soll, wie mir geschehen ist. Da ich nun... mich erbiethen, jurato zu erhalten, dass ich nicht glaube, jemahls bey den Rabbiner recht zu erhalten... mich und meine familie von der jurisdiction und cognition in allen Sachen beym hiesigen Rabbiner gäntzlich zu entbinden.»²⁾

Az adóhoz és birósághoz fűzött érdekekkel függ össze az udvari zsidók ama törekvése is, hogy a községi főtisztviségeket is vagy maguk számára foglalják le, vagy befolyásukkal töltsék be. Wolf Perlhefter Berlinben 1698-ban 100 tallért ajánlott fel a fejedelmi pénztárnak, ha Oberältest-té nevezik ki, a mi meg is történt, daczára a község nagy elégtelenségének;³⁾ Zsigmond király 1426-ban Haym von Landshut-nak ad felhatalmazást három rabbinak Németországra való kinevezésére,⁴⁾ s Veit Munk bécsi Hofjud 1603-ban tem-

¹⁾ Kaufmann, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien. Bpest, 1889. 28. l.

²⁾ Geiger, i. m. II. k. 67. l.

³⁾ Geiger, II. k. 35. l.

⁴⁾ Wiener, Regesten. 189. l.

plomtartás és birói hivatal viselésére kapott engedélyt.¹⁾

Ezen példák mellett, melyek bizonyítják, hogy miként tudták az udvari zsidók helyzetüket kiaknázni önző céljaikra, más irányban is megnyilatkozott hatalmas befolyásuk. Midőn 1670-ben Bécsből kiűzték az összes zsidókat, az egyetlen, a ki továbbra is ott maradhatott, a Hoffactor Marcus Schlesinger Jaffa volt; ²⁾ igaz ugyan, hogy a kiűzöttek közül 50 családot Gompertz Elija berlini udvari zsidó közbenjárása folytán fogadott országába Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem,³⁾ de miután Gompertz már 1672-ben meghalt, Izraél Áron udvari zsidó távol tudta tartani Berlintől a hazátlan zsidókat azzal, hogy a fejedelem által kiadott letelepülési engedélyekbe beletétette a megszorítást: «a mennyiben Izraél Áron üzleti érdekeinek nem ártanak».⁴⁾

Ismét más oldalról mutatja be az udvari zsidók befolyását a következő eset: Ansbachban 1743-ban a község templomot akart építeni, mely alkalmat Löw

¹⁾ Wolf, Gesch. d. J. in Wien (1156—1876). 40. l.

²⁾ Grätz, X. k. 246. l. Jellemző, hogy magát Mária Teréziát, ki nem nagy kegyességgel bánt a zsidókkal, udvari zsidója Arensteiner Ádám Izsák 1768-ban «megfélemlítette» azzal, hogy Hollandiába költözik, ha zaklatásnak lesz kitéve más zsidók miatt; mire Mária Terézia írásba adta neki: «der Hoffactor ist unter der wegen der übrigen hier befindlichen Juden ergangenen Verordnung keineswegs zu begreifen», hozzátette azonban, hogy az 1500 frtnyi évi adóját pontosan fizesse. (Wolf, Gesch. d. J. in Wien 1156—1867. — 72. l.)

³⁾ U. o. 267. l.

⁴⁾ Geiger, i. m. 5. l.

Izraél Hoffactor arra akarta felhasználni, hogy rossz házától jó pénzen megszabaduljon; az örgróf a telek megválasztása céljából bizottság kiküldését rendelte el, a mely bizottságba Löwöt nem választotta be a község; Löw nagy lármát csapott, hogy Hoffactori állásánál fogva semminek sem szabad a községben nélküle történnie, de haragja nem használt, a község szerződést kötött más telektulajdonossal; alig hogy ez megtörtént, Löw egy udvari rendelettel lepte meg a községet 1744-ben, hogy csakis az ő telkén szabad felépíteni a templomot.¹⁾

A községek tehetetlenek voltak ezen hatalmasokkal szemben, kikre «érdekeik» képviseltetését voltak kénytelenek bízni, s a kik minél jobban tudtak hajlongani fölfelé, annál többet zsarnokoskodtak lefelé, s páratlanul áll a poseni község, mely 1699-ben keresztül tudta vinni, hogy hatalmas közbenjáróját, Baruch Halevit, ki nyolcz évig zsarolta a községet a hatóságokkal való magas összeköttetései révén, a Négy Ország Synodusa által számüzette Posenből; ²⁾ de annál számosabb esetet tud a történet arról, midőn valóságos tragikummal fölfelé buktak.³⁾

Ezen általános jellemzés után rátérve egyes kiválóbb közbenjárók működésére, miáltal közelebbről ismerhetjük meg a községek érdekeinek képviseltetési módját,

¹⁾ Hænle, i. m. 143. l.

²⁾ Perles, i. m. 66. l.

³⁾ Rendkívül regényes Izsák Nathan vulgo Ischerlein ansbachi Hoffactor esete, kinek bukását az okozta, hogy végtelen elkapatottságában 1743-ban az örgróf maitressé-t szerelmi kalandra csábította. Hænle, i. m. 95. l.

mindenekelőtt hazánkról kell említést tennünk, hol 1482-től 1526-ig az állam által létesített különös hivatal: a zsidó Præfectura¹⁾ létezett. E hivatal legelőször Mátyás király 1482. évi egyik oklevelében említettetik. Állítólag a zsidók kérelmére létesítette Mátyás király e hivatalt, melynek célja volt, információkkal szolgálni az udvar és a tárnok részére, a ki egyszersmind országos zsidó bíró is volt; az informálás mellett a zsidókra kivetett adót is szétosztotta az egyes községek közt, mint a ki legjobban ismerte a községi viszonyokat; «bizonyára elkövettek a zsidók mindent», írja Kohn, «hogyan zsidót nevezzen ki ezen állásba, ki ismeri a zsidók viszonyait s a vallásszabta adókivetési eljárást.»

Bizonyára nem csalódunk, ha ennek az állásnak nem tulajdonítunk oly nagy fontosságot s ezt az egész præfecturát csak az udvari zsidóságból kinőtt bizalmi és hatalmi állásnak tekintjük. Egy századdal előbb 1407-ben Ruprecht Németországban egy Reichsjudenhochmeisteramtot szervezett, melynek célja nem volt egyéb, mint az adó pontos behajtása s a király követeléseinek hűséges továbbítása, de a következő fejezetben látni fogjuk, hogy a præfectura nem hasonlítható ezen rövid életű német hivatalhoz, valamint a præfectura megszűnte utáni közvetlen időkből Németországban működött R. Josel von Rosheim Stadlanhoz sem, a ki pedig épen úgy «als der Judenschaft in teutschen Landen oberster» «gemainer jüdischeit dieser landen bevelchhaber und parness», «regierer gemainer jüdi-

¹⁾ Az erre vonatkozó adatok egybe vannak gyűjtve Kohn, i. m. 212. kk. 447. kk. 1.

schait im reich» díszes czimeket viselte, mint a præfectus, a ki «az sydoknak elewthek yaroyok» «Obrister Vorgeher der Juden» czimekkel említették. Tény az, hogy óriási hatalommal volt felruházva: az egyes zsidókkal szemben korlátlan uralommal rendelkezett, Budán külön fogházat tartott, hová a bűnösöket s a vele ellenkezőket vetette, vidékre királyi levél kíséretében megbizottakat küldött, községek külügyeit intézte, közbenjárt község és város közt felmerült perekben, a király előtt orvosolta községek sérelmeit, teljhatalmú képviselők által hajtatta be a hatóságok támogatásával az adókat; másrészt nagy udvartartása volt; II. Ulászló koronáztatásakor huszonnégy lovas kíséretében jelent meg s közfeltűnést keltett fényes fegyverzetével és új király koronáztatásakor a præfectus szorgalmazta a zsidók szabadalmi levelének a megerősítését, mindazonáltal tekintetbe véve azt, hogy az egész idő alatt, míg a præfectura létezett, egyetlen egy családban, a budai Mendel vagy Mandel családban öröklődött apáról fiúra e hivatal, a külföldi példákkal ellentétben álló ezen páratlan eset csak azt bizonyítja, hogy a hivatal létesítése nem felülről, a közszükséglet által elhatározásra birt királytól indult ki, hanem Mendel Jakab törekvései folytán, a ki bizonyára udvari zsidó volt Budán s a királylyal, valamint főurakkal ezen minőségében való sűrű érintkezései közben szuggerálhatta hatalmi állásának szervezését, a mit egyébiránt szivesen láttak a községek abból a szempontból, hogy esetleges bajaikat az udvarnál ismerős útján juttathatják a trón elé.

Igazi s a legnemesebb törekvésű Stadlanja a német

zsidóságnak R. Josel von Rosheim volt a 16. század első felében. Grætz ¹⁾ azt írja róla, hogy Miksa császár egész Németország főrabbiává nevezte ki s kötelességét képezte az adók behajtása s a késedelmezőknek átokkal való sújtása, a mely kötelemének hűséges teljesítésére nagy esküt is tett; de mivel nemcsak országos főrabbiságra, de egyáltalán nem volt rabbi hivatal viselésére képesítetttsége, a községek csak császári adószedőnek tekintették s ebben a minőségben is csak akkor hajoltak meg előtte, midőn látták, hogy önzetlen buzgósággal pártfogolja a zsidókat. A tény azonban az, hogy Rosheimnek nem volt semmiféle császári kinevezése, a mit az a körülmény bizonyít, hogy 1535-ben a Reichskammergericht császársértés miatt pörbe fogta, a miért egyik beadványában «regierer gemainer jüdischait»-nak nevezi magát; egyik védője hiába bizonyította, hogy a héber Parnoss-Manhig németül regierer-t jelent, Rosheimot elítélték, a mit bizonyára nem tettek volna, ha királyi kinevezésre tud hivatkozni.²⁾ Rosheim tényleg Hagenauban volt községi elnök s alsó Elzass zsidóit képviselte, de magas összeköttetései révén szerzett befolyása s hitsorsosai iránt érzett meleg érdeklődése juttatta abba a helyzetbe, hogy egyesek, községek, sőt egész országok zsidóinak érdekében járjon el az illetékes hatóságoknál. Esetről-esetre kapott felhatalmazást a megszorultak képviseltetésére, s a megbizók terjedelme szerint jut ki számára a cím terjedelme is;

¹⁾ IX. k. 47. kk. 1.

²⁾ Feilchenfeld, Rabbi Josel von Rosheim. Strassburg, 1898. 15. l.

midőn a bajor zsidók ügyében kérelmez, akkor a bajor «gemaine Jüdischait Befehlshaber»-je,¹⁾ ha a cseh és német zsidók ügyét védelmezi, úgy «obrister rabbi durch Beheim und der Teutschland.»²⁾ Folyvást utazgatót, vizsályokat elintézett, hatóságoknál közbenjárt, szabadalmakat eszközölt ki s fenyegető veszélyeket hártott el,³⁾ de mindezt nem hivatalos állásból kifolyólag tette, hanem buzgóságból, nem kötelesség folytán fordultak hozzá a községek, hanem bizalomból s nagy befolyása miatt, melyet bizonyára valamely elzassi földesúrnál azelőtt elfoglalt udvari zsidói állásában szerzett.

Rosheim tiszteletre méltó nemes alakja után egy századdal a Hoffactorok valóságos szörnyetege merül fel a történet hullámaiból Bécsben: Hirschl Mayer.⁴⁾ Nyilvános szereplése akkor kezdődött, midőn 1650 előtt — nyolcz százalék behajtási jutalék fejében — császári megbizásból szedte a zsidóadót. A behajtásnál oly irgalmatlan eljárást tanusított, hogy gróf Pálffy palatinus indíttatva érezte magát őt bevádolni a császárnál s még a zsidógyűlöletéről híres Kollonits érsek is oltalmába vette vele szemben a zsidókat, de nem tehettek ellene semmit, minthogy maga a császár ismeretlen okok folytán — talán épen kegyetlensége követ-

¹⁾ U. o. 77. l.

²⁾ U. o. 19. l.

³⁾ U. o. 25. kk. l.

⁴⁾ A reá vonatkozó adatok egybe vannak gyűjtve Wolf, Die Juden in der Leopoldstadt stb. 33. kk., 57. kk. l. és Kaufmann, Die letzte Vertreibung d. J. aus Wien. 49. kk. s 97. kk. lapjain.

keztében befolyó adójövedelem miatt — nagyon is pártfogolta. Könnyen képzelhető, hogy a zsidók körében nem igen szerették, de a bécsi község mégis kénytelen volt a félelmetes embert közvetlen elnökévé megválasztani. Ebben az állásában sok kellemetlenséget kellett túrnie a terveit elé gördített nehézségek miatt s hogy kényelmetlen előjárótársaitól megszabaduljon, felhasználta azt az alkalmat, a midőn 1651-ben egy Eleonora nevű előkelő zsidó nőt ismeretlen tettesek nyílt utcán lelőtték, a gyilkosokkal való egyetértéssel denunciálta mindazokat, kiket ellenségeinek tartott s így a gettó legelőkelőbbjei fogságba kerültek. Úgy látszik, hogy ép az erre következő választásnál a község megemberelte magát s Hirschl-t nem választotta meg, mert 1652-ben császári rendelet parancsolt rá a községre, hogy előjárókat csak keresztény biztosok elnöklete s vezetése mellett választhat. Borzasztó zavar s elégedetlenség támadt ekkor a községben, a császár kiűzéssel fenyegette a zsidókat, kik végre nagy pénzáldozat árán s oly föltétellel nyertek bocsánatot, hogy Hirschel minden községi tisztségre választható s hogy ellene csak az Obersthofmarschallamt bírósága előtt lehet panaszt emelni. De a kiegyezési bírság nem folyt be oly bőven, mint a császár szeretne volna, a hatóságok is tehetetlenek voltak a már kiszipolyozott zsidókkal szemben, s ismét Hirschl volt az, a kinek a behajtás — tiz százalék jutalék mellett — sikerült. Mindenki rettegett ettől a «Generalsteuerpächter»-től, a kire végre 1666-ban reá nehezedett a nemezis keze: adókönyvek hamisításával vádolták, majd gyanuba keveredett egy rejtélyes gyilkosság miatt, fogságba jutott, vagyonát elkobozták

s az országból kiutasított; ámde Hirschl mégis az országban maradt, mert «*sokkal több államtitok birtokában volt,*» hogysen tanácsos lett volna őt a határon túlra tolonczolni. Garázdálkodásai bizonyára hozzájárultak, hogy 1670-ben kiűzettek a zsidók, s mégis, midőn három évvel utóbb a bécsiek ismét visszahívták a kiűzötteket, Hirschl Mayer volt az, a ki a visszatérni szándékozók képviselőjében és nevében érintkezik a bécsi hatóságokkal!

Az udvari zsidók egy másik érdekes speciesével ismerkedünk meg a XVII. század végén Berlinben, hol I. Frigyes 1684 szeptemberében kiadott rendeletével kinevezi» . . . . den Hoffjuden Jobst Liepmann und . . . . Bendix Levi dazu bestellet, dass sie denen jüdischen Gerichten und allen Zusammenkünfften allemahl beywohnen und wegen der vorgehenden Sachen und straffen S. Ch. D. interesse aufs Beste unterthänigst beobachten, und was in allem vorgeht, an gehörigem Orte anmelden, auch dem Hausvogt allemahl davon Nachricht geben sollen.»¹⁾ De alig működtek együtt, ez a par nobile fratrum egymásra való agyarkodása annyira jutott, hogy Bendix Levi már 1684 deczemberében külön folyamodással azt kéri a fejedelemtől, hogy őt «. . . zu einem Inspectoren der jüdischen Gemeinde zu installiren gnädigst geruhen wollen und aber Jost Lipman sich dargegen zu setzen und solches gute Werk zu verhindern gedenket und zwar unter einem vorgegebenen Schein, als hätte ich nicht satstahm dazu studiret, welches aber nur lauter Caluminien Seindt,

¹⁾ Geiger, i. m. II. k. 44. l.; Grætz, X. k. 309. l.

massen die Jenigen, so mich kennen, sowohl Christen als Juden von meiner dazu gehörigen Capacitet ein besseres zu urtheilen wissen, dass aber Jost Lipman Solches nicht gerne Sehe, ist nicht zu widersprechen, massen die Sache vielleicht denselben am meisten betreffen möchte . . . . . Sollte ich aber nicht zwahr als Richter, sondern als Inspector oder Bey Sitzter des jüdischen Gerichts bestellet werden, *würde ich als ein beeydeter ex officio ein mehres entdecken, davon Ch. D. grosse Einkünften in dero Rent Cassa haben möchten.*»¹⁾ És Bendix Levi? Utóbbi ígérete alapján kineveztetett inspectorrá!

Ilyen alakok után jóleső megnyugvással tölti el keblünket Oppenheimer Sámuel és Wertheimer Sámson bécsi udvari zsidók megjelenése a zsidók történetének borús egén. A Bécsbe visszatért zsidók jelentősége nagyban emelkedett e kettőnek odajövetelével; Oppenheimer 1699-ben kapott mint Oberhoffactor privilegiumot, Wertheimer pedig csak 1703-ben; addig az utóbbi csak csöndes társa volt az előbbinek az udvari szállításokban s aláírása is rendszerint csak «Sámson Wertheimer Jud des Oppenheimers Kayl. Factors bestelter» volt.²⁾ Egymásra voltak utalva, minthogy Oppenheimernek pénze volt, Wertheimernek pedig nagyterjedelmű zsidó tudománya is, a ki gazdag társa révén szerezte meg az udvar bizalmát s jutott nagy vagyonhoz.

¹⁾ Geiger i. m. II. k. 16. l.

²⁾ Kaufmann, Samson Wertheimer, der Oberhoffactor und Landesrabbiner. Wien, 1888. 6. l.; Wolf, Gesch. d. J. in Wien (1156—1876). 53. l.

Nagy szüksége volt az osztrák udvarnak e két emberre, s Kaufmann nem nagyon túloz, midőn Oppenheimerről azt írja, hogy: «Was keinem möglich war, er brachte es zu Stande . . . . Auf allen Strassen in Ungarn und im Reiche, gegen Türken und Franzosen, sah man seine Wagen den Kayserlichen den Proviant zuführen; dass Oesterreichs glorreichen Feldherren, dass Ludwig von Baden und Eugen von Savoyen der zum Siegen aufgehobene Arm nicht entsank, das war zum Theil sein Werk . . . . Der Credit und mit ihm die Kriegsführung und das Waffenglück Oesterreichs ruhte nicht zur Wenigsten auf dem Vertrauen, das der Name Samuel Oppenheimers genoss,»¹⁾ vagy ha Wertheimer-ről mondja: «W. hatte damals (1702) ein sorgenschweres Haupt; es galt die Geldbeschaffung für einen, dem Niemand borgen mochte, für Oesterreich, das aber jetzt dringender als jemals Geld brauchte, von dem auf drei Kriegsschauplätzen das Glück seiner Waffen abhieng.»²⁾ Világos ebből, hogy mi volt mindkettejüknek állása fölfelé, de mi volt lefelé, a zsidósággal szemben?

Wertheimer czímei közt a következőket találjuk: «Königlich polnischer, Chur-Mainzischer, pfälzischer und anderer Fürsten und Stände, Oberfactor und Rabbiner der in den Erbkönigreichen und Ländern sich befindenden Juden,» vagy: «Rabbiner der Gemeinden Wien, Nicolsburg, Eisenstadt, Worms und Landrabbi-

¹⁾ Kaufmann, Urkundliches aus dem Leben Samson Wertheimer. Bpest, 1891. 7. l.

²⁾ U. o. 4. l.

ner in Ungarn,¹⁾ sőt sirkövén²⁾ nemcsak Bécs rabbijának, de még a Szent Föld több községe rabbijának is mondatik. Tényleg rabbija volt mindezen községeknek? Nem, csak Stadlanja, a ki rendkívül sok jót gyakorolt a községekkel, melyeket részint segélyzett, részint magas összeköttetései útján oltalmazott, s a községek csak kitüntették a czímmel. Elfoglalt állásából s önzetlen buzgóságából kifolyólag természetesen sokszor fordulhattak hozzá egyesek s községek békétlenségek elintézése céljából, a mi birói hatáskörrel ruházta föl, s ha III. Károly 1716-ban tényleg kinevezi Magyarország fölé országos rabbinak, úgy ezt is csak tekintélyével összefüggő olyan kitüntetésnek s hatalmi felruházásnak tekinthetjük, mely feljogosítja az előforduló községi czivódásokban gyakorlandó biráskodásra.³⁾ Mint a

¹⁾ Wolf, u. o. 55. l.

²⁾ Gastfreund, Die Wiener Rabbinen seit den ältesten Zeiten. Wien, 1879. 95. l.

³⁾ Kaufmann, S. W. 50. l. csakugyan rabbinak tartotta, a ki Bécsben, házi templomában sokat prédikál, s a kihez még vallásügyi kérdésekkel is fordultak, de mindez valójában csak tekintélyének és tudományának tulajdonítandó. Büchler, Az országos főrabbi hivatal Magyarországon (az IMIT 1896. évi évkönyvében) cz. dolgozatában szintén túloz, midőn a mi ogalmainknak megfelelő állást tulajdonít Wertheimer magyar országos főrabbiságának; tényleg csak pusztá, nagyhangú cím volt az, a legjobb esetben is csak czivódások elintézésére adott jogot, s a mely minőségében helyetteseket nevezett ki az ország különböző vidékeire; hiszen halála után 1724-ben veje Eskeles Bernát kereskedő pályázott a hivatalra, s csak az udvari kanczellária nem találta elég méltónak «kevés zsidó tudománya miatt» az állásra, a mi azonban III. Károlyt még sem gátolta abban, hogy — Wertheimer Farkas; udvari

császári udvar pénzügyőre állandóan az udvar közelében tartózkodott s minden utazásában kísérte a császárt; ezen utazásai közeli érintkezésbe hozták őt a községekkel, melyek bajaira mindig tudott orvoslást találni a császárnál.

Wertheimerrel egyidejűleg a német s főleg a lengyelországi zsidóknak is volt egy hatalmas Stadlanjuk, August der Starke lengyel király udvari zsidója: Lehmann Berend,¹⁾ ki szintén részt véve az udvar utazásaiban minden alkalmat felhasználta, hogy a fejedelmeket és földesurakat jobbra hangolja a zsidók iránt.²⁾ Gyakran lép fel mint «Gevollmächtigter der Judenschaft»³⁾ s Poroszországban is alig volt község, hogy fontosabb ügyekben tanácsát ne kérték volna ki s hogy vitás dolgokban ne ajánlották volna fel neki a békebirói szerepet.⁴⁾ De minden kiválósága mellett, a melylyel a hozzáfordult zsidók ügyét támogatta az udvarnál s különösen szülővárosa Halberstadt községének felvirágozását előmozdította, sötét foltot képez életében az a levél,

zsidó, közbenjárása után — 1725-ben mégis csak kinevezte. Kaufmann, Urkundliches stb. 139. l. közli Wertheimernek a krakói községtől kapott rabbi-kinevezési okmányát; az egész nem mond semmit, telve van bombasztikus frázisokkal; «a község és kerület vezetői megválasztották Krakó és kerülete Ab Beth Dinjévé azt, *kit nap és pajzs gyanánt adott Isten az országnak*», de ezen kinevezéssel járó *jogokról* csak annyit mond a diploma, hogy *eziránt a község jegyzőkönyve intézkedik*.

¹⁾ Emil Lehmann, Der polnische Resident Berend Lehmann. Dresden und Leipzig, 1885.

²⁾ U. o. 19. l.

³⁾ Sidori, Gesch. d. J. in Sachsen. 73. l.; Lehmann, 68. l.

⁴⁾ Lehmann, 25. l.

melyet szegény hazátlan zsidóknak Lipschétől való távolutartása végett intézett 1717-ben a királyhoz: «Verschiedene Juden setzen sich hier und sonst in Sachsen an. Nicht aus Privatinteresse, sondern weil Ew. Kgl. M. diese gnädige Intention für meine Nation hegen, . . . will dahin trachten . . . dass in Ew. Kgl. M. Landen solche Leute placirt werden, welche capable sind, treue Dienste zu leisten, und dies kann ich von unserer Familie darstellen.»¹⁾

Nagy befolyású udvari zsidó volt 1724 körül Michel Hinrichs Mecklenburgban, ki a községek érdekei mellett nem feledkezett meg saját érdekeiről sem s a ki Dánia és Mecklenburg udvarait tuda összeveszíteni, a miért egy dániai alattvalón elkövetett jogtalanságáért ki tudta magát vonni a hamburgi (altonai) — mely akkor Dán uralom alatt állt — rabbibiróság alól azon érveléssel, hogy mint Hofagent csak a mecklenburg hercegi udvari biróság előtt tartozik megjelenni;²⁾ továbbá ugyancsak 1730 körül Ansbachban Narx Model és Fürthben Elkan Fränkel, kit az örgróf még a miniszteri tanácskozásokban való részvételre is feljogosított, s kik mindketten valósággal zsarnokoskodtak a községeken;³⁾ valamint Josef Süß Oppenheimer Württembergben, a ki annyira visszaélt az udvar vak bizalmával, hogy 1737-ben a következő okok alapján: «. . . . er habe fürstliche Decrete kassirt und redressirt: schriftliche und mündliche Befehle eigenmächtig

¹⁾ Lehmann, 51. l.

²⁾ Donath, i. m. 97. l.

³⁾ Hænle, i. m. 70—88. l.

ausgegeben; dabei Regalien usurpirt, Geld- und Landverweisungsstrafen dictirt; Strafen und Arrestationen erlassen; *an die Juden Freipatente ausgegeben*» akasztófára ítéltetett.¹⁾ Büneit nem a zsidók érdekében követte el, de minthogy halálát meggyászolták, bizonyos, hogy Württemberg zsidóinak előnyére vált életében.

Törökországban a 16. század elején létezett egy «Kahijalik» méltóság a zsidók politikai ügyeinek a portánál való képviselőjére, a mely méltóságra a szultán nevezett ki bizonyos Schaltiel nevű konstantinápolyi zsidót.²⁾ Erről a méltóságról különben többet nem tud a történet³⁾ s bizonyára nem volt egyéb, mint a német Stadlan hasonmása.

¹⁾ Zimmermann, Josef Süß Oppenheimer ein Finanzmann des XVIII. Jahrhunderts. Stuttgart, 1874. 118. l. Érdekesen tárgyalják életét és halálát a következő egykorú munkák: Ch. D. Bernard, Der in den Lüfften schwebende neue Jüdische Heilige Joseph Süß Oppenheimer, oder das von der württembergischen Judenschaft herausgegebene merkwürdige Canonisations Manifest worin dieselbe gemeldetem unglücklichen Juden . . . als einen heiligen aufzubürden sich unterstanden. Tübingen, 1738 (a mely szentté nyilvánítás alatt az értendő, hogy a községek elhatározták a gyermektelen Oppenheimer után a Kaddis-imát mondani). — Ch. D. Behrend, Ausführlicher Discours . . . von allem, was Ihme in drey letzten Tagen des unglücklichen Jud Süß Oppenheimers . . . bekannt worden. Tübingen 1738.

²⁾ Grätz, IX. k. 33. l.

³⁾ Dávid ibn Abi Zimra Rsp. III. kötet 467. sz. említi Rhodos község határozatát, hogy egy zsidónak sem szabad Kahijat méltóságot elvállalni, hanem megválasztottak 3 megbízható községi tagot, kik a fejedelelemnél eljárnak ügyeikben,

Nagyon tanulságos ezen udvari zsidók élete, kik igen fontos szerepet vittek a községi szervezet történetében s a kik úgyszólván az egyetlen közvetítő hatóságot képezték, a mely útján a községek a védnökök elé terjeszthették kérelmeiket. Szereplésük a 18. században megszűnik, a mikor — mint fentebb láttuk — a privilegiumok korszaka is letűnőben van s megkezdődik a községek beolvasztása az államtestbe; a községek közvetlen érintkezésbe jutottak a hatóságokkal s könnyebben találtak módot arra, hogy a hatóság védelme alatti szervezkedéssel juttassák kérésüket felsőbb helyre.

III. FEJEZET.

Országos főrabbiág.

Az előbbi fejezetben föltűnhetett, különösen Rosheim és Wertheimernél, az a jelenség, hogy a községek országos érdekeinek képviselőjében az országos főrabbi czímével szerepeltek. Kétségtelen az, hogy rabbik, vallásnak őrei, hitélet vezetői az illetők nem voltak; ha tudományuk révén esetleg a községek el is ismerhették rátermettséget a rabbihivatal, mint vallástekintély állásának elfoglalására, úgyde tényleg nagyon távol álltak attól, hogy ilyen hivatalt viseljenek, s a községek érdekében gyakorolt egész működésük a zsidóság külső viszonyainak rendbehozására, mondjuk: külső repräsentálására vonatkozott. Mit bizonyít azonban az a tény,

s még ha a fejedelem akarna is föléjük állítani valakit, nem engedelmeskednének az illetőnek, «mert az előbbi Kahijattól nagyon sokat szenvedtek.»

hogya a zsidóság külső repräsentálói eme minőségükben rabbi-czímmel voltak felruházva? Semmi egyebet, mint azt, hogy a zsidóság köztudatában élt a rabbiságnak és a zsidóság repräsentálásának egymástól való elválaszthatatlansága. Köztudatban élt, hogy a rabbi — akiben a birónak hivatalos állása mellett összpontosult a hitélet vezetésének és a vallás tanításának a tekintélye — képviseli a zsidóságot; a hol pedig gyöngye befolyásánál fogva nem volt meg a rabbiban a repräsentáló képesség, vagy a hol hatalmas udvari zsidók maguknak vindikáltak a zsidóságnak a hatóságokkal szemben való képviselését, ott az illető képviselők usurpálták a rabbi-czímet s a vele járó jogokat. Fentebb utaltunk arra, hogy a 16. századbéli trienti zsinatig a hatóságok a zsidó előljárókat állandóan pontifex, episcopusoknak nevezik, minthogy azok képviselték a hatóságokkal szemben a zsidóságot, noha eladdig episcopus címet viselt a presbyter is,¹⁾ a ki az egyházközség adminisztrációsális ügyeit vezette, holott már a 17. században a hatóságok is rabbi czímmel nevezik a zsidóság képviselőit, a mely körülmény mindenesetre azt bizonyítja, hogy a hatóságok köztudatában is az a felfogás élt, hogy a vallásközösséget — bármily irányú legyen is a közbenjárás tárgya — csak a hitélet vezetője képviselheti.

Könnyebb megértés céljából használjuk csak az egyházi és világi fő közkeletű kifejezéseit és kérjük: min alapult a zsidóság azon köztudata, hogy érdekeit

¹⁾ L. Herzog, Realencyclopädie. XII. 175. kk. 1.

csak egyházi fő képviselheti? Volt-e a zsidóságnak valaha egyházi feje mellett világi feje is?

A történeti fejlődés útját visszafelé követhetnénk egészen Mózesig és Arónig, a hol már megtalálhatnók csirájában a kettős vezetést s Izrael kettős képviseltesét, de ha egyrészt a bibliai történet hézagos volta, valamint az államalkotás nehézségeivel járt szüntelenül változó viszonyok lehetetlenné teszik a tiszta kép megalkotását, úgy másrészt az európai zsidóság szervezetének fejlődése nem is a bibliai fejlődésnek képezi egyenes folytatását, hanem azon merőben átalakult viszonyokban leli tradicziónális első alapját, a melyet a babyloniai fogságból visszatért zsidók a II. templom idejében vetettek meg. A szóban forgó kérdés részletes tárgyalásába itt természetesen nem bocsátkozhatunk s csak az eredmények feltüntetésével fogjuk a fejlődés határköveit megjelölni.

A Babylóniából 536-ban Kr. e. *Palaesztinába* visszatért és idegen uralom alatt élő zsidókra vonatkozólag eddig az a közfelfogás uralkodott a történetíróknál, hogy úgy az egyházi, mint a világi vezetés s képviselés számai egy kézben, a főpap kezében futottak össze; ezen felfogás mellett méltán a legszomorúbb hangon szól a történet a szyr uralom idejebeli főpapokról, kik a leg-hűtlenebb sáfárkodással, orgyilkosságokkal, a templomi kincstár megrablásával, sőt — a szyr uralkodó kegyét keresve — görög valláskultusz meghonosításával s leg-szégyenletesebb állapotok megteremtői voltak Jeruzsálemben. Azonban tényleg kettős állás létezett, s a kik azon garázdálkodásokat elkövették, nem a főpapok voltak, hanem a szyr uralom által kinevezett zsidó keze-

lői a templomi kincstárnak ; tehát a főpapok, mint egyházfők mellett léteztek világi fők is, a kik a szyr udvarral szemben képviselték a zsidókat.¹⁾

Ujabb fordulat állt be a szyr uralom lerázásával, midőn a Hasmonæus dynastia megalapítója, Simon nemcsak a királyi jogart tartotta kezében, hanem magának tartotta a főpapi méltóságot is ; ekkor tehát ismét egy személyben összpontosult az egyházi és világi hatalom, a mi azonban nem tartott soká, minthogy a királyok nem egészen főpapi méltósággal képviselték az egyházat ; a királyok ezen önhatalmú főpapságában kell keresnünk a szadducæusok és farizæusok valláspolitikai pártjának keletkezését, mely pártok elkeseredett ellenségeskedése nemcsak a főpapi hivatal elválasztását vitte keresztül a királyságtól, de a synhedriumot is létesítette egyházi és világi főhatóság gyanánt. • A synhedrium feje eleinte csak a főpap volt, minthogy a zsidóság képviselője kifelé maga a király volt, de utóbb — valószínűleg csak Heródes halálával bekövetkezett római uralom kezdetével — a synhedrium elnöksége kettéosztatott: az egyik volt a főpap, a ki Nászi czímmel mint politikai feje képviselte a zsidóságot, a másik pedig az Ab Beth Din, a ki a legfőbb vallási hatóságot képezte. Midőn végre a templom elpusztult, természetesen megszűnt a főpapság s vele együtt a synhedrionális elnöklés is ; a synhedrium helyébe az

¹⁾ L. Büchler Adolf, Die Tobiaden und die Oniaden im II. Makkabäerbuche und in der verwandten jüdisch-hellenistischen Litteratur. Untersuchungen zur Geschichte der Juden von 220—160. Wien, 1899.

iskola lépett, melynek már csak egy elnöke volt, Nászi és Ab Beth Din egy személyben, ki a zsidóságot nemcsak vallási, de minden ügyben repräsentálta, csakhogy Nászi czímet csak azon iskolafő viselhetett, ki Dávid sarja volt.¹⁾

A zsidóság képviseletének fejlődésében ezen első korszak utolsó láncszemét tehát az képezi, hogy a hitélet intézője volt a zsidóság képviselője.

Ekkor már a zsidóság fejlődésének súlypontja Palæsztinából *Babyloniába* terelődött át. Minő képviselite volt ott a zsidóságnak? Eleinte ugyanaz, mint Palæsztinában, az iskola feje volt a legfőbb hatóság, csakhogy 637 körü Omár Khalifa a zsidóknak Ktesiphon ostroma alkalmával teljesített nagy szolgálatai jutalmazása gyanánt a Nászi méltóságnak ugyanazt a hatalmat és hatáskört adta, mint a nestoriánus katholikos-é volt: az egyházi felügyeleten kívül az évi türelmi adó beszédése s az állampénztárba juttatása, valamint a legfőbb biráskodás a hitsorsosok között. Itt kezdődik az Exilarcha méltóság,²⁾ melynek viselői Dávid sarjai voltak, fejedelmi pompával képviselték kifelé a zsidóságot s korlátlan hatalommal uralkodtak befelé. Az exilarchák kezében volt az ordinatio hatalma is s ők nevezték ki az általuk képesített rabbi-birákat s taní-

¹⁾ Jelski, Die innere Einrichtung des grossen Synedrions. 73. és 81. l.

²⁾ Grætz, V. k. 381. l. Az Exilarchát Palæsztinában Nászinak nevezték (Frankl, Mebo Hajeruschalmi, 124. l.), a mi azt bizonyítja, hogy magában Palæstinában is az ottani Nászi méltóságnak teljesen megfelelő hatáskörrel felruházott méltóságnak tekintették az Exilarchát.

tókat az egyes községekbe.¹⁾ Kifelé irányzott működésük s méltóságukkal járó fejedelmi udvartartásuk korán megérleltethette azt a felfogást, hogy az exilarchának nem kell a vallástudományban kitünnie, csak Jihusz-a (Dávid házából való) legyen, hogy fentartassék a Zékher le-Malkhuth, a miért is — bár Babylonia összes zsidóinak beleegyezése szükségeltetett megválasztatásához — a birákat csak kinevezte, de önmagának nem szabadott vallástörvény alapján itélkeznie.²⁾ Ezért kifejlődött mellette az iskolafők, a Gáónok méltósága, kik tisztán a vallásügyeket intézték. A hatóságokkal az exilarcha érintkezett, kifelé ő képviselte a zsidóságot, de belügyekben és vallási kérdésekben a gáón volt az egyedüli irányadó tekintély. A fejlődésnek ezt az állapotát látjuk Babyloniában már a 9. században, a midőn a zsidóság történetének színtere mindinkább *Spanyolországba* jön át.

A mily arányban a 10. században az exilarchatus fénye és az iskolák tekintélye hanyatlani kezdett, úgy vehetjük észre az európai zsidóságnak a babylonaitól való teljes függetlenítésére irányuló törekvését. Az exilarcha hatalma és tekintélye nemcsak Babylonia zsidóságára volt tradicziónális vallástörvény alapján kötelező, hanem az egész földön szétszórt zsidóságra,³⁾ s az

¹⁾ L. Tudelai Benjamin, Maszoth B. 15. b. 1.

²⁾ Kobecz Tesuboth Ha-Rambam, ed. Lipcse. 250. sz.

³⁾ Ezt bizonyítja Natronai gáón döntvénye, mely szerint Spanyol (Aszpania) és Francziaországban (Phrangia) nem kell a Nászi halála felett gyászolni, mert ugyis elmulik 12 hónap, míg oda kerül a halál hire. Tesuboth Ha-Geonim Saaré Czedek. Szaloniki, 1792. I. 4. 12.

iskolák világtekintélyét bizonyítja, hogy spanyol, francia, olasz és görög ifjak is a babyloniai iskolákban szerezték ismereteiket a vallástudományból.¹⁾ A történet még nem adott világos feleletet arra a kérdésre, vajon az exilarchatus és az iskolák gyöngesége okozta-e az európai zsidók önállóságra törekvését, avagy nem-e az európaiak elszakadása okozta a babyloniai fény elhomályosodását, tény az, hogy *Spanyolországban* a 10. század közepén Izsák ben Chaszdaj, Nászi czímmel felruházva, valamint fia és utódja Chaszdaj ben Izsák ibn Saprut feje volt a spanyol zsidóságnak s ép oly tekintélylyel és jogokkal rendelkezett, mint az exilarcha Babyloániában.²⁾ Chaszdaj függetleníté a spanyol iskolát is a babyloniaiától, amennyiben Chanoch babylóniai tudóst állítá a cordovai iskola élére. A 11. század első éveiben Hischam cordovai király Jákób b. G'au-t nevezte ki az összes spanyol zsidók fejévé, s utána Sámuel b. József ibn Nagdela, majd pedig ennek fia József képviselte, Nágid czímmel, a spanyol zsidóságot. Valószínű, hogy csak az Almohádok üldözése vetett véget a 12. század közepén a spanyol zsidók fölötti tekintélyes állásnak, mely a babyloniai exilarcha méltóság folytatásának vagy mellékhajtásának tekinthető s a melynek viselői magas rangú államhivatalnokok voltak. Mint az exilarchák, úgy ezek is világi fejei voltak a spanyol zsidóságnak, a kik mellett ugyancsak az is-

¹⁾ Harkavy, Zikkaron Lerisónim (Tesuboth Ha-Geonim) ed. Mekicze Nirdamim. IV. Berlin, 1887. 105., 201., 362., 367. l.

²⁾ Jost, Geschichte des Judenthums und seine Secten. II. k. 394. l.

kolák vezetői képviselték az egyházi főhatóságot, s midőn a 12. században nyomuk vész, mindinkább országos tekintélylyé emelkedik a cordovai, majd saragossai, majd a barcellonai rabbi, míg végre a 14. században Portugáliában épúgy, mint Castiliában és Navarrában királyi kinevezéssel bíró *udvari főrabbikkal* (Rab de la Corte) találkozunk, kik közvetítő hatóságot képeztek az állam és a községek közt, felügyeletet gyakoroltak a községek és hivatalnokaik felett, rendben tartották az adóügyet s föllebbezési fórumot képeztek a zsidók közti perekben.¹⁾

Ilyen udvari főrabbi volt az 1385-ben elhalt Don David ibn Jachja és utódja Don Méir ben Salomo Alguadez, a ki III. Henrik castiliai király udvari orvososa volt ugyan, de közelismerésben részesült nagy vallástudománya szerezte meg számára a királyi kinevezést, valamint 1432-ben Don Ábrahám Benveniste, ki «a castiliai községek akarata, a tudósok óhaja s a castiliai zsidóság kérelme folytán neveztetett ki II. Juan által udvari rabbivá és főbíróvá (Juez mayor).²⁾» Nagy szerepet játszott Navarrában József Orabuena országos főrabbi, kinek működéséről csak azt tudja a történet, hogy befolyását hitsorsosai érdekében érvényesítette, s hogy 1410-ben bekövetkezett halála után fia Juda követte, ki mint országos alrabbi 200 livres évi fizetést húzott.³⁾

Hogy mikor szűnt meg Spanyolország egyes részei-

¹⁾ Kayserling, Das Castilianische Gemeindestatut i. h. 280. l.

²⁾ U. o. 283. l.

³⁾ Kayserling, Die Juden in Navarra stb. 88. l.

ben¹⁾ az országos főrabbiág, mint a zsidók vezetésének és képviselésének államilag szervezett hivatala, ép oly kevésbé tudja a történet, mint azt, hogy mikor keletkezett, de az összegyűjtött adatokból annyit láthatunk, hogy bár a spanyol korszak elején a zsidók képviselése az exilarchák mintájára alakult s világi méltóság volt, — a mi mellett azonban szemmel tartandó az a körülmény, hogy maga az exilarcha méltóság is Babiloniában egyházi tekintélyből fejlődött ki — úgyde a spanyol korszak utolsó századában már egészen egyházi méltóság intézi a zsidók belügyeit s kifelé való képviseltetését.

A spanyol zsidók Nászi vagy Nágid méltóságával, mint az exilarchatusnak európai talajba való átültetésével, egyidejűleg találkozunk a *franco-german* birodalomban is. Már Nagy Károly kérésére küldötte Babiloniából Harun al-Rasid bagdadi khalifa R. Machir tudóst, kit Narbonneban a zsidók fejévé tesz és iskola alapításával bíz meg Nagy Károly.²⁾ Maguk a zsidók kérték-e Nagy Károlyt erre,³⁾ hogy ez által függetlenít-

¹⁾ Isidore Lœb «La correspondance des Juifs d'Espagne avec ceux de Constantinople» című dolgozatában (Revue d. Études Juives XV. 4. l.) két apokrif levelet közöl, melyet évszám megjelölése nélkül «Chamorra, Principe de los Judios d'España» és «Ussuff. Principe de los Judios de Constantinople» váltott egymással. Spanyol üldözésről lévén a levélben szó, csak 1492 előtt irathatott, de akkor a konstantinápolyi zsidóknak még nem is voltak híres rabbijaik, valamint «spanyol zsidók fejé»-ről sem lehetett szó, hanem legfőlebb Castilia, vagy Aragon vagy Navarra zsidóinak főnökéről.

²⁾ Aronius, i. m. 25. l.

³⁾ Depping, i. m. 99. l.

sék magukat Babylontól, vagy Nagy Károly világhatalomra való törekvése óhajtotta birodalma tekintélyét azzal is emelni, hogy a vele baráti viszonyban volt bagdadi udvarnak zsidó méltóságát akarta országában is meghonosítani,¹⁾ hiteles történeti források híján meg nem állapítható; de annyi tény, hogy Narbonneban még a 14. század elején is létezett a «Roi des Juifs» méltóság, ki oroszlán czímerrel ellátott pecsétnyomót használt s a kinek székháza «Cortada Regis Judaeorum» nevet viselt.²⁾ A Roi Juif kormányozta a zsidók belügyeit, képviselte a községet s birtoka nem volt konfiskálható. A monda szerint Nagy Károly alapította e méltóságot, ki a zsidóknak ugyanoly jogokat adott, mint a narbonnei szaraczenoknak, kiknek élén szintén egy «Roi sarrasain» állt. A méltóság apáról-fiúra szállt s az utolsó Kalonymos b. Todros volt, 1307 körül.³⁾ Sokkal kevesebb adat áll rendelkezésünkre, hogysem pontosan lehetne e méltóság egyházi vagy világi jellegét körvonalazni, de annyi bizonyos, hogy Nagy Károly

¹⁾ Nübling, i. m. XXX. l. Az utánzásra határozott példát említ Dávid ibn Abi Zimra Rsp. 509. sz. a következőben: «Midőn Egyiptom mohammedán uralom alá került, a khalifa elvette a bagdadi király leányát feleségül, a ki Egyiptomba jövet a zsidók viszonyairól azt kérdezte, hogy nincs-e nekik főnökük vagy királyuk, s elmondta, hogy náluk Exilarcha czímmel uralkodik a zsidók főnöke, kit még ő is fejedelmet megillető tiszteletben részesített. Erre a khalifa elrendelte, hogy az ő országába is hozzanak egy Dávid-utódot, kit Nagidnak tett meg s felruházott az ország összes zsidói fölött való ítélkezés jogával.»

²⁾ Saige, i. m. 44. és 60. ll.

³⁾ Saige, i. m. 42. l.

iskolaalapítás céljából hívta R. Marchit országába s hogy nemcsak Narbonne volt az egész középkorban a zsidó vallástudomány központja, de a Kalonymos-család tagjai közt is feltalálhatjuk a vallástudományosság erős oszlopait; mindez olyan körülmény, mely e méltóságnak inkább egyházi jellege mellett szól. Ezt még valószínűbbé teszi az a körülmény, hogy a 14. század második felében V. Károly francia király kinevezte¹⁾ Matatija b. Józsefet, ki a hatalmas Menassier de Vesou adóbérlő sógora volt és Párisban iskolát alapított, Franciaország főrabbijává, megadván neki a kizárólagos illetékesség jogát a bíraskodásra és rabbik képesítésére. Igaz ugyan, hogy a 14. századbeli francia kiűzetések s újból való letelepülések olyan zavaros állapotokat teremtettek, melyek nagyon is alkalmasak ép úgy régi intézmények lerombolására, mint újak teremtésére, mindazonáltal a francia zsidók közt hagyományos alapon nyugvó összefüggést kell találnunk a 14. század elején egyszerre nyomát vesztett Roi des Juifs méltóság s a 14. század második felében felszínre került országos főrabbi hivatal létesítése közt.

Angliában a zsidóknak I. Edward által 1290-ben történt kiűzetése előtt szintén állandó volt az országos főrabbiság intézménye; már a 12. század elején említettik II. Henrik okmányaiban az Episcopus Judaeorum,²⁾ kinek hatásköre az egész ország zsidóságára kiterjedt s a ki Summus Presbyter-nek is neveztetett.³⁾ Mi volt a

¹⁾ Grætz VIII. k. 8. l.

²⁾ Goldschmidt, i. m. 31. l.

³⁾ Schudt, i. m. IV. 2. k. 9. l.

tulajdonképeni hatásköre? A történeti források nyomán pontosan meg nem állapítható, de bizonyosnak látszik az, hogy nem a községek vallásos életének központosítása s vezetése volt ezen hivatal célja, hanem egyedül az adóbehajtás, a mennyiben rabbit állítottak a királyok a zsidó adóügy élére, a ki a kiközösítés átkának hatalmával az adóbehajtás legjobb eszközének bizonyult. Az angol főrabbiság történetében nem található fel az egyenes összefüggés a babyloniai exilarchatussal úgy, mint Spanyol- és Franciaországban, noha az exilarchákat ugyancsak adóbehajtás élére is állították a Khalifák, de annál szorosabb összefüggést találhatunk a németországi főrabbiság fejlődésével, hol a zsidóknak Angolországból való kiűzetése után tűnik föl az a jelenség, hogy az adónak pontos behajtása céljából kiközösítési átok hatalmával rendelkező országos főrabbi kerül királyi kinevezéssel a német zsidóság fölé.

II. Henrik utódja, Földnélküli János, ki egy bristoli zsidónak egyenként szedette ki fogait, míg elő nem tudta teremteni a kívánt tizezer márka ezüstöt, nagy pénzszükségében egy Jakób nevű londoni talmudtudóst nevezett ki az összes angol községek főrabbijává (*presbyteratus omnium Judaeorum totius Angliae*), kit legkedvesebb barátjának szólított (*dilectus et familiaris noster*).¹⁾ Utódja, III. Henrik, szintén kinevezett bizonyos József, majd Áront Yorkból, majd pedig Élijást Londonból élethossziglan országos főrabbinak (*presbyter judaeorum*), kinek tiszte volt egy külön bizottság segítségével nyilvántartani a zsidók vagyonát, beszedni

¹⁾ Grætz, VII. k. 11. l.

az adókat s a késedelmezőkre Cheremet mondani, de jogában állt — ha nem akart pénzügyekkel foglalkozni — saját felelősségére magát helyettesíttetni.¹⁾ Némi bepillantást enged az akkori viszonyokba épen az utóbbi főrabbi, Élijás, esete, kit III. Henrik elmozdított állásából azért, mert csupa sajnálkozásból nem tudta a zsidókat úgy préselni, a hogy a király kívánta, a ki most már nagyobb összegért a zsidókra ruházta a főrabbiválasztás jogát.²⁾ Az utolsó országos főrabbi Angolországban Chajim Denclares volt, kit I. Edward nevezett ki kilencz évvel előbb, mielőtt országából az összes zsidókat kiűzte.³⁾

Németországban Rothenburgi R. Méir-t tartják az első hivatalos országos főrabbinak, kit állítólag a 13. század második felében Habsburgi Rudolf császár nevezett ki,⁴⁾ a mire azonban a források nem nyújtanak semmiféle biztos adatot. Az egyetlen tény az, hogy Worms, majd Mainz hagyományos tekintélylyel bíró községeiben működven, különben is nagy tudománya révén oly kiterjedt körben tudott befolyást szerezni, hogy nemcsak Cöln, Augsburg, Speier, Würzburg, Nürnberg, Bamberg, Magdeburg, Merseburg, Erfurt, Limburg, Gosslar, Halberstadt, Bécs, Krems, de még Franciaország községei is, sőt Akko községe is hozzá fordult vallásügyi kétes esetekben döntés végett.⁵⁾ Nem a köz-

¹⁾ U. o. 120. l.

²⁾ U. o. 122. l.

³⁾ U. o. 193. l.

⁴⁾ Jost, i. m. III. k. 58. l.; Grætz VII. k. 170. l.

⁵⁾ Back, R. Meir b. Baruch aus Rothenburg. Frankfurt a/M. 1895. 41. l.